

Mogućnosti primene teorije afektivne vezanosti u savetodavnom radu sa porodicama

Zbirka tekstova sa Savetovanja za stručne saradnike

Filozofski fakultet, Novi Sad
3.11.2012.

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za psihologiju
Centar za primenjenu psihologiju

Recenzenti:
prof. dr Jasmina Kodžopeljić
prof. dr Ivan Jerković
prof. dr Jasmina Klemenović

za izdavača:
prof.dr Ivana Živančević Sekeruš

Mogućnosti primene teorije afektivne vezanosti u savetodavnom radu sa porodicama

Zbirka tekstova sa Savetovanja za stručne saradnike

Autori:

Doc. dr Ivana Mihić
Odsek za psihologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

Prof. dr Tatjana Stefanović Stanojević
Departman za psihologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Nišu

Olgica Stojić, psiholog master
stručni saradnik DU "Dečja radost", Irig

Spomenka Divljan, psiholog,
stručni saradnik PU "Radost", Novi Banovci

Olivera Kovačević, pedagog
stručni saradnik PU "Vlada Obradović Kameni", Pećinci

Živka Komlenac, pedagog
stručni saradnik PU "Jelica Stanivuković Šilja", Šid

Nataša Lukić, psiholog
stručni saradnik PU "Detinjstvo", Žabalj

Reč-dve o projektu „Vrtić kao sigurna baza- primena teorije afektivne vezanosti u planiranju adaptacije i saradnje sa porodicom“

Od 2009. godine, u saradnji Centra za primenjenu psihologiju, Odseka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Aktiva stručnih saradnika Predškolskih ustanova Srema i Aktiva medicinskih sestara-vaspitača Predškolskih ustanova Srema realizuje se, kroz različite aktivnosti projekat „Vrtić kao sigurna baza- primena teorije afektivne vezanosti u planiranju adaptacije i saradnje sa porodicom“.

Primarni ciljevi projekta bili su: procena mogućnosti implementacije teorije afektivne vezanosti u planiranju adaptacije i ostvarivanja saradnje s porodicom u predškolskim ustanovama, osposobljavanje vaspitača i stručne službe za primenu teorije afektivne vezanosti u kontekstu adaptacije i ostvarivanja saradnje s porodicom, te kreiranje programa (preventivnih i interventnih) koji se baziraju na ovoj teoriji, a primenjuju se u ovim oblastima rada predškolske ustanove. Teorija afektivne vezanosti mogla bi da pruži jedinstveni teorijski okvir različitim aktivnostima unutar predškolske ustanove od jaslenog do predškolskog uzrasta, kojima se pomaže ostvarivanje adekvatnije i svrsishodnije saradnje sa roditeljima, kao i optimalniji uslovi za prilagođavanje deteta na vrtić i socio-emocionalni razvoj u vrtiću.

Zadaci projekta definisani su pre svega na sledeći način:

- *obučiti medicinske sestre vaspitače, vaspitače, stručne saradnike i saradnike iz oblasti teorije afektivne vezanosti*
- *pripremiti i standardizovati instrumente za procenu kvaliteta sigurne baze u relaciji majka-dete i za procenu senzitivnosti roditelja, kao ček lista koje je moguće primeniti u kontekstu adaptacije, u grupama na jaslenom uzrastu. Na osnovu podataka sa ovih lista bilo bi moguće planirati adaptacioni period za decu, snimati grupu i planirati saradnju sa porodicom. U okviru ovog zadatka, bilo je potrebno utvrditi da li su i na koji način ovi parametri razvoja deteta i kvaliteta brige unutar porodice, zaista prediktivni za adaptaciju deteta na vrtić*
- *obučiti stručne saradnike za prepoznavanje potreba porodice pri adaptaciji na vrtić koje su opisane iz konteksta teorije afektivne vezanosti*
- *obučiti stručne saradnike, medicinske sestre vaspitače i vaspitače za realizaciju aktivnosti u okviru saradnje sa porodicom i podrške vaspitačima iz konteksta teorije afektivne vezanosti*
- *obučiti stručne saradnike, psihologe i pedagoge, za savetodavni rad iz konteksta teorije afektivne vezanosti*
- *ispitati mogućnosti primene teorije afektivne vezanosti kao konteksta za razumevanje potreba i olakšavanje adaptacije dece na inkluzivnom programu, i ostvarivanja saradnje sa porodicama dece u inkluzivnom programu.*

Ovim ciljevima, strpljivo smo, spremno i dosledno izlazili u susret. Od 2009. godine, kada smo počeli saradnju uspešili smo da uradimo sledeće:

- *kreiramo i psihometrijski proverimo valjanost ček liste za procenu kvaliteta sigurne baze u relaciji majka-dete i ček liste za procenu senzitivnosti majke. Obe ove liste, uspešno se primenjuju kao prvi korak u snimanju grupe i planiranju adaptacije u više predškolskih ustanova u Vojvodini već četvrtu godinu;*
- *sprovedemo obuhvatno istraživanje vezano za mogućnosti primene ove teorije, a sa ciljem potvrde značaja konstrukata koji teorija nudi u kontekstu adaptacije dece i rada sa porodicama („Vrtić kao sigurna baza- značaj teorije afektivne vezanosti za adaptaciju na jaslenom uzrastu“, 2010.)*
- *organizujemo savetovanje za medicinske sestre-vaspitače na temu primene teorije afektivne vezanosti u planiranju adaptacije na jaslenom uzrastu;*
- *pilotiramo i akreditujemo seminar za medicinske sestre-vaspitače, vaspitače i stručne saradnike pod naslovom „Vrtić kao baza emocionalne sigurnosti: jačanje kapaciteta za socioemocionalni razvoj deteta“. Ovaj seminar deo je programa stručnog usavršavanja od 2011. godine, a prati ga Priručnik sačinjen za potrebe rada na seminaru;*
- *za članove tima održimo dva godišnja programa edukacije na teme: „Saradnja porodice i vrtića“ i „Rad sa grupama parova roditelja: jačanje porodične senzitivnosti“;*
- *širili smo polje interesovanja na decu i porodice uključene u život predškolskih ustanova kroz programe inkluzije i u tom smislu sprovedli nekoliko fokus grupa sa ciljem prepoznavanja izazova za senzitivnost roditelja i vaspitača koji rade sa ovim porodicama. Na osnovu tih podataka smo, za sada, formirali bateriju instrumenata i sprovedli obuhvatno istraživanje na temu „Specifičnosti ostvarivanja saradnje sa porodicama dece u inkluzivnom programu“, ali i počeli rad na kreiranju*

programa za rad sa porodicama dece uključene u inkluzivni program (neki od oblika rada su prikazani i u ovom Zborniku tekstova)

Iza nas su sada već godine zajedničkog rada na stručnom usavršavanju medicinskih sestara vaspitača, vaspitača i stručnih saradnika i širenja oblasti mogućnosti primene teorije afektivne vezanosti u sve većem broju oblasti rada predškolskih ustanova. Iza nas je takođe i više stručnih i naučnih radova publikovanih u naučnim i stručnim časopisima, i izlaganih na naučnim i stručnim skupovima u zemlji i u inostranstvu.

Ispred nas je ideja da se osnove programa za koji se zalažemo, a koji je, između ostalih u ovoj zbirci tekstova prikazan, prošire i na osnovne škole i druge ustanove čiji je cilj kvalitetna i kontinuirana saradnja sa porodicama i ostvarivanje optimalnih uslova za socioemocionalni razvoj deteta. Smatramo da za ovakvo naše nastojanje postoji osnov u razvojnoj potrebi deteta da gradi nove, stabilne i kvalitetne veze sa odraslima i nakon izlaska iz predškolske ustanove. Funkcija ovih veza, sa učiteljima, na primer, bila bi omogućavanje daljeg istraživanja uloga i ostvarivanje optimalnih uslova za socio-emocionalni razvoj deteta. Takođe sagledavamo i potrebu kontinuiteta u radu sa decom i njihovom porodicom, saradnje među ustanovama koje o deci brinu, te naša vizija da se ceo program proširi i na osnovnu školu kroz različite programe i aspekte saradnje vidimo kao priliku za povezivanje istih stručnih profila koji se bave decom i porodicom na različitim nivoima u sistemu obrazovanja.

Pred vama su, u ovoj zbirci tekstova, prikazani sprovedeni i supervizirani preventivni programi, kao koraci u primeni teorije afektivne vezanosti u savetodavnom radu sa porodicama. Nadamo se da ćete u njima naći potvrdu svojih ideja, ali i motivaciju za nove oblike i oblasti rada.

Hvala vam što ste odvojili svoje vreme i došli da sa nama, na ovom Savetovanju, prodiskutujete oblike primene teorije afektivne vezanosti koje smo do sada prepoznali i otvorite vrata za dalju njenu primenu i širenje našeg tima.

Radujemo se da postanete deo našeg tima i naše vizije!

Tim projekta „Vrtić kao sigurna baza“

Sadržaj

TEORIJSKI OSNOV	7
TEORIJA AFEKTIVNE VEZANOSTI:OKVIR U SAVETODAVNOM RADU SA PORODICAMA	8
TEORIJSKI TEMELJI PROGRAMA BAZIRANIH NA TEORIJI AFEKTIVNE VEZANOSTI	23
PRAKTIČNI PRIMERI	40
JAČANJE SENZITIVNOSTI VASPITAČA- VODJENJE GRUPA VASPITAČA U OKVIRU PLANIRANJA SARADNJE SA PORODICOM	41
JAČANJE SENZITIVNOSTI RODITELJA - PODRŠKA ZA UKLJUČIVANJE OCA I FUNKCIONALNOST RODITELJSKOG SAVEZA	48
JAČANJE SENZITIVNOSTI RODITELJA- SAVETOVANJE ZA DISCIPLINOVANJE IZ UGLA TEORIJE AFEKTIVNE VEZANOSTI	57
JAČANJE SENZITIVNOSTI RODITELJA- PODRŠKA ZA KOOPERATIVNU IGRU RODITELJ-DETE	67
JAČANJE SENZITIVNOSTI RODITELJA- PRIMENA TAV U SAVETOVANJU RODITELJA DECE SA SMETNJAMA U RAZVOJU	88

Teorijski osnov

TEORIJA AFEKTIVNE VEZANOSTI: OKVIR U SAVETODAVNOM RADU SA PORODICAMA

dr Tatjana Stefanović Stanojević

Departman za psihologiju

Filozofski fakultet, Niš

Mesto teorije afektivne vezanosti među brojnim savremenim psihološkim teorijama posebno je i značajno na mnogo načina. Premda i ova teorija počiva na ideji o značaju ranog detinjstva za razvoj ličnosti, od drugih psiholoških teorija razlikuje se po brojnosti, pa i ozbiljnosti instrumenata za procenu kako kvaliteta vezanosti u detinjstvu, tako i kvaliteta vezanosti u odraslom dobu. I više od toga, teorija afektivne vezanosti nudi i objašnjenje mehanizma koji je u osnovi nastanka i perzistiranja vezanosti.

O kvalitetu afektivne vezanosti dece saznajemo na osnovu detaljno razrađenih opservacija u laboratorijskoj situaciji (Strange Situation, Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978) ili u kućnim uslovima (AQS, Waters, 1995), dok kvalitet afektivne vezanosti odraslih uglavnom saznajemo na osnovu brojnih upitnika, ali i na osnovu intervjua za procenjivanje afektivne vezanosti odraslih (AAI, Main, Kaplan, Casidy, 1985).

Izvodi iz urađenih intervjua poslužiće kao uvodna ilustracija o značaju detinjstva za oblikovanje ličnosti.

* * * * *

Izvod iz intervjua: „Moja majka i ja? Mi smo različiti svetovi. Ona je hladna i neumoljiva, a ja sam jedan veliki, nemušti strah. Detinjstva se sećam kao filma strave i užasa. Imali smo scenario za dan i scenario za noć. Noć: pijani tata, pretučena mama i uplašeno dete. Dan: odsutni tata, zaleđena mama i uplašeno dete. Nikada nismo pričale o onome što se dešava noću, ali znala sam da moram biti budna i spremna da je spašavam, verovala sam da će ostati živa, samo ako ja bdim. Kad bolje razmislim, moja je nevolja što majku zapravo nikada nisam sasvim spasila. Samo bih izašla iz mraka pred njih, potražila protezu, šta god, nadajući se da ću zaustaviti tatu... I dobila bih batine. Mama i ja delile smo samo to – batine.

Odrasla sam, nema ih više, ostao je samo strah i bdenje. Danas tako bdim nad svojom decom. Uništavam im život, samo u drugom modalitetu. I dalje sam na oprezu, sada samo u neprekidnoj slutnji da će neka nevolja stići moju decu i da ću morati da im spašavam živote, a da

to neću uraditi dobro. I uvek to prokleta osećanje da nema nikoga drugoga ko će umeti bolje, već da moram sama i da neću uspeti“.

* * * * *

Izvod iz intervjuja: "Ja sam večiti čekač. Kao mala uvek sam čekala - tatu da se vrati sa puta, mamu da se nasmeje. Nisam dočekala ili vrlo, vrlo retko. Često sam mislila da to znači da moram još više da se trudim, pa će se eto ostvariti. Mama je uvek brinula, naravno o bratu, da li je jeo, da li mu je hladno, šta je dobio u školi, kada će da se vrati kući. I mene je često primećivala samo zahvaljujući njemu: "Ondesi mu džemper. Vidiš da duva." Nosila sam, trčala sam da odnesem. Ja sam pak, uvek radila sve što je ona htela, pa i sve što sam samo pomišljala da bi ona htela. Vezla, plela, prala i brisala šoljice za kafu kad joj dođu komšinice. Doduše, komšinice su me hvalile, a ona je i tada uzdisala zbog nečega. Pravila sam se naravno da volim sve to da radim.

Sada, izgleda da to stvarno volim. Kuća mi uvek sija, šoljice su obrisane, sve je spremno da... Ne znam više da li je spremno za mamu ili za njega. Sada na njega čekam, da dođe, da se probudi, da bude bolje volje. Kad sam ga upoznala znala sam da je on onaj pravi. Nije mi se udvarao kao drugi, obični momci. Nije mi se uopšte udvarao. Imao je svoju muziku, svoje tajne, svoja veselja, svoje loše trenutke. Mene je tek po malo puštao u svoj svet. Neverovatno, ali to je bio znak da se oko njega baš treba potruditi. I eto u braku smo. Nismo srećni. Ja i dalje čistim i čekam, a on sedi za kompjuterom, pije pivo. Neću se razvesti, jer onda neću imati koga da čekam. Neće ni on, ovde mu je udobno, a napolju su druge žene koje bi tek morao da navikava na svoj, nemušti jezik. "

* * * * *

Izvodi su ilustrovali različite kombinacije nesigurnih obrazaca afektivne vezanosti. Izvodi su ilustrovali i nesnalaženje u životu sada odraslih osoba, kao i štetu koju nanose onima sa kojima žive. Da su obrasci nesigurne vezanosti prepoznati ranije, tokom detinjstva, u vrtiću ili u školi, možda im se moglo pomoći. Bila bi to pomoć ne samo njima, već i njihovim supruzima, njihovoj deci. Ovako, formirane slike o modelu sebe i modelu drugih, prenose se kroz generacije. Da li je moguće intervenisati, koliki je udeo gena u prenosu obrazaca vezanosti? Ukoliko je intervencija moguća, koji su načini?

Pre razmatranja modaliteta intervenisanja, biće predstavljena teorija vezanosti, počev od osnivačkih doprinosa nauci do aktuelnih dometa.

Teorija vezanosti:**Od teorije o prirodi i poreklu vezanosti do celoživotne razvojne teorije**

Teorija vezanosti iz ugla osnivača. Teorija afektivne vezanosti, nastala je sredinom prošlog veka kao teorija o poreklu i prirodi čovekove osećajnosti. Začeta je u psihoanalitičkim krugovima, a oslonjena na brojne doprinose, počev od etologije do kibernetike. Od tada do danas, teorija afektivne vezanosti integriše različite naučne doprinose u kreativan i originalan način razmišljanja o ljudskim emocijama.

Osnivač teorije afektivne vezanosti je engleski psihijatar i psihoanalitičar, Džon Bolbi (slika br. 1):

(J. Bowlby, 1907-1990)

Ko je bio Džon Bolbi? Njegov doprinos nastanku i razvoju teorije vezanosti sažet je u par sledećih tačaka:

- Džon Bolbi postulira novi koncept o prirodi ranih odnosa i predlaže naziv: *afektivna vezanost*. U osnovi njegovog shvatanja je ideja da je dečija vezanost za majku primarna potreba, jednaka gladi ili žeđi. Afektivna vezanost odnosi se na specifičan odnos koji se u najranijem detinjstvu formira između majke i deteta i traje kroz život. Ideju predstavlja 1958. godine u Londonu; iste godine ovaj koncept ubedljivo ilustruju eksperimenti sa tek rođenim majmunima zoopshologa H. Harlova (Harlow, 1958).
- U nastojanju da dokaže funkciju vezanosti kao primarne potrebe, Džon Bolbi odlučuje da istraži moguće filogenetsko-evoluciono poreklo vezanosti. Etološki okvir teorija duguje pre svega *otkriću* lika i dela K. Lorenca (Lorentz, 1935). Biološka funkcija afektivnog vezivanja je zaštita: *Ako su bihevioralni sistemi koji održavaju mlade i slabije jedinke u blizini jačih, deo šireg sistema koji reguliše opstanak u okruženju, afektivna veza majke sa detetom je ontogenetski prva forma kojom se ovaj tip ponašanja razvija*, (Bowlby, 1975).

- Pored teorijskog, Džon Bolbi se posvećuje i istraživačkom radu, pre svega u oblasti ranih separacija. Analizirajući dečije reakcije na separaciju od majki prilikom hospitalizacije, zaključuje da postoji pravilnost u njihovom reagovanju: protestuju, očajni su i na kraju poriču potrebu za figurom afektivne vezanosti (ova pravilnost se najčešće prepoznaje pod akronimom: POP). Bolbijev zaključak da je separaciona anksioznost ključna u nastanku poremećaja dece dovela je do ukidanja prakse razdvajanja majki i dece prilikom dužih hospitalizacija.

Doprinosi nauci Džona Bolbija izuzetni su i nesporni. Ipak, ko je bio Džon Bolbi? Kakav je čovek bio jedan od najznačajnijih psihijatara ikada? „Sistematičan, disciplinovan, fokusiran, promišljen i oprezan pre upuštanja u akciju, a tada istrajan i ubeđen u svoje odluke ili mišljenja koja je uspevao da zastupa pred neprijateljskim kritikama a da ne deluje ni odbrambeno ni neprijateljski. Njegova organizovanost, pragmatičnost, delotvornost i posvećenost poslu dolazile su do izražaja kako pri obavljanju administrativnih funkcija u Britanskom psihoanalitičkom društvu i na mestu načelnika klinike na Tavistoku, tako i u istraživačkom radu. Ono što ga izdvaja među drugim vrhunskim istraživačima u oblasti ljudskog razvoja i mentalnog zdravlja nije samo enciklopedijsko pamćenje činjenica, knjiga, referenci i osoba iz najrazličitijih oblasti i spremnost za učenje i savladavanje novih naučnih disciplina, nego i njegova ambicija da unapredi, popravi društvo,“ (Hanak, Dimitrijević, 2011). Verujemo da se sa lakoćom prepoznaje obrazac afektivne vezanosti kome je Bolbi pripadao?

Ono što bi psihologe koji rade sa decom posebno moglo da zanima je da li i kako je ovaj obrazac odredio odrastanje njegove dece. U prilog mogućem odgovoru, citiraćemo pitanje koje je njegov najstariji sin kao sedmogodišnjak postavio: „Da li je tata provalnik? On se uvek vraća kući noću i nikada ne priča o svom poslu“ ? (Holmes, prema Hanak, Dimitrijević, 2011).

Tekst o nastanku teorije nepotpun je bez osvrta na Meri Ejnsvort (slika br. 2):

Slika br.2 .M. Ainsworth, 1913-1999

Meri Ejnsvort, predavačica kliničke i razvojne psihologije na Univerzitetu u Baltimoru, nije samo prevela Bolbijev koncept u empirijske nalaze, već je i doprinela daljem razvoju teorije kroz:

- Pravljenje prve klasifikacije individualnih razlika na osnovu kvaliteta afektivne vezanosti (obrazac sigurne vezanosti, obrazac izbegavajuće vezanosti i obrazac ambivalentne afektivne vezanosti).
- Konstruisanje prve i danas klasične tehnike za procenjivanje obrasca afektivne vezanosti (Strana situacija, laboratorijska procedura za procenu kvaliteta vezanosti, drama u osam trominutnih činova)
- Postuliranje pojma *sigurne baze* kao osnove rasta i razvoja ličnosti.

Ko je bila Meri Ejnsvort? Psihološkinja? Psihologijom se češće bave žene, pa se kratko predstavljajući biografiju M. Ejnsvort čini važnim za ilustrovanje građenja karijere iz ženskog ugla. Meri Salter, udata Ejnsvort, u Torontu, studira psihologiju i brani doktorat iz razvojne psihologije. Uskoro postaje i predavačica na Univerzitetu u Torontu. U drugom svetskom ratu, pridružuje se Kanadskom ženskom armijskom korpusu. Rat završava sa činom majora, vraća se na Univerzitet, ali i dalje radi sa ratnim veteranima. Za jednoga od njih se i udaje. Budući da je njen suprug, Leonardo Ejnsvort, studirao psihologiju na univerzitetu na kome je Meri predavala, Leonardo odlučuje da studije nastavi na nekom drugom univerzitetu. Sele se u London. Iste, 1951. godine u Londonu, Bolbi traga za saradnicima kako bi osnivao sopstvenu istraživačku ekipu. Meri Ejnsvort se javlja na novinski oglas i biva primljena. Njen prvi radni zadatak u Bolbijevoj ekipi odnosio se na analizu podataka o deci koja su zbog bolničkog tretmana odvajana od roditelja. To je bio prvi, ali i poslednji zadatak Meri Ejnsvort u Bolbijevoj istraživačkoj ekipi. Dve godine kasnije, 1953.g. Leonardo Ejnsvort dobija posao u Ugandi i Meri još jednom prekida svoju karijeru i sa mužem odlazi u Ugandu, sada profesionalno veoma zainteresovana za sagledavanje značaja kvaliteta interakcije između majke i deteta za dalji psihički razvoj deteta. U selima Ugande, organizuje svoje prvo samostalno istraživanje. Radilo se o praćenju 28 dijada majka - beba, a opservacija se odvijala svake druge nedelje, po dva sata u toku devet meseci. Analiza je potvrdila povezanost između postupaka majke i ponašanja beba. Međutim, pre detaljnije razrade dobijene povezanosti, još jednom intervenišu privatni razlozi: Merin suprug dobija posao u Baltimoru. Naravno, Meri sve ostavlja i počinje još jednom od početka. Tako nastaje istraživanje, danas poznato kao *Baltimor projekat*, deo koga je laboratorijska tehnika *Strane situacije*. Na osnovu pomenute procedure nastaje I prva klasifikacija individualnih razlika. Doprinosi Meri Ejnsvort još su očigledniji kroz dalji razvoj teorije, uglavnom zahvaljujući istraživanjima njenih brojnih saradnika, uglavnom postdiplomaca. O liku Meri Ejnsvort svedoči i podatak da su se ona i Leonardo u Baltimoru razveli. Prepuštamo čitaocima da pogode ko je koga ostavio, kao i kome obrascu vezanosti je pripadala Meri Ejnsvort.

Teorija vezanosti kao celoživotna razvojna teorija. Upoznavanje sa radovima osnivača teorije afektivnog vezivanja predstavilo je teoriju vezanosti kao teoriju koja se bavi odnosom između roditelja i deteta. Još tačnije, u ranim radovima istraživani su priroda i poreklo odnosa između

majke i deteta. Danas, više od pola veka kasnije, u radovima onih koji nastavljaju teoriju u centru pažnje je i dalje afektivna vezanost, ali ne više kao relacionala karakteristika, već kao individualno svojstvo. Fokus istraživača više nije na odnosu deteta i majke, već na pojedincu. Teorija vezanosti, od teorije o prirodi i poreklu čovekove osećajnosti, postaje teorija emocionalnog razvoja čoveka. Mehanizam unutrašnjeg radnog modela ključni je pojam u opisanom razvojnom sledu.

Afektivna vezanost prešla je put od relacionog do individualnog svojstva, pre svega zahvaljujući mehanizmu unutrašnjeg radnog modela. Već su osnivači teorije pretpostavili da rano formirani unutrašnji radni modeli vezanosti predstavljaju trajni kapital osobe, da su prilično stabilni i otporni na promene i da perzistiraju kroz čitav životni vek, utičući na oblikovanje kasnijih odraslih relacija. Takođe, pretpostavili su da u odraslom dobu, emotivni partneri preuzimaju poziciju primarnih figura vezanosti.

Čitav dalji razvoj teorije afektivnog vezivanja bazirao se na teorijskoj razradi i empirijskoj proveru navedenih pretpostavki. Na temelju prve pretpostavke izgrađena je nova teorijska oblast, *oblast odraslog afektivnog vezivanja*. Za razvoj odraslog afektivnog vezivanja prevashodno su zaslužni istraživači sa kalifornijskog Berkli univerziteta. Osamdesetih godina prošlog veka, oni počinju da se bave afektivnom vezanošću adolescenata i odraslih osoba. Konstruišu već pomenuti *Intervju za procenu afektivnog vezivanja odraslih* (AAI, Main, Kaplan, Casidy, 1985). Fokusirajući se na unutrašnji radni model kao koncept koji deluje tokom čitavog životnog ciklusa, oni razvijaju metodologiju za njegovu procenu kod odraslih. Konstrukcija instrumenta, kao i sistema procenjivanja, bazirana je na ideji da unutrašnji radni modeli upravljaju ne samo ponašanjem, već i verbalnim i afektivnim izražavanjem. U intervjuu se od odraslih ispitanika traži da odgovore na 15-ak pitanja vezanih za iskustva iz detinjstva. Njihove izjave se kodiraju, pod pretpostavkom da je sama organizacija verbalizacije psihološki značajna varijabla koja se može operacionalno analizirati preko brojnih indikatora. Dakle, za razliku od prethodnih instrumenata usmerenih na odnos roditelj-dete, ovaj instrument usmeren je ka nivou reprezentacije.

Na temelju druge Bolbijeve pretpostavke, pretpostavke o romantičnim partnerima kao figurama afektivnog vezivanja odraslih, nastaje *oblast partnerskog afektivnog vezivanja*. Bliske partnerske ili ljubavne veze su forma u kojoj većina ljudi provodi život. Pri tom, raznovrsnost i brojnost modaliteta u kojima parovi funkcionišu nije lako ni predvideti, ni objasniti. Osamdesete godine prošlog veka i u ovoj oblasti značile su prekretnicu: istraživači počinju da koriste Bolbijeve ideje kao okvir za razumevanje prirode ljubavnih odnosa odraslih. Opserviraju partnerske veze i uočavaju povezanost između odrasle usamljenosti i neadekvatnih odnosa sa roditeljima u detinjstvu.

Za razvoj ove oblasti prevashodno su zaslužni istraživači, Šejver i Hazan (Shaver& Hazan, 1987) sa Dejvis univerziteta u Kaliforniji. Sa namerom da skrenu pažnju na povezanost afektivnih i ljubavnih veza, 1987. godine objavljuju tekst u kome sistematizuju sva do tada postojeća

saznanja zajednička i jednom i drugom fenomenu. Reč je o *Studiji o romantičnoj ljubavi*, (Hazan & Shaver, 1987). U ovom radu, Hazan i Šejver nastoje da argumentuju zašto se partnerska ljubav može shvatiti kao proces afektivnog vezivanja. Pomenimo samo da je od 1988. kada su oni objavili tekst u kome romantične partnerske veze sagledavaju kao afektivne, preko 800 istraživača citiralo njihove argumente.

U pokušaju da integriše i organizuje plodonosni i raznoliki empirijski rad u oblasti afektivnog vezivanja odraslih, Kim Bartholomju (Bartholomew, 1990), sa Univerziteta u Kanadi formulisala je četvorokategorijalni model vezanosti adolescenata i odraslih. Model je izveden iz Bolbijeve teorijske pretpostavke o tome da postoje dva tipa unutrašnjih radnih modela vezanosti i da svaki od tih modela može da se predstavi kao dihotoman – pozitivan ili negativan. Faktorskom analizom naknadno su identifikovane i dimenzije koje su u osnovi ovih modela: dimenzija izbegavanja i dimenzija anksioznosti. Ukrštanjem dimenzija i modela, dobijaju se četiri glavna stila vezanosti: sigurni, preokupirani, odbacujući i bojažljivi stil vezanosti (shema 1).

MODEL SEBE

(Anksioznost)

MODEL DRUGIH (Odbacivanje)		Pozitivno (niska anksioznost)	Negativno (visoka anksioznost)
	Pozitivno (nisko odbacivanje)	SIGURNOST: dobar odnos intimnosti i autonomije	PREOKUPIRANOST: ambivalentnost, visoka zavisnost, potreba za pripadanjem, kontrola.
	Negativno (visoko odbacivanje)	IZBEGAVANJE: poricanje attachmenta, odbacivanje, naglašena nezavisnost.	BOJAŽLJIVOST: strah od vezivanja, izbegavanje, socijalno povlačenje.

Shema 1: Obrasci partnerske vezanosti prema K. Bartolomeu (1990)

Mesto i mogućnosti terapijske intervencije u okviru teorije vezanosti. Predstavljeni dometi teorije vezanosti značajni su istraživačima, teoretičarima, metodolozima...

Da li i praktičarima, psihoterapeutima, psiholozima? Mogućnosti terapijskog intervenisanja u okviru teorije vezanosti, uslovljene su mehanizmom koji je odgovoran za prenošenje obrazaca vezanosti kroz generacije. Unutrašnji radni model (sebe i drugih), definiše se kao kognitivno-afektivna struktura koju dete formira na osnovu svakodnevnih, ponavljanih iskustava sa majkom, odnosno osobom koja se njime bavi. *Model sebe* predstavlja skup očekivanja i verovanja deteta o sebi samom, a do kojih ono dolazi na osnovu kvaliteta odnosa

roditelja prema njemu. *Model drugih*, predstavlja skup verovanja i očekivanja deteta prema drugima; takođe je zasnovan na opaženom ponašanju roditelja prema njemu.

Unutrašnju predstavu o sebi i o majci dete počinje da gradi u prvim mesecima života. Budući da mu je majka potrebna, ali i da je fizički nemoćno da uspostavi kontakt sa njom, ljudsko odojče joj šalje signale: plače, guče, osmehuje se... Majka reaguje na ove signale i prema kvalitetu njenih odgovora, dete gradi predstavu o sebi kao biću manje ili više dostojnom majčine pažnje, kao i predstavu o majci kao osobi koja je tu ili nije tu kada mu je potrebna. Sklapa sliku na osnovu događaja koji se ponavljaju. Unutrašnji radni modeli reflektuju očekivanja deteta o roditeljskom i o sopstvenom ponašanju u različitim situacijama. Reč je o operativnim modelima sebe i značajnih drugih, zasnovanim na istoriji zajedničkih odnosa. Najkraće rečeno, modeli određuju način na koji će se dete adaptirati na druge, prilagoditi svoje ponašanje ne bi li od značajnih drugih dobilo ono što mu je neophodno za rast i razvoj: pažnju, kontakt, sigurnost. Bolešljivo je ili plačljivo, ako su to situacije u kojima je majka najdostupnija. Sigurno i opušteno sa majkom koja toplo, adekvatno i dosledno odgovara na signale deteta. Ukoliko majka ni u jednoj situaciji ne reaguje, dete će prestati da šalje signale, postaće zatvoreno, oprezno, nepoverljivo.

Ostaje pitanje načina na koji se spoljašnji interakcijski odnosi transformišu u mentalne reprezentacije individue i na ovo pitanje teorija vezanosti nema konačan odgovor. Izvesno objašnjenje nude radovi Žana Pijažea (Piaget, 1982) o senzomotornom periodu u razvoju deteta. Onako kako beba o fizičkom svetu saznaje na osnovu manipulisanja predmetima, tako o socijalnom svetu saznaje na osnovu interakcije sa ljudima koji se njome bave i da na osnovu te interakcije formira tzv. unutrašnje radne modele. Bolbi pretpostavlja da se dete od svoje prve godine i u verovatno najaktivnijem obliku tokom druge i treće godine, bavi konstruisanjem radnih modela o tome kako bi fizički svet oko njega, njegova majka i druge važne osobe mogli da se ponašaju, kako bi ono samo moglo da se ponaša i kako oni uzajamno reaguju. Prema teoriji afektivnog vezivanja, unutrašnji radni model dete *nosi* sa sobom kroz odrastanje. Teoretičari naglašavaju da unutrašnji radni model predstavlja trajni kapital osobe, da stabilan i otporan na promene perzistira kroz čitav životni vek i utiče na oblikovanje svih kasnijih odraslih relacija.

Ostaje i pitanje načina na koji se unutrašnji radni modeli, odnosno obrasci vezanosti prenose se roditelja na dete. Brojna istraživanja (Stefanović Stanojević, Hanak, Mihić, 2012) više ne ostavljaju sumnju da transgeneracijski prenos postoji, ali i dalje ostavljaju otvorenim pitanje modaliteta u kojima se to dešava. Pozivanje na unutrašnji radni model i asimilaciju novih iskustava u postojeći obrazac sprovodi se već automatski, ali ne govori mnogo o načinu na koji se proces odvija, a još manje o načinu na koji ga je moguće ispitati. U teoriji afektivnog vezivanja ustalio se termin *transmission gap* kojim istraživači upozoravaju na činjenicu da nijedna od do sada ispitanih varijabli ne objašnjava transgeneracijski prenos „bez ostatka”. Ipak, pre razmatranja psiholoških varijabli, potrebno je razmotriti ulogu genetike u transgeneracijskom prenosu obrazaca vezanosti.

Naime, iako sve popularnija, bihejvioralno-genetička istraživanja ne potvrđuju očekivanja postojanja prenosa obrazaca, već iznose da je afektivno vezivanje tek neznatno određeno genima. Uloga genetskog herediteta u prenosu afektivne vezanosti kroz generacije dugo nije bila predmet istraživanja. Istraživački nacrti bili su uglavnom fokusirani samo na jedno dete iz porodice i majku. Tek par istraživača svoja istraživanja je koncipiralo tako da u njih uključe i proveru povezanosti obrazaca afektivne vezanosti deteta sa obrascima najbližih rođaka (braćom, sestrama, blizancima), ali veličine uzorka su statistički gledano bile nedovoljne za zaključivanje. Ovako koncipirana istraživanja dala su šansu da se proverí nasleđivanje afektivne vezanosti putem gena. Dakle, polako se povećava broj istraživanja koja proveravaju ovu mogućnost uvodeći u istraživački dizajn afektivnu vezanost blizanaca (jednoajčanih ili dvojajčanih). U osnovi istraživanja je očekivanje da će viši stepen srodstva (identični blizanci) rezultirati većom povezanošću obrazaca afektivne vezanosti. Međutim, nalazi istraživanja blizanaca ne potvrđuju razlike između identičnih i neidentičnih blizanaca u pogledu afektivne vezanosti (Fearon, 1998, prema Belsky, 2006).

U daljem tekstu, biće predstavljene mehanizmi odgovorni za prenos obrazaca afektivne vezanosti (senzitivnost majke, orijentacija na um, ogledalna funkcija), sa akcentom na načinu funkcionisanja, odnosno upotrebe u terapijske svrhe.

Senzitivnost staratelja. Hipotezu o senzitivnosti staratelja kao načinu prenosa obrazaca vezanosti postulirala je Meri Ejnsvort. Od tada do danas, brojni programi podrške najčešće se oslanjaju upravo na ojačavanje senzitivnosti staratelja. Meta-analiza, koja se bavila pitanjem da li je majčinska senzitivnost povezana sa afektivnom vezanošću deteta i koliko je ta veza značajna, a u koju je bilo uključeno 65 studija (N=4.176), potvrdila je da je veza značajna, ali umereno: $r = .24$, na nekliničkom uzorku (N=1.097). Sedam studija je nedvosmisleno potvrdilo značaj senzitivnosti, u dvema se o značaju senzitivnosti posredno može zaključiti. Na osnovu svega iznetog, istraživači zaključuju da je senzitivnost staratelja važan, ali ne i jedini uslov za formiranje sigurne afektivne vezanosti (De Wolff & Van IJendoorn, 1997). U svetlu transgeneracijskog prenosa obrazaca afektivne vezanosti, dobijeni nalazi ukazuju na senzitivnost staratelja kao na jedan od faktora koji odgovaraju za prenos, ali upozoravaju i da se deo dobijene povezanosti ne može se pripisati ovom faktoru.

Refleksivna funkcija. P. Fonagi (Fonagy, 1999), mađarski psihonaličar, razmatra koncept afektivne vezanosti u svetlu regulacije emocionalnih iskustava.

Naime, na osnovu iskustava sa starateljem tokom prve godine života, dete *otkriva* da u situacijama pobuđivanja emocija, staratelj reaguje i na određen način obrađuje emocionalne izlive, pomažući mu da se vrati u stanje ravnoteže. Do kraja prve godine dete formira strategiju „izlaženja na kraj” sa emocijama uz pomoć staratelja. U skladu sa idejom da je u osnovi unutrašnjih radnih modela regulacija emocija, opisane su i razlike u regulaciji emocija u odnosu

na obrasce afektivne vezanosti. Deca koja pripadaju *sigurnoj* afektivnoj vezanosti uče adekvatnu regulaciju emocija, zahvaljujući čemu ostaju dobro organizovana u stresnim situacijama, dok se *izbegavajuće* afektivno vezana deca, suočena sa neresponzivnim starateljem, odlučuju za strategiju *nadregulacije* (podignutog praga za prepoznavanje situacija u kojima treba regulisati afekt). Dakle, ova deca podigla su prag tolerancije i time postigla ignorisanje situacija koje nose emocionalnu šaržu. *Ambivalentno* afektivno vezana deca uradila su suprotno – suočena sa nedosledno responzivnim starateljima, povisila su svoje iskazivanje uznemirenosti, spuštanjem praga tolerancije, odnosno strategijom *podregulacije* (spušten prag za prepoznavanje situacija u kojima treba regulisati afekte) i time povećala šansu da ih roditelj opazi i pomogne. Grupa *dezorganizovano* afektivno vezane dece (Main & Solomon, 1990), na osnovu iskustava sa starateljem koji je istovremeno izvor straha, kao i izvor osiguranja u jakom je motivacionom konfliktu, usled čega manifestuje bizarno ponašanje, nije u stanju da reguliše emocionalne reakcije na smislen način. Programi u kojima bi se roditeljima osvetlio značaj pomoći detetu u regulaciji emocija, svakako bi doprineli u prevazilaženju nesigurnih kvaliteta vezanosti.

Uloga ogledanja. Uloga ogledanja oslanja se na pretpostavku da se dečiji koncept emocija razvija na osnovu introspekcije (Gergely & Watson, 1996). Anksioznost je, na primer, za bebu u početku konfuzno stanje mešavine fiziološkog iskustva, ponašanja i vizualnih slika. Tek kada doživljeno postane simbolički povezano *pretvoriće* se u anksioznost. Dakle, proces simboličkog povezivanja je od suštinske važnosti da bi dete moglo da prepozna iskustvo kao neku specifičnu emociju. Ovo znanje nije urođeno. Uči se: kada je dete u stanju uzbuđenosti, staratelj to prepoznaje i reflektuje svoje unutrašnje iskustvo stvarajući odgovarajući responsivni izraz. Neslaganje između originalnog iskustva deteta i internalizacije *ogledalne* predstave staratelja korisno je utoliko što omogućuje da ova nešto modifikovana predstava (koja je ista, ali ipak i nije) postane predstava višeg reda u iskustvu deteta. Prema ovom modelu, očekivalo bi se da ogledanje ne uspe ako je isuviše blisko iskustvu deteta ili ako je isuviše daleko od njega. Ako je ogledanje isuviše tačno, sama predstava postaje izvor straha i gubi svoj simbolični potencijal. Ako je udaljeno ili ako je kontaminirano starateljevim vlastitim preokupacijama, proces razvoja ličnosti je suštinski doveden u pitanje. Istraživanjem je ustanovljeno (Fonagy et al., 1995, prema Balbernie, 2009) da majke koje su najuspešnije u umirivanju svoje osmomesečne dece nakon davanja injekcije, brzo reflektuju osećanje deteta, ali *ogledanje* kombinuju sa drugim afektima (smejanje, ispitivanje, zadirkivanje i sl.). Pokazujući ove „kompleksne afekte” (Fónagy & Fónagy, 1987, prema Balbernie, 2009), one osiguravaju da dete prepozna njihovo osećanje kao analogno, ali ne izomorfno - svom iskustvu i na taj način može da započne proces formiranja simbola. Dete koje traži način da reguliše svoj nemir prepoznaje u odgovoru svog staratelja predstavu sopstvenog mentalnog stanja, koju može da internalizuje i upotrebi kao deo strategije višeg reda za regulaciju afekta. Osveščivanje staratelja u

značaju ogledalne funkcije, odnosno naglašavanje značaja njihove spremnosti na reagovanje u situacijama dečijeg nemira verovatno bi doprinelo smanjenju nesigurnih kvaliteta vezanosti.

Mentalizacija. Model mentalizacije deteta stvara roditelj načinom postupanja sa detetom. Neprekidno i nesvesno roditelj svojim ponašanjem tretira dete kao mentalni agens, pripisuje mu mentalno stanje, što dete koristi za pravljenje mentalnog sopstva. Sposobnost roditelja da primeti promene u detetovom mentalnom stanju leži u osnovi osećajnog staranja, odnosno sigurnog vezivanja (Ainsworth et al., 1978; Isabella & Belsky, 1991). Sigurno afektivno vezivanje obezbeđuje psihosocijalnu osnovu za razumevanje svesti, što znači da su *sigurna* deca u stanju da mentalnim stanjima objašnjavaju ponašanje drugih. Nasuprot tome, deca koja pripadaju izbegavajućem obrascu odbijaju mentalna stanja drugih, dok se ambivalentno vezana deca fokusiraju na svoje stanje uznemirenosti do isključivanja bliskih intersubjektivnih razmena. Dezorganizovana deca izuzetno oprezno prate ponašanje staratelja koristeći sve moguće znake za predviđanje i budući osetljiva na intencionalna stanja drugih mogu biti fokusiranija na procenjivanje mentalnih stanja drugih pre nego sopstvenih, ali ne i uspešna u proceni.

Prelaz sa dvojne na jedinstvenu psihičku realnost. Iskustvo psihičke realnosti nije urođeno svojstvo uma, već razvojno postignuće (Fonagy & Target, 1996, prema Balbernie, 2009). U početku, detetovo iskustvo uma je nalik na traku za snimanje. Termin „psihička jednakost” opisuje obrazac funkcionisanja u kome su za dete mentalni događaji jednaki događajima iz fizičkog sveta. U toku razvoja dete uči da doživljava osećanja i ideje kao reprezentacione, a zatim integriše ove alternativne modele kako bi došlo do refleksivnog obrasca, u kome se mentalna stanja mogu doživeti kao predstave. Unutrašnja i spoljašnja realnost se onda mogu videti kao povezane, ali i na značajan način različite. Detetov razvoj i percepcija mentalnih stanja o sebi i drugima, dakle, zavise od njegove opservacije mentalnog sveta staratelja.

Kod traumatizovane dece intenzivne emocije i konflikti dovode do delimičnog neuspeha ove integracije. Razlog za ovo može da leži u tome da u porodici u kojoj je dete bilo izloženo scenama porodičnog nasilja, odnosno traumi, atmosfera nije odgovarajuća za to da se staratelj „igra” najtežim aspektima misli deteta; oni su najčešće uznemiravajući i neprihvatljivi za odraslu osobu, isto kao i za dete. Na primer, rigidno, kontrolišuće ponašanje predškolskog deteta sa istorijom dezorganizovanog vezivanja proizilazi iz neuspeha deteta da izađe iz obrasca psihičke jednakosti u odnosu na specifične ideje i osećanja i prestane ih doživljavati sa intenzitetom koji bi se očekivao kada bi to bili aktuelni, spoljni događaji. Time se proces razvoja može poremetiti na bar dva načina, odnosno artikulisan je u pravcu dva modela doživljavanja psihičke realnosti. U prvom, majka može da ponavlja detetovo stanje bez modulacije, konkretizujući ili paničeći zbog detetove uznemirenosti, što vodi do panike, kako majke tako i deteta. S druge strane, ona može da izbegava reflektovanje detetovog afekta kroz proces koji je nalik na disocijaciju. Majka može ignorisati uznemirenost deteta ili ga prevesti u bolest, umor itd. Oba načina lišavaju detetovu

komunikaciju mogućnosti značenja koje ono može da prepozna i koristi. Radeći sa majkama koje pate od depresije (Lynne Murray, 1997, prema Fonagy, 1999), istraživači ilustruju brojne načine na koje majke nude alternativnu, odnosno iskrivljenu realnost.

Sve u svemu, kada dete nije u stanju da nađe prepoznatljivu verziju svog mentalnog stanja u umu druge osobe – prilika da usvoji simboličku predstavu ovih stanja je izgubljena, pa se javlja dezorganizovani obrazac afektivnog vezivanja.

Orijentacija na um deteta. Pažnju zasluhuje jos jedan pokušaj da se specifičnim aspektom kvaliteta odnosa između majke i deteta objasni deo dobijenog transgeneracijskih prenosa. Reč je o konceptu *mind mindedness* (orijentacija na um) sličnom vec opisanoj refleksivnoj funkciji. Ovaj koncept za objašnjenje transgeneracijskog prenosa nudi Elizabet Meins (Meins and Fernyhough, 2006) sa Univerziteta Durham u Engleskoj. Zapravo, radi se o konstruktu kojim E. Meins (Meins et al, 2001) nastoji da opise ponašanje majke prema detetu kao prema mislećem biću, a ne kao prema stvorenju sa potrebama koje treba što pre zadovoljiti. Prema Elizabet Meins sposobnost majke da adekvatno razume i komentariše stanje svesti i emocije svoga deteta u osnovi je sigurne afektivne vezanosti.

Ovaj koncept operacionalizovan je i u vidu instrumenta za procenjivanje stepena prisustva orijentacije na um deteta u interakciji majka-dete. Preciznije, E. Meins je napravila instrument kojim se procenjuju kvaliteti dijaloga majke sa detetom, počev od procenjivanja adekvatnosti majčinog tumačenja detetovih želja ili preferencija, (želiš li, voliš, najradije bi...) preko kognicije (misliš, nameravaš, zanima te, sećaš se...), emocija (srećan, tužan, uplašen si...) i sl. U istraživanjima je testirana povezanost sposobnosti majke da dete tretira kao odvojenu osobu i vidi stvari na detetov način sa obrascem afektivne vezanosti (Meins and Fernyhough, 2006). Potvrđeno je da majke koje pripadaju sigurnom obrascu afektivne vezanosti mnogo adekvatnije komentarišu igru i interakciju svoje dece od majki koje imaju neki od nesigurnih obrazaca afektivne vezanosti. Majka koja pripada obrascu sigurne afektivne vezanosti komentariše raspoloženje svoga deteta kao konzistentno, saglasno sa željama, ili ponašanjem, mnogo ređe je sklona da ponašanje deteta proglasi nepredvidljivim, čudnim, hirovitim. Na primer, ukoliko dete, ubrzo pošto ga je majka uzela u naručje, nogom udara majku i signalizira joj da želi da ga spusti iz naručja, ona će pokušati da osmisli njegov postupak. Njen komentar bi mogao da glasi: „Hoćeš dole, jer si se setio igračke koju si malopre. video?“, umesto da postupak protumači kao čudan: „Hoćeš dole? Što si tražio da teuzmem, ako si hteo da se igraš?“. Majka koja ima nisku orijentaciju na um detetapogrešno će interpretirati većinu reakcija deteta.

Nizom primera E. Meins sa saradnicima dokazuje da sposobnost majke da adekvatno predstavi mentalno i emocionalno stanje svoga deteta značajno doprinosi detetovom osećanju sigurnosti.

Kvalitet braka i emocionalna atmosfera u porodici. Poslednju od varijabli značajnih za prenos kvaliteta vezanosti anticipirao je već Džon Bolbi i odnosi se na mogućnost prenosa porodične atmosfere: „Nasleđe mentalnog zdravlja ili bolesti posredovano porodičnom mikrokulturom može biti daleko značajnije od nasleđa koje je posredovano genima,” (Bowlby, 1969, prema Belsky, 2006). Iako nema dostupnih istraživanja koja direktno povezuju kvalitet roditeljskog braka ili emocionalnu klimu porodice sa transgeneracijskim prenosom afektivne vezanosti, razumno je pretpostaviti:

- a) kvalitet bračnih odnosa povezan je sa afektivnom vezanošću odraslih,
- b) kvalitet bračnih odnosa povezan je sa afektivnom vezanošću dece,
- c) kvalitet bračnih odnosa povezan je sa osećajnom responzivnošću odraslih.

Potvrda za prvonavedenu pretpostavku bila bi istraživanja u kojima je utvrđeno da sigurno afektivno vezane osobe (procenjivane preko AAI) formiraju kvalitetnije bračne zajednice (Belsky and Jaffee, 2005, prema Belsky, 2006). Belski sa saradnicima (Isabella & Belsky, 1991) svojim istraživanjima potvrđuje i drugu pretpostavku: razvod braka u prvoj godini života deteta povezan je sa formiranjem nesigurnih obrazaca afektivne vezanosti deteta. U prilog trećoj pretpostavci su nalazi istraživanja (Belsky and Jaffee, 2005, prema Belsky, 2006) iz kojih se vidi da su i otac i majka mnogo responzivniji, senzitivniji i adekvatniji prema detetu (u periodu od najranijeg detinjstva do adolescencije) kada kvalitet sopstvenog braka po pitanju zadovoljstva i harmonije, procenjuju više kao dobar, a ne kao loš. Dakle, kvalitet braka utiče na afektivnu vezanost dvojako – preko kvaliteta roditeljstva, ali i preko šire porodične atmosfere.

* * * * *

Bio je ovo pregled varijabli koje posreduju u prenosu obrazaca afektivne vezanosti i koje bi mogle poslužiti kao osnova za rad sa roditeljima i sa decom. Mnoge od njih već su prepoznate u savetodavnom radu sa porodicom, kao i u planiranju i sprovođenju psihoterapijskih intervencija. Dostupni programi uglavnom se odnose na porodice koje su u riziku (marginalizovane grupe, nizak materijalni status, porodice sa istorijom nasilja, usvojiteljske i hraniteljske porodice) i najčešće su u formi kućnih poseta savetnika.

Mogućnosti primene teorije vezanosti u savetodavnom radu sa porodicama u kontekstu predškolskih ustanova nedovoljno su prepoznate i iskorišćene. U tom svetlu aktivnosti stručnih saradnika predškolskih ustanova Srema i Centra za primenjenu psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu predstavljaju dragocen i značajan pomak.

Literatura:

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Balbernie, R. (2009). *Enhancing Intersubjectivity, Parent Infant Psychotherapy: Talking to Babies*, Bristol Annual Infancy Conference. 5th June 2009. Retrieved December, 06, 2010 from the World Wide Web: csl.nhs.uk/Publications/.../Enhancing%20intersubjectivity.ppt.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of Four category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Belsky, J. (2006). The developmental and evolutionary psychology of intergenerational transmission of attachment. In C. S. Carter, L. Ahnert, K. Grossman, S. Hrdy, M. Lamb, S. Porges & N. Sascher (Eds.) *Attachment and bonding: A new synthesis* (pp. 169-198). Cambridge, MA: MIT Press. Retrieved December, 06, 2010 from the World Wide Web: cognet.mit.edu/library/books/mitpress/0262033488/cache/chap9.pdf
- De Wolff, M. S., & Van IJzendoorn, M.H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68, 571-591.
- Fonagy, P., (1999). *Transgenerational Consistencies of Attachment: A New Theory*, Paper to the Developmental and Psychoanalytic Discussion Group, American Psychoanalytic Association Meeting, Washington DC Retrieved on December, 10, 2010, from the World Wide Web: dspp.com/papers/fonagy2.htm
- Hazan C. & Shaver P. (1987): Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52,(3), 511-524.
- Harlow, H. F., Harlow, M. K., Dodsworth, R. O. & Arling, G. L. (1966). Maternal Behavior of Rhesus Monkeys Deprived of Mothering and Peer Associations in Infancy. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 110 (1), 58-66.
- Isabella, R. A., & Belsky, J. (1991) Interactional synchrony and the origins of infant-mother attachment. *Child Development*, 62, 373-384.
- Lorenz, K. Z. (1935). Der Kumpan in der Umwelt des Vogels (The companion in the bird's world). *Journal fur Ornithologie*, 83, 137-213. (Abbreviated English translation published 1937 in *Auk*, 54, 245-273.)
- Main, M., Kaplan, K., & Casidy, J. (1985). Security in infancy, childhood nad adulthood: A move to the level of representation. In I. Bretherton & E.Waters (Eds.), *Growing points of attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50 (1-2, Serial No 209) 66-104.
- Meins, E., & Fernyhough, C. (2006). *Mind-mindedness coding manual*. Unpublished manuscript. Durham University, Durham, UK. on Retrieved December, 24, 2010, from the World Wide Web: dur.ac.uk/elizabeth.meins/MM%20manual.pdf
- Pijaže, Ž., & Inhelder, B. (1982). *Intelektualni razvoj deteta - izabrani radovi*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Stefanović-Stanojević, T. (2007). Afektivna vezanost kao kroskulturni fenomen. U: N. Hanak i A.Dimitrijević (ur). *Afektivno vezivanje, teorija, istraživanje, psihoterapija* (str. 45-65).Beograd: Centar za izdavačku delatnost Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Stefanović Stanojević T. , Mihić I. , Hanak N. (2012) Afektivna vezanost i porodicni odnosi: razvoj i značaj, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd
- Waters, E., & Deane, K. E. (1985). Defining and assessing individual differences in attachment relationships: Q-methodology and the Organisation of behavior in infancy and early childhood. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points of attachment theory and research* (pp. 41-65). *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, (1-2, Serial No. 209).
- Waters, E., & Cummings, E.M. (2000). A security base from which to explore close relationships. *Child Development*, 49, 164-172.

Osnovna ideja koncepta afektivne vezanosti je da dete koristi svog roditelja kao sigurnu bazu koja mu omogućuje da razvije osećaj pripadnosti, bliskosti i na njemu temelji istraživanje prostora, odnosa, uloga, generalno sveta oko sebe i na taj način se razvija. Postojanje konceptom afektivne vezanosti opisanog kvaliteta relacije između roditelja i deteta potvrđeno je u velikom broju kroskulturalnih studija, kao i u porodicama koja dolaze iz različitih sredina, materijalnih uslova, sa različitim nivoom funkcionalnosti aktuelnih odnosa i sa različitim porodičnim istorijama.

Savremeni trendovi u preventivnom i interventnom radu sa porodicama i decom koriste teorijska i istraživanjima potvrđena znanja koja ova teorija nudi da na njima zasnuju principe i tehnike rada. Ove tehnike pre svega se oslanjaju na ideju (ne)sigurne afektivne vezanosti deteta i, sa njom blisko povezanu, ideju o senzitivnosti roditelja kao sposobnosti roditelja da primete, tačno interpretiraju i uveremenjeno i adekvatno odreaguju na detetove signale.

U tekstu koji je pred vama biće prikazan pre svega teorijski osnov intervencija i preventivnih oblika rada baziranih na teoriji afektivne vezanosti, zatim će biti opisani principi kreiranja ovako utemeljenih intervencija i dati i analizirani konkretni primeri prilagođeni mogućnostima rada u ustanovama za brigu i obrazovanje dece.

TEORIJSKI TEMELJI PROGRAMA BAZIRANIH NA TEORIJI AFEKTIVNE VEZANOSTI

dr Ivana Mihić

Odsek za psihologiju

Filozofski fakultet, Novi Sad

Teorije razvoja dugo su polazile od pretpostavke da je bebino ponašanje isključivo (ili u najvećem) fiziološki i biološki motivisano, te da se detetova bliskost sa ljudima oko njega bazira u stvari na njegovoj zavisnosti od volje i sposobnosti odraslih da zadovolje potrebe takve prirode i tako omoguće preživljavanje. Ipak, radovi na mladunčadima majmuna, ali i na ljudskim bebama (za pregled Bretherton, 1994), koje su rasle veoma rano odvajane od bioloških staratelja otvorila su mogućnost razumevanja primarne socijalnosti deteta- ideje da se dete rađa sa potrebama i drugim osim bioloških i sa kapacitetima da traži, inicira i ostvari kontakt sa odraslom osobom kako bi svoje razvojne potrebe zadovoljilo. Centralni koncept kojim se ovako postulirana razvojna mogućnost razumevala, vremenom je postao mehanizam afektivne vezanosti. Ovaj koncept uključuje i ideju o izrazito značajnom ranom iskustvu deteta, ali i ideju o detetovoj biološkoj predispoziciji da roditelje koristi kao sigurnu bazu iz koje istražuje svet i zadovoljava potrebu za autonomijom, i utočište kom se vraća kako bi zadovoljilo potrebu za sigurnošću i zaštitom. Prema teoriji afektivne vezanosti, ovaj adaptivni biološki mehanizam aktivira se nezavisno od druge potebe- dete može biti i gladno, ali istovremeno pokazivati potrebu za kontaktom, utehom ili zaštitom. Mehanizam se sastoji od dva komplementarna bihejvioralna sistema: kontrolnog sistema staratelja čiji je cilj i zadatak da obezbedi brigu i kontrolnog sistema deteta koji na brigu poziva. Afektivna vezanost podrazumeva kontinuiranu interakciju ova dva sistema. Tako kvalitet afektivne vezanosti zavisi od načina na koji dete traži brigu i načina na koji se briga pruža, te kvaliteta pružene brige. Prema teoriji afektivne vezanosti, dete se rađa sa kapacitetima za jasnu i nedvosmislenu komunikaciju svojih potreba: da dozove i zadrži staratelja u kontaktu ono koristi plač, osmeh i dozivanje, a kako bi sebe dovelo u starateljevu blizinu gde su kontakt i mogućnost zbrinjavanja izvesniji dete koristi privijanje (grljenje) i praćenje. Broj i kompleksnost ovih ponašanja, svakako raste sa razvojem deteta. Porast broja i oblika ponašanja je u funkciji ostvarivanja sve jasnije i stabilnije veze sa starateljem. Isto tako, razvoj i ustaljivanje novih oblika ponašanja kod deteta usko je vezan sa iskustvom reagovanja odraslog- dete će razvijati i učvršćivati ponašanja koja vezu sa starateljem čine predvidivom u smislu mogućnosti da dete u svakom momentu dobije optimalan balans mogućnosti odvajanja i istraživanja i pripadanja, bliskosti i zaštite. Sa druge strane, i ponašanja kojima roditelj brine značajno su pod uticajem

detetovog iniciranja. Tako je i istraživanjima potvrđeno da deca čiji se temperament opaža kao zahtevniji, imaju majke koje izveštavaju o težoj i zahtevnijoj brizi o njima. Ovaj dinamični mehanizam raste, razvija i stabilizuje odnos između deteta i staratelja tako da vremenom, formira niz prilično stabilnih i teško promenljivih uverenja o sebi i ljudima oko sebe, bliskosti, značenju i pravilima uspostavljanja bliskih veza i slično. Ovako formiran sistem uverenja zove se unutrašnji radni model. On čini da iskustva koja dete ima rano u relaciji sa primarnim starateljima, ostvaruju značajne efekte na njegove kasnije kapacitete za druge bliske odnose (sa prijateljima, parterima), ali i na kapacitet za brigu (roditeljstvo).

Zahvaljujući ranom razvoju mehanizma afektivne vezanosti većina dece može da se nesmetano samostalno igra, izražava emocije, istražuje svoje nove uloge, ulazi u kontakte sa vršnjacima i vaspitačima, sigurno da je roditelj tu da mu pruži utehu i zaštitu, objašnjenje i zaokruživanje iskustva, ukoliko se za tim pokaže potreba. Ipak, nemaju sva deca ovo iskustvo. Dva momenta tako bivaju važna za razumevanje mogućnosti intervenisanja iz ugla teorije afektivne vezanosti: kvalitet afektivne vezanosti između deteta i staratelja (obrazac afektivne vezanosti) i kvalitet brige (definisan pojmom senzitivnosti).

Obrazac afektivne vezanosti. Pionirski radovi Mary Ainsworth na istraživanju porekla i karakteristika razlika među decom u smislu kvaliteta afektivne vezanosti doveli su do znanja koja se i danas smatraju bazičnom paradigmom teorije afektivne vezanosti. Njeni radovi ukazali su na nekoliko značajnih smernica, među kojima je temeljna, da, iako može izgledati drugačije-specifičnosti razvoja deteta nisu u tolikoj vezi sa intenzitetom vezanosti za staratelja, koliko u kvalitetu afektivne vezanosti sa njim. Prateći detetovu i majčinu interakciju kroz nekoliko epizoda procedure Testa strane situacije, u kojima se fokus stavlja na one događaje koji dižu anksioznost kod deteta i stoga aktiviraju mehanizam afektivne vezanosti (situacije sepracije, kontakta sa nepoznatom osobom, samostalnog boravka u nepoznatom prostoru, povratka staratelja) ona je mogla detaljno da opiše razlike između tipičnih obrazaca kvaliteta afektivne vezanosti u relaciji staratelj-dete (Ainsworth, Bell i Stayton, 1971; Ainsworth sar, 1978).

Sigurno afektivno vezana deca (B obrazac) mogu biti, različito intenzivno, uznemirena odvajanjem od majke, a pri povratku majke njihovo ponašanje karakteriše aktivno traženje blizine majke i kontakta sa njom koje prati smirivanje i nastavak aktivnosti istraživanja prostorije i igre. Na ovaj način, interakcijom majke i deteta dominira detetovo poverenje da može ne smetano da se udaljava od majke onoliko koliko je potrebno da istražuje, ali koliko je moguće a da majka i dalje može da ga prati. Istovremeno dete ima poverenja da će majka biti dostupna kada se za to ukaže potreba i na bazi tog poverenja uspeva relativno brzo da se smiri, čak i pri separaciji. Ovakav, dobar balans potreba za zaštitom i potrebe za istraživanjem prisutan je kao karakteristika jedino dece sigurne afektivne vezanosti.

Deca izbegavajućeg obrasca (A) izgledaju kao ni najmanje ili veoma malo uzmenirena separacijom. Jednako tako, i na povratku majke, izgledaju nezainteresovano za interakciju s njom, „vukući“ balans bazičnih potreba, naizgled, ka potrebi za autonomijom i istraživanjem. Iako izgledaju kao da kod njih, u najmanju ruku, odvajanje ne aktivira mehanizam afektivne vezanosti, fiziološke reakcije ove dece pri separaciji su iste kao i kod dece sigurne afektivne vezanosti (Splanger i Grossmann, 1993).

Deca ambivalentnog obrasca afektivne vezanosti (C), naizgled suprotno izbegavajuće vezanoj deci, izgledaju kao da je mehanizam afektivne vezanosti stalno aktivan, te da njihovim potrebama dominira osećanje straha i zabrinutosti i konstantna potreba da se bude u blizini majke. Uprkos izraženoj reakciji protesta pri odvajanju od majke, pri majčinom povratku ova se deca teško smiruju i gotovo i ne nastavljaju istraživanje prostora.

Kvalitet afektivne vezanosti dece koja se inicijalno nisu mogla svrstati ni u jednu kategoriju prema obrascu afektivne vezanosti, a čije ponašanje karakteriše izražen strah i prisustvo kontradiktornih ponašanja (dete prilazi majci, a zatim stane, počne da plače i pobegne pored nje, ili od nje) danas se kategoriše kao D-dezorganizovan. Deca koja pripadaju ovom obrascu često potiču iz porodica koju karakteriše traumatski gubitak, zlostavljanje, psihička bolest roditelja i slično, usled čega dete ne može da razvije predvidivu relaciju i učvrsti neka ponašanja koja osiguravaju brigu. Za razliku od njih, sigurno vezana deca organizuju ponašanje oko poverenja i bliskosti, ambivalentno vezana deca oko zavisnosti, a izbegavajuće vezana deca oko pseudonezavisnosti i autonomije.

Istraživanja su pokazala da se deca različitih obrazaca afektivne vezanosti značajno razlikuju kapacitetima za formiranje vršnjačkih relacija i generalno socijalnoj kompetenciji, emotivnoj regulaciji i generalno emotivnom razvoju i kompetenciji, razvoju self koncepta, ali i u kognitivnom razvoju, kapacitetima za vulnrabilnost i rezilijentnost i slično, gde u kapacitetima za optimalan razvoj prednjače deca sigurnog obrasca, a visoko rizičnom se smatraju deca D obrasca afektivne vezanosti (za pregled Berlin, Cassidy i Appleyart, 2008; Thompson, 2008).

Koncept senzitivnosti roditelja. U razumevanju činioca koji doprinose razvoju različitih obrazaca afektivne vezanosti teorija afektivne vezanosti nudi ideju da su ponašanja i razlike među decom povezane sa iskustvom brige i kvalitetom relacije u ranoj interakciji roditelj dete. Sigurno afektivno vezana deca imaju iskustvo relacije sa roditeljima koji dobro primećuju detetove signale, adekvatno interpretiraju potrebe koje stoje iza njih i uvremenjeno reaguju na njih. Ova veština roditelja, ranije je definisana kao senzitivnost.

Senzitivnost se tako temelji na 3 kapaciteta brige, odnosno komponente: majčina 1. svesnost deteta i signala, 2. majčina veština interpretacije potreba i 3. majčina uvremenjena i adekvatna reakcija (Ainsworth, 1969).

Svesnost deteta i detetovih signala podrazumeva nekoliko elemenata brige. Pre svega ova komponenta se oslanja na veštinu roditelja da bude dostupan detetu, spram tendencije da ignoriše i zanemaruje dete. Kako bi senzitivno reagovao, nije dovoljno da roditelj bude samo fizički prisutan uz dete, već je potrebno i da bude psihički dostupan i svestan detetovih mogućnosti, kretanja i ekspresije potreba. Visoko senzitivne majke stoga mogu da reaguju veoma rano, jer signale deteta vide kada ih dete tek inicira, a ne retko uspevaju da odreaguju i neposredno pre iskazane potrebe. Brza reakcija, ne mora uvek biti i adekvatna, ali ako nije adekvatna-nije ni senzitivna.

Interpretacija potreba koje stoje iza signala se temelji na veštini roditelja da se odupre distrakcijama i empatiše sa detetom. Ometači interpretacija mogu da imaju poreklo u roditeljevim potrebama, željama, uverenjima, očekivanjima, ali i roditeljevoj nemogućnosti da razume svet iz detetove pozicije (umesto iz sopstvene).

Senzitivnost je vidljiva u svakodnevnoj interakciji sa detetom. Dok se igra sa detetom, na primer, će dobro balansirati stimulacijom deteta i detetovim vođstvom u igri, detetovim temama i potrebama da se kroz igru opusti i stražuje (na primer, neće ga preterano stimulirati preterano intenzivnim, trajnim, ili promenljivim aktivnostima spram toga da ga ne stimuliše uošte i ostavlja utisak da se dosađuje u igri sa njima).

U komunikaciji sa detetom, senzitivne majke, na primer, daleko više karakteriše direktna, otvorena interakcija, sa puno kontakta očima u oči i jasnom facijalnom ekspresijom. Takva interakcija je koherentna, fluidna-roditeľ, oslanjajući se na interesovanja deteta i nudeći temu „korak dalje od prethodne“, otvara nove teme za razgovor dajući strukturu interakciji. Roditeľ je takođe otvoren na emocionalno reagovanje deteta, otvoreno izražava autentičnu zainteresovanost i uživanje u mogućnosti ovakve interakcije sa detetom. Sa druge strane, komunikaciju nisko senzitivnih roditelja sa detetom karakteriše takozvana neovorena komunikacija- koja je suviše brza, ili spora, bez organizacije, fokusa, u kojoj roditelj ne nudi strukturu niti nove teme, a često je karakteriše hostilnost ka detetu, odbacivanje, ljutnja od strane deteta, ili premeštanje odgovornosti i kontrole interakcije na dete (Etzion-Corasso i Oppenheim, 2008).

Važno je primetiti da, kada je u pitanju senzitivnost, ne postoji dihotomija između senzitivnog i nesenzitivnog roditelja (Ainsworth 1969; Pederson i sar, 1998; Waters i Cummings, 2000). Kao jedna od karakteristika brige o detetu, senzitivnost ima različite nivoe (tabela 1).

Tabela 1. Skraćeni prikaz karakteristika senzitivnosti na devetostepenoj skali (prema Ainsworthovoj)

9 <i>Visoko senzitivna majka</i>	Veoma usmerena na bebine signale, na njih odgovara u vreme i adekvatno. Percepcija bebinih signala nije ugrožena ličnim potrebama ili odbranama. Interakcija je dobro zaokružena

7 <i>Senzitivna majka</i>	Primećuje bebine signale i adekvatno reaguje na njih. Komunikacija sa bebom je uglavnom usklađena sa bebinim tempom i načinom komunikacije i bebinim potrebama
5 <i>Nedosledno senzitivna majka</i>	Uglavnom je senzitivna, ali ima periode izražene nesenzitivnosti prema bebi.
3 <i>Nesenzitivna majka</i>	Često “promaši” bebin signal ili ne odgovori uvremeno ili adekvatno. Ne ume stvari da posmatra iz bebinog ugla, opterećena je ličnim ili konkurentnim potrebama i problemima. Međutim, ukoliko je bebino raspoloženje u skladu sa njenim, ili je beba veoma uznemirena, ona može da pokaže zadovoljavajući nivo senzitivnosti.
1 <i>Visoko nesenzitivna majka</i>	U interakciji a bebom rukovodi se gotovo sasvim svojim potrebama. Intervencije su usklađene u skladu sa majčinom ličnom interpretacijom, koja nije “iz bebinog ugla”. Ova majka senzitivno odgovara na detetove signale ukoliko su oni dovoljno izraženi, prolongirani ili ponavljani.

Pri tom i visoko nisko senzitivna majka ima kapacitete za brigu, i brine o detetu, ali na veoma specifičan način i u specifičnim uslovima.

Majka deteta izbegavajućeg obrasca pokazuje dosledno nesenzitivnu brigu, sa puno ignorisanja, odbacivanja, naročito u situacijama kada dete pokazuje negativne emocije ili distres. Majke ambivalentno vezane dece reaguju nedosledno senzitivno- ponekad su veoma responsivne, a ponekad zanemaruju, pogrešno interpretiraju ili ne reaguju na detetove potrebe.

Senzitivnost roditelja je kapacitet koji se menja tokom života. Istraživanja su pokazala da na senzitivnost mogu uticati razvojni i nerazvojni stres, bolest, umor, depresija, veliki životni događaji i slično.

Osim senzitivnosti opisane su i druge komponente adekvatne optimalne brige koje su visoko povezane sa senzitivnošću (Ainsworth i sar, 1978; Biringen, Matheny, i Bretherton, 2000; Bretherton, 2000). Prva od njih odnosi se na prihvatanje spram odbacivanja bebe. Ova dimenzija opisuje mogućnost roditelja da balansira svojim pozitivnim i negativnim osećanjima vezanim za bebu, te da razreši i integriše konfliktnost ovih iskustava. Visoko odbacujuć roditelj ima iskustva ljutnje, razočaranosti koja preovladavaju u interakciji sa detetom. Roditelj može biti otvoreno odbacujuć, ili da se odbacivanje vidi u specifičnoj „zategnutoj“ atmosferi koja dominira brigom o detetu, protivljenju detetovim potrebama, namernom ignorisanja detetovih potreba, izraženom negativnom reagovanju na ponašanja deteta koja se opisuju kao „uvređujuća za roditelja“. Visoko prihvatajuć roditelj takođe može da oseti iritiranost detetovim ponašanjem, ali i u takvim situacijama prihvata kontrolu i ulogu nekog ko integriše detetova iskustva i kad su bojena negativnim afektom.

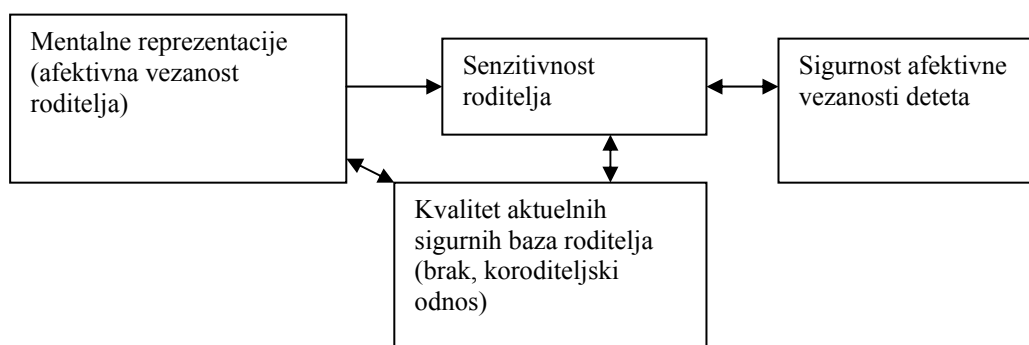
Kooperativnost spram interferencije (intruzije, „mešanja“) podrazumeva veštinu roditelja da izbalansira svoje učešće u aktivostima deteta, te da prihvati dete kao nezavisnu individuu, sa sopstvenim doživljavanjima, emocijama, potrebama i slično. Visoko intruzivni roditelji imaju potrebu da detetove aktivnosti često oblikuju, sadržajem, tempom i drugim karakteristikama, prema onome što oni misle da je korisno, dobro, odgovara detetovom uzrastu ili aktuelnim okolnostima. Visoko kooperativni roditelji, sa druge strane, češće biraju da ne prekidaju dete u aktivnostima, a kada su uključeni u aktivnost sa detetom (npr igru, zajednički obrok ili slično) da prate detetovo vođstvo struktuirajući interakciju na temelju detetovih pokazanih interesovanja i usklađeno sa razvojnim potrebama.

Dostupnost spram ignorisanja ili zanemarivanja predstavlja, ranije već nakratko uvedenu, veštinu roditelja da bude psihički prisutan uz dete, usmeren na njegove potrebe. Ova veština ne bazira se na isključivo fizičkom prisustvu. Naprotiv, roditelji koji imaju visoko izražen negativni pol ove dimenzije su, uprkos fizičkoj blizini sa detetom, nesvesne detetovih potreba usled zaokupiranosti sopstvenim uverenjima, brigama i slično. U pozadini ove veštine stoji tendencija da kontinuitet senzitivne interakcije sa detetom zapravo razvija specifičnu „uigranost“ roditelja i deteta, koja omogućuje da uprkos, na primer, zahtevnom temperamentu, negativnom afektu deteta, problemima roditelja i slično, roditelj još uvek može da na vreme primeti i adekvatno reaguje na potrebe deteta.

Mentalne reprezentacije i afektivna vezanost roditelja (činioci kapaciteta za senzitivnost).

Većina preglednih studija ukazuje na pravilnost da sigurno afektivno vezana deca imaju bar jednog senzitivnog staratelja (Van Ijzendoorn, 1995; Belsky i Pasco Fearon, 2008). Iako može tako izgledati, veza između senzitivnosti i sigurnosti afektivne vezanosti deteta nije ni tako linearna ni tako jednostavna (grafik 1).

Grafik 1. Relacije afektivne vezanosti roditelja, senzitivnosti i sigurnosti afektivne vezanosti deteta

Uverenja roditelja koja stoje u osnovi unutrašnjeg radnog modela njegove afektivne vezanosti (mentalne reprezentacije) značajno su povezana sa njegovim kapacitetima za senzitivnost. Afektivnu vezanost roditelja razlikuje sledeće mentalne reprezentacije:

- sigurni (autonomni) roditelji mogu da analiziraju i pozitivna i negativna iskustva iz svog detinjstva na koherentan, zaokružen način, uz odgovarajući emotivni ton. To znači da sigurni roditelji mogu da imaju i loša iskustva u relacijama sa primarnim starateljima, ali da su ih proradili i da imaju odgovarajući aktuelni odnos prema tim događajima.
- odbacujući roditelji idealizuju svoje detinjstvo, normalizujući zapravo hladna i distancirana iskustva sa svojim roditeljima. Čini se kao da su ovi roditelji uložili puno da doživljavaju potpunu mentalnu odvojenost od svog ranog iskustva, svojih roditelja i interakcije sa njima.
- preokupirni roditelji su i aktuelno veoma uključeni i veoma emotivno reaguju na svoja iskustva iz detinjstva. Mentalno su još uvek veoma povezani sa svojim, nedoslednim ili odbacujućim roditeljima i iskustvima iz detinjstva koja opažaju, opisuju i doživljavaju kao teška, puna zanemarivanja, zamene uloga i slično.

Odnos roditelja sa svojim roditeljima, nije jedini bliski odnos koji oni imaju. Većina roditelja ima iskustvo manje ili više stabilne relacije sa bar još jednom figurom afektivne vezanosti-partnerom, odnosno koroditeljem. U tom smislu, kvalitet relacije među njima, može značajno da menja kapacitete roditelja za brigu- bilo unoseći dodatni stres, ili menjajući bazična uverenja unutar radnog modela roditelja ka više sigurnim (ukoliko koroditelj nudi stabilnu sigurnu bazu).

PRINCIPI FORMIRANJA I USMERAVANJA INTERVENCIJA BAZIRANIH NA AFEKTIVNOJ VEZANOSTI

Još je Bowlby, jedan od kreatora teorije afektivne vezanosti, značajan deo svog rada posvetio mogućnostima primene saznanja koja nudi ta teorija za praktičan rad sa porodicama, naročito sa dijadama majka-dete. Od tada, za praktičare širom sveta, razvijanje programa kojima se podržava rana veza između staratelja i deteta, postao je gotovo imperativ. Polazna tačka ovih programa je upravo postavka teorije afektivne vezanosti da su sigurne veze sa primarnim starateljima temelj zdravog razvoja, pogotovu u oblasti socijalnih relacija i emocija. Ova postavka potvrđena je velikim brojem istraživanja. Prema Bowlbiju, veza između relacije sa primarnim starateljem i razvoja deteta počiva na reprezentaciji drugih kao dostupnih, zainteresovanih, osoba od poverenja, a sebe kao nekog ko je dostojan da primi ljubav, brigu i zaštitu i važan drugim osobama oko sebe. Ove reprezentacije grade optimalan nivo samopouzdanja i veština za ostvarivanje vršnjačkih relacija, nudeći dobar osnov za iskustva prihvatanja, podrške kako od strane odraslih, tako i od

strane prijatelja. Ideja intervencija temeljenih na teoriji afektivne vezanosti, dakle, jeste formiranje što boljih uslova za razvoj ovih, „sigurnih“ reprezentacija sebe i drugih.

Model prenosa. Istraživanja činioca sigurnosti afektivne veze sa primarnim starateljem ponudila su veoma jasne smernice na šta bi to intervencije trebalo da budu usmerene, pa da odgovore prethodno opisanoj ideji. Najveći doprinos, svakako je ponudio, istraživanjima potvrđen van Ijzendoornov „model prenosa“ (van Ijzendoorn, 1995). Prema ovom modelu, roditeljev unutrašnji radni model „rukovodi“ i usmerava roditeljsko ponašanje, koje time biva manje ili više senzitivno i samim tim čini da se u relaciji roditelj- dete razvija specifičan kvalitet afektivne vezanosti. Istraživanja transgeneracijskog prenosa, zaista pokazuju da deca sigurno afektivno vezanih roditelja imaju najveće šanse da budu sigurno afektivno vezani (za pregled Stefanović Stanojević, 2012), a sve zahvaljujući tome što, unutrašnji radni model roditelja (mentalne reprezentacije unutar afektivne vezanosti roditelja) boji način na koji roditelj akcentuira, percipira i razume ponašanja i potrebe drugih osoba, pa tako i deteta. Adekvatna percepcija, razumevanje i odgovor na detetove potrebe, temelj su senzitivnosti roditelja koja, sama po sebi onda, ostvaruje značajni efekat na sigurnost relacije između deteta i njega (De Wolff i van Ijzendoorn, 1997, Belsky i Pasco Fearon, 2008).

Noviji trendovi u istraživanju još preciznije opisuju fokusne tačke eventualnog preventivnog i interventnog rada. Nudeći koncepte „reflektivne funkcije“, „orijentacije na um deteta“ istraživanja još specifičnije opisuju relaciju između unutrašnjeg radnog modela roditelja i kvaliteta afektivne vezanosti u dijadi roditelj-dete. Prvi od ovih koncepata opisuje veštinu roditelja da reflektuje adekvatno mentalno stanje svom detetu, dok se drugi odnosi na sposobnost roditelja da o detetovim potrebama i razumevanju sveta razmišlja iz detetove, a ne svoje pozicije. Istovremeno, istraživači se bave i specifičnim ponašanjima nisko senzitivnih roditelja. Tako se u nekim istraživanjima pažnja skreće sa dihotomne postavke senzitivni roditelj ili ne, na efekte specifičnih setova nesenzitivnih ponašanja poput: povlačenja pri reagovanju deteta na stres, intruzivnosti, inverzije uloga, dvostrukih komunikacijskih poruka i slično (Lyons Ruth, Bronman i Parsons, 1999).

Sumirano, „model prenosa“ i novija istraživanja ukazuju na potencijalne dve tačke na koje intervencije mogu da budu usmerene:

1. roditeljeve mentalne reprezentacije, unutrašnji radni model i prethodna iskustva u bliskim vezama (*nivo reprezentacija*) i
2. roditeljeva senzitivnost (*nivo veština i ponašanja*).

Zadaci savetovanja temeljenih na teoriji afektivne vezanosti. Razmatrajući ove dve tačke potencijalnih intervencija izdvaja se nekoliko zadataka programa, bili oni preventivni, interventni ili terapijski (Berlin, Zeanah i Lieberman, 2008).

Pre svega, planirani program bi trebalo da omogući roditeljima da steknu uvid u lične radne modele sebe i drugih, u svoja uverenja o bliskosti, izvore tih uverenja, kao i da prepoznaju način na koji su njihova ranija iskustva i modeli briga vidljiva u aktuelnom odnosu sa detetom.

Zatim, programom bi trebalo da bude obuhvaćena analiza interakcije roditelj-dete, te usmeravanje, vođenje i „obučavanje“ roditelja da bolje prepozna detetove potrebe za zaštitom i/ili samostalnošću, kao i da adekvatnije na njih odgovara. Roditelju se predočavaju načini na koje dete može da izražava svoje emotivne potrebe, kao i načini na koje se roditeljevo ponašanje (odgovor na potrebe) povezuje sa detetovom reakcijom, pri tom se naročito fokusirajući na one interakcije koje vode smirivanju uznemirenog deteta i omogućavanju daljeg nastavka detetovih aktivnosti. Takođe, roditelju se pomaže da izbalansira detetovim potrebama za blizinom i pripadanjem i potrebama za samostalnošću, autonomijom i istraživanjem.

Treću, i za većinu programa temeljno važan, zadatak jeste formiranje sigurne baze u relaciji stručnjak-roditelj. Ova sigurna baza, temelji se takođe na senzitivnosti, ovog puta stručnjaka, za potrebe roditelja, sposobnosti i veštini da se adekvatno reflektuje mentalno stanje roditelju, da se njegove emocije i reakcije razumeju iz njegove pozicije i referentnog okvira, te da se na adekvatno interpretirane signale i potrebe, odreaguje dosledno, responsivno i uvremenjeno. Na ovaj način, roditelju se omogućava mentalni prostor u kom on može da istraži sebe, svoj odnos sa detetom, nove načine interakcije, promisli i analizira svoje vaspitne postupke, njihovo poreklo i povezanost sa iskustvima u drugim vezama. Takođe, ova sigurna baza temelj je koji će omogućiti da, u relaciji poverenja sa stručnjakom, roditelj nađe nivo promene koji je moguć i dovoljan da bi se relacija sa detetom pomerila ka dovoljno sigurnoj za dete. Pozicija stručnjaka u radu sa roditeljem stoga, iz ugla ove teorije, nije pozicija znanja, već pozicija brige.

Sva ova tri cilja mogu biti postignuta programima sačinjenim od intervencija različitog intenziteta i nivoa intimnosti (doživljaja „ličnosti“ programa za roditelje). Programi koji imaju niski intenzitet i nisko zadiru u prostor „ličnog“ za roditelja podrazumevaju, na primer, brošure, promotivni video materijal, informacije na oglasnoj tabli i slično. Još uvek ne intenzivni, ali nešto „ličniji“ programi, baziraju se na takozvanim „radnim sveskama za roditelje“ u kojima se roditeljima daju informacije, ali i predlozi konkretnih aktivnosti koje se dalje prate i analiziraju. Intenzivni programi koji su istovremeno i više lični, bili bi, na primer- tematske grupe roditelja, kućne posete, analiza konkretnih interakcija sa detetom (grupe roditelj-dete, ili analiza snimaka ili zajedničke igre sa detetom), dok porast u intenzitetu i nivou intimnosti intervencija za roditelje vodi dalje od ovog ka terapiji.

Argumenti za korišćenje intervencija usmerenih na jačanje senzitivnosti na bihevioralnom planu. Programi bazirani na teoriji afektivne vezanosti razvijaju se od 1980-tih i istraživanjima se dosledno, temeljno prati njihova efektivnost kako za razvoj deteta, tako i za jačanje sposobnosti kvalitetne brige o detetu. Pregledna istraživanja uglavnom beleže veću efikasnost programa

usmerenih na jačanje senzitivnosti roditelja, u odnosu na one koji se fokusiraju istovremeno i na radne modele i iskustva bliskih veza roditelja (Bakermans-Kranenburg, van Ijzendoorn i Juffer, 2008). Iako efekat nije jednako vidljiv, programi koji imaju značajnije efekte na jačanje senzitivnosti roditelja, ostvaruju značajnije efekte i na sigurnost afektivne vezanosti deteta. Generalno, programima je, čini se, lakše menjati senzitivnost roditelja nego kvalitet afektivne veze. Razlog ovome leži u tome da je potrebno vreme kontinuirane interakcije, sada senzitivnijeg roditelja sa detetom, kako bi se kvalitet vezanosti među njima promenio. Iako ovaj „odloženi, uspavani“ efekat na sigurnost afektivne vezanosti naizgled opisuje „falinku“ u programima, on zapravo daje optimistične smernice za sprovođenje kratkih, intenzivnih programa sa roditeljima uz opravdano očekivanje promena i u afektivnoj sigurnosti deteta.

Primeri interventnih i preventivnih programa u svetu. Teorija afektivne vezanosti je ponudila veoma koristan teorijski okvir velikom broju savetodavnih i psihoterapijskih intervencija (za pregled vidi: Mihić, 2012). Iako se još uvek traži dobar kriterijum procene efikasnosti nekog programa (npr. ako se gleda pomak deteta ka sigurnoj afektivnoj vezanosti, efekti programa su značajno manji, nego ukoliko se prati pomak u kvalitetu sigurne baze i kapaciteta roditelja za brigu), kao i optimum intenziteta programa (gde se zaključuje da je efikasnost programa različitog intenziteta veoma individualna, te da su za neke porodice bolji manje, a za neke više intenzivni programi), činjenica je da se u svetu svake godine razvija sve više i više interventnih i preventivnih aktivnosti temeljenih na idejama teorije afektivne vezanosti. Oni su usmereni na porodice koje su u riziku (niskog materijalnog statusa, marginalizovane grupe, porodice sa istorijom nasilja, usvojiteljske i hraniteljske porodice), ali i porodice koje su u razvojnoj krizi rađanja prvog deteta. Veći projekti, koji obuhvataju aktivnosti kompletne lokalne zajednice usmereni su uglavnom na prvu grupu porodica- npr. Florida Infant Mental Health program usmeren na porodice koje su pod nadzorom zbog sumnje na zlostavljanje dece, ili Deca Tamara (Tamar's children) usmeren na jačanje kapaciteta za brigu majki (trudnica) koje su u zatvoru zbog zloupotrebe substanci. Potebe ovih dvaju grupa donekle su različite. U porodicama pod rizikom dominiraju nesigurni obrasci i teške razvojne istorije roditelja, koji samu mentalizaciju roditeljske uloge čine dominantno nisko responsivnom i sa niskim kapacitetima za brigu i bliskost. U tom smislu, rad sa ovim porodicama podrazumeva zahtevnije ciljeve kojima se dijade roditelj-dete pomeraju ka većoj učestalosti sigurnih obrazaca. U grupi porodica sa niskim rizikom uglavnom se češće nalaze dijade u kojima je razvijena sigurna afektivna vezanost, pa pomaci ka većoj senzitivnosti u stvari podrazumevaju rad na jačanju kvaliteta brige o detetu, deljene brige između oca i majke i generalno stvaranja optimalnijih uslova za razvoj deteta. Ipak, sa povećanim brojem razvoda, brakova niskog kvaliteta i drugim problemima koji se javljaju u porodicama koje bi se inače smatrale nisko rizičnim, sve uočljivije su potrebe za jačanjem responsivnosti i kvaliteta brige o detetu i u ovim sistemima. Istraživanja već godinama prate efekte konflikata unutar

bračnog sistema roditelja na afektivnu sigurnost deteta i ukazuju na značajne negativne posledice kako u emotivnom, tako i u socijalnom, kognitivnom i drugim aspektima razvoja deteta (Davies i Cummings, 1994; 1998; Davies i Forman, 2002). Poseban izazov u radu predstavljaju porodice sa hronično obolelim ili detetom sa posebnim potrebama. Koncepti brige u ovim porodicama često predstavljaju izazov, budući da su pod značajnim uplivom stresa izazvanog zdravljem deteta i teškim balansiranjem potrebe da se dete zaštiti spram potrebe da mu se omogući eksploracija sopstvenih sposobnosti i osamostaljivanje. U daljem tekstu biće predstavljeni neki od programa koji su se pokazali najefikasnijim.

UCLA Family Development (UCLA univerzitet) je jedan od programa zasnovan na kućnim posetama savetnika od drugog trimestra trudnoće do detetove prve godine života jednom nedeljno, uz praćenje do druge godine detetovog života. Takođe, u periodu od 3-15 meseca, učesnici programa se pozivaju u grupe za majku i dete jednom nedeljno. Fokus programa je na jačanju kvaliteta relacije majka-dete i kapaciteta majke da brine o bebi, prepoznaje njene signale i potrebe. U programu učestvuju majke koje su pod rizikom za nizak nivo kvaliteta roditeljstva, majke iz marginalizovanih grupa niskog socio-ekonomskog statusa (Heinicke i sar, 1999;2000; Heinicke i Levine, 2008).

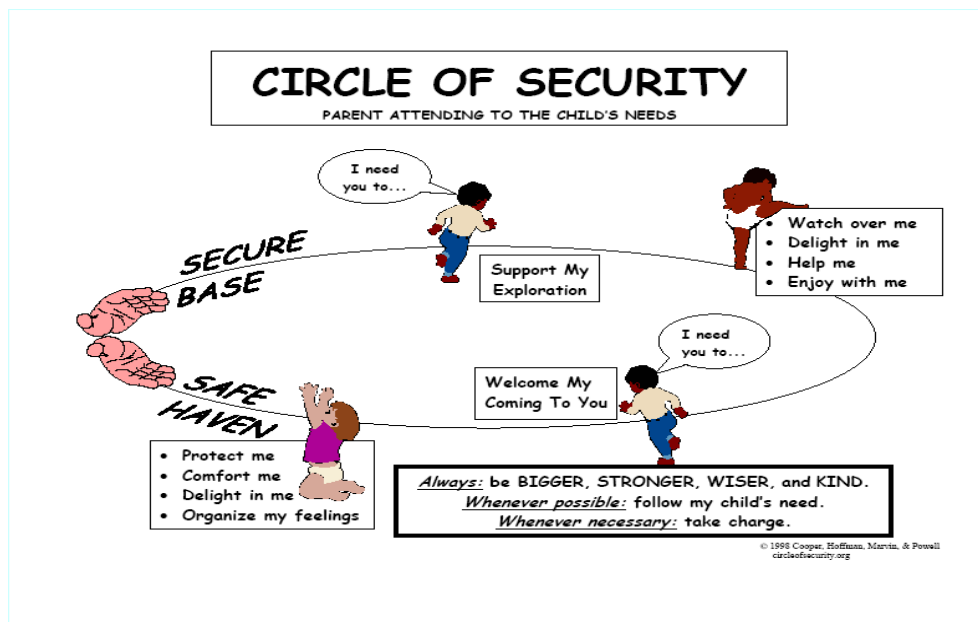
Minding the baby (Yale univerzitet) program je takođe usmeren na kapacitete za roditeljstvo majki iz visokorizičnih porodica. U 80% slučajeva majke koje su uključene u ovaj program izoštaavaju o istoriji partnerskog zlostavljanja ili zlostavljanja u porodici porekla. Intervencije se takođe zasnivaju na kućnim posetama medicinskih sestara i socijalnih radnika obučanih u oblasti afektivne vezanosti. Zadatak ovih „posetitelja“ je da pruže sigurnu bazu majci iz koje ona može da istražuje svoju novu ulogu i usmerava svoje roditeljstvo ka boljem prepoznavanju detetovih potreba i odgovaranju na njih (Slade i sar, 2007 prema Berlin, Zeanah i Lieberman, 2008).

Usmerena prevashodno na roditelje koji imaju istoriju trauma i decu ne stariju od 5 godina, Terapija roditelj-dete (*Child-Parent psychotherapy*) u svojoj formi intervencije predstavlja jedan od najintenzivijih savetodavnih programa. Sam rad sa roditeljem zasnovan je na ideji da je nisko kvalitetno roditeljstvo i briga koju roditelj pruža značajna manifestacija konflikata ili nerešenih traumatskih iskustava roditelja sa drugim važnim bliskim osobama iz detinjstva. Ideja ovog programa je da usmeri roditelja na vezu koje njegovo aktuelno roditeljstvo, aktuelne emocije, bespomoćnost, ponašanje, način na koji percipira dete i svoj odnos sa njim, ima sa iskustvima iz ranog detinjstva ili ranijih bliskih veza kao i sa kontekstom aktuelnog stresa i kulturnih vrednosti. Roditelj (ili oba roditelja) i dete učestvuju u nestrukturiranim sesijama koje se održavaju u porodičnoj kući. Teme koje se otvaraju zasnovane su na potrebama roditelja ili detetovih eventualnih problema u razvoju (Lieberman, 2004, Lieberman, van Horn i Ghosh Ippen, 2005).

Značajno kraći od prethodno opisanog je program *Circle of Security* (Powel, Hoffman, Marvin i Cooper, University of Virginia). Ovaj program je najviše od svih predstavljenih zasnovan na idejama teorije afektivne vezanosti i to na idejama sigurne baze (koja omogućuje istraživanje) i

sigurnog utočišta (koje omogućuje pripadanje i zaštitu). Sama intervencija se sastoji od 20 nedeljnih grupnih sastanaka (po 6-8 roditelja učestvuje u grupi) (slika 1).

Slika 1. Odnos sigurne baze i sigurnog utočišta prema Circle of Security programu

Pre uključivanja u program deca i roditelji se procenjuju kako bi se dobili podaci o aktuelnom statusu afektivne vezanosti deteta (Test strane situacije), kao i radnim modelima, kapacitetima za brigu i bliske relacije roditelja. Iako se same intervencije planiraju za svakog roditelja zasebno nakon zajedničke detaljne analize snimaka interakcije roditelj-dete, one generalno obuhvataju nekoliko područja:

- razvoj veštine posmatranja i zaključivanja o detetovim potrebama
- razumevanje detetovih potreba unutar relacije sa roditeljem
- emocionalna regulacija i empatija
- razvoj novih roditeljevih kapaciteta za relaciju, uz jačanje mogućnosti reflektovanja u interakciji sa detetom (Marvin, Cooper i Hoffman, 2002).

Program koji je gotovo u potpunosti usmeren na jačanje kapaciteta za senzitivnost, ali na bihejvioralnom nivou je „*Skill based treatment*“ koji je razvila van den Boomova (Univerzitet u Liedenu). Ova intervencija zasniva se na 3 kućne posete majkama koje imaju decu između 6-9 meseci i dolaze iz porodica niskog materijalnog statusa. U toku tih poseta savetnik usmerava majku na više senzitivne interakcije, responsivna ponašanja i bolje razumevanje detetovih potreba (van den Boom, 1995).

Pristup analize aktuelnih interakcija sa idejom jačanja senzitivnosti na aktuelnom primeru zastupljen je takođe u intervencijama koje se baziraju na videofidbeku (povratna informacija nakon analize video snimka). Projekat *VIPP* (Video feedback intervention to promote positive

parenting, Univerzitet u Liedenu) temelji se na 4 kućne posete majkama koje imaju decu mlađu od godine dana, tokom kojih se prezentuju pisani materijali o senzitivnosti (knige, brošure), ali i analiziraju, zajedno sa roditeljem snimci interakcije majka-dete. Ideja je da se povratnom informacijom o interakciji jačaju aktuelne snage dijade majka-dete i jačaju senzitivne reakcije i bolje razumevanje detetovog aktuelnog ponašanja. Teme koje se otvaraju tokom analize snimaka mogu biti: eksploracija spram zaštite- razlikovanje detetovih signala kojima traži blizinu i zaštitu i igre; verbalizacija detetovih potreba- jačanje kapaciteta za razumevanje i interpretaciju detetovih signala; upoznavanje kruga sigurnosti- iniciranje interakcije od strane deteta-reakcija roditelja-reakcija deteta (smirivanje i nastavljavanje aktivnosti); empatija i slično. Posebne forme ovog programa razvijane su za rad na disciplinovanju deteta kod dece koja imaju rane znake eksternalizujućih problema (o čemu će biti više reči kasnije), a takođe je razvijana i forma koja uključuje rad na radnim modelima roditelja, čime se rad sa majkama produbljuje i na iskustva u ranijim bliskim vezama, te mentalizaciju bliskosti i brige generalno. U ovoj formi (VIPP-R) analiziraju se majčina iskustva separacija, odnosa sa roditeljima, bliske veze u odraslom dobu i pritom povezuju sa aktuelnim iskustvima roditeljstva (Juffer, Bakermans-Kranenburg i van Ijzendoorn, 2008)

Povezujući teorijski model afektivne vezanosti sa reakcijama majki na dijagnozu hronične bolesti deteta Robert Pianta je razvio model procene mogućnosti prihvatanja i razrešenja u ovakvoj stresnoj situaciji. Način na koji roditelj prihvata i razume dijagnozu u mnogome boji način na koji brine o detetu koje, u kontekstu svog zdravlja, ima posebne potrebe. Istraživanja ukazuju da je razrešenje ove situacije od strane majki značajno povezano sa senzitivnošću roditelja i sigurnošću afektivne veze u relaciji majka-dete (Marvin i Pianta, 1996). *Reaction to diagnosis (RDI)* intervju je 15-minutni polustrukturirani razgovor sa majkom na teme same analize događaja, razumevanja odgovornosti za bolest deteta, razumevanja mreže podrške koju ima, razumevanja detetovih sposobnosti i potreba i slično. Sam po sebi može se koristiti kao značajan segment savetodavnog rada sa roditeljima dece sa posebnim potrebama ili hronično obolele dece, a podaci koji se njime dobijaju mogu biti osnov za različite intervencije bazirane na drugim teorijskim osnovama (npr. kognitivna, REBT, sistemska i slično), ali i na ranije prikazanim intervencijama baziranim na videofidbeku.

Osnovni koncepti afektivne vezanosti i naročito ideja o unutrašnjim radnim modelima roditelja, mentalizaciji i jačanju senzitivnosti, sastavni je deo uspešnih intervencija i programa usmerenih na rad sa usvojiteljskim i hraniteljskim porodicama (Bick i Dozier, 2008). Izazovi za senzitivnost u ovim porodicama odnose se pre svega na specifičan status roditeljstva. U usvojiteljskim porodicama briga o detetu je pod značajnim uplivom neizvesnosti detetovog porekla, ličnosti i sposobnosti, kao i, neretko, trauma od prethodnih gubitaka dece ili (ne)razrešenja pozicije steriliteta koja remeti i druge roditeljeve bliske odnose (brak). U hraniteljskim porodicama izazov za responsivno staranje predstavlja diskontinuitet u brizi o detetu, privremenost roditeljstva,

balansiranje drugim detetovim bliskim odnosima (npr. sa biološkom porodicom) koji su neretko opterećeni disfunkcionalnim karakteristikama, kao i sama detetova, često traumatska, prethodna iskustva i veliki broj internalizujućih i eksternalizujućih problema. Efekti primene programa i intervencija koji se baziraju na povratnim informacijama nakon analize snimaka interakcije (VIPP) i jačanju senzitivnosti i veštine roditelja da adekvatno prepozna, interpretira i odreaguje na detetove signale, pokazuju se značajnim kako u pomaku ka sigurnoj afektivnoj vezanosti dece u alternativnom porodičnom smeštaju, tako i u prevenciji dezorganizovanih obrazaca afektivne vezanosti koji su čest pratilac traumatskih iskustava u odrastanju (Juffer, van Ijzendoorn i Bakermans-Kranenburg, 2008).

PROGRAM „VRTIĆ KAO SIGURNA BAZA“

Jedan od predloženih programa za sistematski rad na jačanju senzitivnosti roditelja i drugih detetovih staratelja i razvoju optimalnih uslova za socioemocionalni razvoj deteta predstavlja i program „Vrtić kao sigurna baza“ (Mihić, Stojić, Divljan i Avramov, 2011).

Program, iniciran od strane stručnih saradnika Predškolskih ustanova i Odseka za psihologiju, Filozofskog fakulteta u Novom Sadu predstavlja niz organizovanih intervencija baziranih na teoriji afektivne vezanosti.

Temeljna pretpostavka celokupnog programa je da u predškolskoj ustanovi stručnjaci (stručni saradnici, vaspitači) imaju dosta prostora da opaze kvalitet interakcije roditelj-dete, kvalitet sigurne baze među njima, te da intervenišu u smeru jačanja senzitivnosti roditelja. Jednako tako, sistem brige unutar vrtića (vaspitač-vaspitač; vaspitač-roditelj; stručni saradnik-vaspitač) pruža mogućnost za intervencije u smislu jačanja senzitivnosti svih aktera ovih dijada, sa ciljem pružanja optimalnih uslova za razvoj deteta (Stojić, Divljan i Avramov, 2010).

Uvođenjem intervencija u predškolske ustanove, pruža se mogućnost rada na kvalitetu brige o detetu i u grupama porodica koje bi, usled svoje niske rizičnosti, bile nevidljive, uz istovremeni rad sa grupama koje smatraju više rizičnim (porodice niskog ekonomskog statusa, porodice sa iskustvima zlostavljanja, hraniteljske porodice i slično). Posebno značajnom se pokazuje mogućnost rada na senzitivnosti i normalizaciji potreba za zaštitom i samostalnošću sa porodicama dece uključene u inkluzivni program.

Intervencije u okviru programa „Vrtić kao sigurna baza“. *Korak 1. Procena.* Set intervencija započinje procenom sigurne baze i kvaliteta afektivne vezanosti deteta i senzitivnosti roditelja. Ova procena se obavlja u toku prvih nekoliko dana zajedničkog boravka roditelja i deteta pri adaptaciji deteta na vrtić (po mogućstvu na jaslenom uzrastu). Procena se vrši za ovu svrhu sačinjenim ček listama ponašanja koje su empirijski validirane (Mihić, 2010; Velikić i sar, 2010; Mihić, Stojić, Divljan, 2012). Procenu dijade roditelj-dete vrše oba vaspitača iz grupe nezavisno

na osnovu ponašanja majki i deteta u slobodnim aktivnostima tokom zajedničkog boravka u adaptacionom periodu.

Korak 2. Vođene grupe vaspitača. Nakon inicijalne procene intervencije se nastavljaju na relacijama vaspitač-vaspitač i stručni saradnik-vaspitač. U toku i nakon adaptacionog perioda predloženo je vođenje grupa vaspitača sa ciljem:

- razgovora i refleksije o procenjenom kvalitetu relacije roditelj-dete i procenjenom nivou senzitivnosti roditelja
- refleksije o izvorima senzitivnosti roditelja i razumevanju ponašanja roditelja
- pružanja sigurne baze (u relaciji stručni saradnik-vaspitač) za istraživanje mogućnosti ostvarivanja kvalitetnije i na brigu usmerenije saradnje sa roditeljem
- pružanja sigurne baze (u relaciji stručni saradnik-vaspitač) za istraživanje i praćenje mogućnosti ostvarivanja dosledne, senzitivne brige o izazovnoj deci i deci sa otežanom adaptacijom.

O principima, ciljevima, sadržaju i efektima rada grupe vaspitača biće reči u daljem tekstu.

Dosadašnji rezultati praćenja mogućnosti primene i korisnosti ovih segmenata intervencija u okviru programa „Vrtić kao sigurna baza“ ukazali su na to da vaspitači mogu dobro i jednostavno da integrišu skale procene u rad u toku adaptacionog perioda, da se ova saznanja pokazuju korisnim u razumevanju grupe i započinjanju i planiranju saradnje sa roditeljima, a da se posebni dobici od grupe vaspitača vide i u formiranju jedinstvene relacije među vaspitačima koja omogućuje senzitivniju brigu o deci, samoevaluaciju, redefinisaju uloge vaspitača, a time i jačanje senzitivnosti vaspitača, profesionalne kompetencije i kapaciteta za timski rad (Komlenac, Kovačević, Stojić i Mihić, 2012).

Korak 3. Intervencije sa roditeljima. U cilju jačanja senzitivnosti roditelja tokom celokupnog boravka deteta u predškolskoj ustanovi, vaspitači i stručni saradnici kreiraju programe za jačanje senzitivnosti roditelja. Oni mogu varirati u intenzitetu, doživljaju „zadiranja u lično“ i intimnosti, formi rada (grupno, individualno), oblicima (frontalno, radionički, savetodavne grupe, kućne posete). Ključne tačke za rad sa roditeljima tiču se „mini ravojnih kriza“ u toku boravka deteta u predškolskoj ustanovi, koje zahtevaju promene i adaptacije kako deteta, tako i roditelja i koje nužno sa sobom nose anksioznost i aktiviraju mehanizam afektivne vezanosti. U tim situacijama razumevanje i balansiranje detetovih potreba za zaštitom i eksploracijom novih uloga i odnosa, uz istovremeno aktivirane slične potrebe kod roditelja, predstavlja izazov sa senzitivnost. Takve situacije su: polazak u vrtić, povratak u vrtić nakon bolesti, prelazak iz jaslica u mlađu vaspitnu grupu, polazak u školu –dakle one situacije pkoje predstavljaju diskontinuitet u sistemima relacija u kojima se dete nalazi. Osim ovih tačaka, kontinuirani rad sa roditeljima može se ticati generalnih veština za senzitivniju brigu o deci- igra sa detetom, planiranje slobodnog vremena deteta, disciplinovanje deteta; zatim boljih kapaciteta za globalno porodičnu brigu o detetu (kvalitet koroditeljskih odnosa i uključenost oca u brigu o detetu, odnosi sa babama i dedama).

Takođe, dobra mesta za interventni rad sa roditeljima predstavljaju nerazvojne krize (razvod i separacija, bolest člana porodice, uključivanje deteta u inkluzivni program-hronična bolest ili razvojne smetnje deteta).

U narednim delovima teksta, pažnja će biti posvećena nekim primerima oblasti i načina rada u ovom koraku.

Literatura:

- Ainsworth M. D. S (1969). *Maternal sensitivity scales*. JHU, Baltimore.
- Ainsworth M. D. S., Blehar M. C., Waters E. , Wall S. (1978). *Patterns of attachment: a psychological study of strange situation*. Hillsdale, NY, Erlbaum.
- Ainsworth, M. D. S., Bell, S. M., & Stayton, D. J. (1971) Individual differences in strange situation behaviour of one-year- olds. In H.R. Schaffer (Ed.), *The origins of human social relations* (pp. 17-57). London: Academic Press
- Bakermans- Kranenburg M., van Ijzendoorn M. H., Juffer F. (2008). Less is more: meta-analytic arguments for the use of sensitivity focused interventions. In: Juffer F., Bakermans-Kranenburg M., van Ijzendoorn M.(eds). *Promoting positive parenting: an attachment based intervention*. New York, London, Lawrence Erlbaum Associates.
- Belsky J., Fasco Pearon R. M. (2008). Precursors of attachment security. In:Cassidy J., Shaver P. (eds). *Handbook of attachment: theory, research and clinical applications*. New York, London, Guilford Press.
- Berlin L., Zeanah C., Lieberman A. (2008). Prevention and intervention programs for supporting early attachment security. In: Cassidy J., Shaver P. (eds). *Handbook of attachment: theory, research and clinical applications*. New York, London, Guilford Press.
- Berlin, L. J., Cassidy, J., Appleyard, K. (2008). The influence of early attachments on other relationships. In J. Cassidy and P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2nd ed.). New York: Guilford Publications.
- Bick J., Dozier M. (2008). Helping foster parents change: the role of parental state of mind. In:Steele H., Steele M. (eds). *Clinical application of the adult attachment interview*. New York, London, Guilford Press.
- Biringen, Z., Matheny, A., & Bretherton, I. (2000). Maternal representations: Connections with emotional availability and perceptions of marital and family relationships. *Attachment and Human Development (special issue on emotional availability)*, 2, 218-232.
- Bretherton I. (1994). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28, 759-775.
- Bretherton, I. (2000). Emotional availability: An Attachment Perspective. *Attachment and Human Development*, 2, 233-241.
- Davies, P., & Forman, M. E. (2002). Children's patterns of perserving emotional security in the interparental subsystem. *Child Development*, 73(6), 1880-1903.
- Davies, P., Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: an emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 116, 387-411.
- Davies, P., Cummings, E. M. (1998). Exploring children's emotional security as a mediator of the link between marital relations and child adjustment. *Child Development*, 69, 124-139.
- De Wolff M. S., van Ijzendoorn M. S. (1997). Sensitivity and attachment: a meta analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68, 571-591.
- Heinicke, C. M., Fineman, N. R., Ruth, G., Recchia, S. L., Guthrie, D., & Rodning, C. (1999). Relationship-based intervention with at-risk mothers: Outcome in the first year of life. *Infant Mental Health Journal*, 20(4), 349-374
- Heinicke, C. M., Goorsky, M., Moscov, S., Dudley, K., Gordon, J., Schneider, C., & Guthrie, D. (2000). Relationship-based intervention with at-risk mothers: Factors affecting variations in outcome. *Infant Mental Health Journal*, 21(3), 133-155.
- Heinicke, C.M. & Levine, M. S. (2008). The Adult Attachment Interview Anticipates the Involvement in the Outcome of a Relation-based Early Intervention. In H. Steele and M. Steel (Eds.) *Clinical Uses of the Adult Attachment Interview*. NY: Guildford Press
- Juffer F. , Bakermans-Kranenburg M. , van Ijzendoorn M. (2008). Methods of video-feedback programs to promote positive parenting alone, with sensitive discipline and with representational attachment discussions. In: Juffer F., Bakermans-Kranenburg M., van Ijzendoorn M.(eds). *Promoting positive parenting: an attachment based intervention*. New York, London, Lawrence Erlbaum Associates.
- Juffer F., van Ijzendoorn M., Bakermans-Kranenburg M. (2008). Supporting adoptive families with video feedback intervention. In: Juffer F., Bakermans-Kranenburg M., van Ijzendoorn M.(eds). *Promoting positive parenting: an attachment based intervention*. New York, London, Lawrence Erlbaum Associates.
- Komlenac Ž, Kovačević O., Stojić O., Mihić I. (2012). Primena teorije afektivne vezanosti u adaptaciji dece jaslenog uzrasta: primer dobre prakse. *Pedagoška stvarnost*, 58 (2), 295-308.

- Lieberman A., van Horn P., Ghosh Ippen C. (2005). Toward evidence-based treatment: child-parent psychotherapy with preschoolers exposed to marital violence. *Journal of American academy of child and adolescent psychiatry*, 44 (12), 1241-1247.
- Lieberman, Alicia F. (2004). Child-Parent Psychotherapy: A Relationship-Based Approach to the Treatment of Mental Health Disorders in Infancy and Early Childhood.
- Lyons Ruth, K., Bronfman E, Parsons E. (1999). Maternal frightened, frightening or atypical behavior and disorganized infant attachment patterns. *Monographs of the Society or Research in Child Development*, 64 (3, 258), 67-96.
- Marvin R., Cooper G., Hoffman K., Powel B. (2002). The circle of security project: attachment based intervention with caregiver-preschool child dyads. *Attachment and human development*, 4(1), 107-124.
- Marvin R.S., Pianta R.C. (1996). Mothers' reaction to their child's diagnosis: Relations with security of attachment. *Journal of Clinical child psychology*, 25(4), 436-445.
- Mihic I. (2010). Procena kvaliteta sigurne baze u odnosu sa majkom na jaslenom uzrastu: primer skale. *Primenjena psihologija*, 4, 337-355.
- Mihic I. (2012). Afektivna vezanost i psihoterapijski rad sa parovima i porodicama. U: Stefanović-Stanojević T, Mihic I., Hanak N. (ur). *Afektivna vezanost i porodični odnosi: razvoj i značaj*. Beograd, Društvo psihologa Srbije.
- Mihic I., Stojic O., Divljan S. (2012). Kvalitet relacije majka-dete kao činilac adaptacije na vrtić u jaslenom uzrastu. *Nastava i vaspitanje*, 59(3), 493-505.
- Mihic I., Stojic O., Divljan S., Avramov N. (2011). *Vrtić kao baza emocionalne sigurnosti-jačanje kapaciteta za socioemocionalni razvoj deteta (priručnik)*. Publik Praktikum, Zemun.
- Pederson, D. R., Gleason, K.E., Moran, G. & Bento, S. (1998). Maternal attachment representations, maternal sensitivity, and infant-mother attachment. *Developmental Psychology*, 34, 925-933.
- Sameroff, Arnold J. (Ed); McDonough, Susan C. (Ed); Rosenblum, Katherine L. (Ed). *Treating parent-infant relationship problems: Strategies for intervention.*, (pp. 97-122). New York, NY, US: Guilford Press
- Splanger G., Grossmann K. E. (1993). Biobehavioral Organization in Securely and Insecurely Attached Infants. *Child Development*, 64(5), 1439-1450.
- Stefanović Stanojević T. (2012). Afektivna vezanost: transgeneracijski prenos obrazaca afektivne vezanosti. U: T. Stefanović Stanojević, I. Mihic, N. Hanak (ur). *Afektivna vezanost i porodični odnosi: razvoj i značaj*. Beograd, Društvo psihologa Srbije.
- Stojic O., Divljan S., Avramov N. (2010). Adaptacija dece jaslenog uzrasta u kontekstu teorije afektivne vezanosti: iskustva predškolskih ustanova iz Srema. *Primenjena psihologija*, 4, 357-376.
- Thompson R. A. (2008). Early attachment and later development: familial questions, new answers. In J. Cassidy and P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2nd ed.). New York: Guilford Publications.
- Van den Boom D. C (1995). Do first year intervention effects endure? Follow up during toddlerhood of a sample of Dutch irritable infants. *Child development*, 66, 1798-1816.
- Van Ijzendoorn M. H (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness and infant attachment: a meta analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin*, 117, 3887-403.
- Velikić D., Filipović B., Bačić J., Bogosanović B. (2010). Relacije socioemocionalne posvećenosti majki na prilagođenošću deteta na vrtić. *Primenjena psihologija*, 4, 323-335.
- Waters E., Cummings E.M (2000). A security base from which to explore close relationships. *Child development*, 49, 164-172.

Praktični primeri

JAČANJE SENZITIVNOSTI VASPITAČA- VODJENJE GRUPA VASPITAČA U OKVIRU PLANIRANJA SARADNJE SA PORODICOM

Olivera Kovačević

PU „Vlada Obradović Kameni“

Pećinci

Teorijski osnov. Teorija afektivne vezanosti u prvi plan stavlja kvalitet odnosa između majke i deteta, odnosno stvaranje sigurne veze deteta sa primarnim starateljem, kao bitan uslov njegovog optimalnog kognitivnog i socijalnog razvoja. Polazeći od činjenice da se neprekidno povećava broj zaposlenih roditelja, čija deca borave često i više od 8 sati dnevno u predškolskim ustanovama, postavlja se pitanje na koji način se to odražava na sigurnost afektivne vezanosti deteta sa roditeljima. Takođe se nameće i pitanje na koji način se ova teorija može primeniti u predškolskim ustanovama i osnovnim školama i kakva je, u tom kontekstu, uloga vaspitača ili učitelja, kao odraslog koji se, izvan porodice, brine o detetu. Niz istraživanja bavi se odnosom relacija dete-roditelj i dete-vaspitač (Howes et al.,1992, Howes et al.,2000, Marty et al.,2005) i uticajem pozitivnih veza sa vaspitačem na emocije, ponašanje i razvoj predškolske dece (Howes et al.,1994; Mitchell-Copeland, Denham, DeMulder, 1997, prema Prosen et al.,2007).

Kada se zna da je dete sposobno da razvije blisku emocionalnu vezu sa više od jedne, primarne, figure već na uzrastu od 6 meseci (Ainsworth,1989 prema Marty et al.,2005), kao i da su kriterijumi za identifikaciju ovih, alternativnih/sekundarnih, figura : 1) pružanje fizičke i emocionalne brige; 2) kontinuitet prisutnosti u životu; 3) emotivna investiranost u dete (Howes,1999, prema Mihić et al., 2011) počinje da se nazire značaj uloge vaspitača kao odraslog koji je u poziciji da sa detetom ostvari sigurnu vezu. Može se čak reći i da je to i preduslov da dete u vrtiću slobodno istražuje i saznaje u skladu sa svojim potrebama, mogućnostima i interesovanjima, što pokazuje čitav niz istraživanja (Howes et al.,1988, Van Ijzendoorn et al.,1992, Mitchell-Copeland et al.,1997, prema Mihić et al., 2011). Deca sa prethodnim relacionim teškoćama mogu reorganizovati svoj unutrašnji radni model u odnosima sa alternativnom figurom staratelja koji seosetivno reaguje (Howes,1999, prema Mihić et al., 2011), pa tako i deca koja imaju nesigurnu vezu sa roditeljima, mogu razviti sigurnu vezu sa vaspitačima. Istovremeno, ne smemo zanemariti ni ulogu primarne figure u životu deteta, pa na pitanje da li vaspitač treba da bude „surogat majka” treba odgovoriti tako što će se razjasniti na koje načine vaspitač, kao sekundarna figura, može biti partner i podrška roditelju u ostvarivanju sigurne veze sa detetom.

Prvi korak u jasnijem određivanju uloge vaspitača u ovom kontekstu svakako je uvidjanje razlika u odnosu na brigu majke o detetu u porodici. Osnovna razlika odnosi se na odnos broja

odraslih i dece- samim tim što jedan odrasli brine o većem broju dece, on ima manje vremena koje može posvetiti svakom detetu pojedinačno. Vaspitač oseća slabiju emotivnu povezanost sa detetom u odnosu na njegove roditelje i često se fokusira na celu grupu radije nego na potrebe i interesovanja svakog deteta (Katz, 2000, prema Elicker et al., 2008). Ipak, između deteta i vaspitača koji o njemu brine, razvija se često jaka emotivna veza, zato je sigurna baza u toj relaciji uopšte i moguća.

Senzitivnost vaspitača igra značajnu ulogu u odnosu vaspitač-dete, isto koliko je u odnosu roditelj-dete igra senzitivnost roditelja. Na sposobnost vaspitača za ostvarivanje sigurnih veza sa decom utiče njegovo stručno znanje i iskustvo, ali i iskustvo u ostvarivanju veza sa drugim značajnim ljudima tokom života (Bakermans-Kranenburg et al., 1998, prema Elicker et al., 2008). Dete, kao aktivan učesnik u stvaranju odnosa sa drugima, u ovom slučaju vaspitačem, takodje unosi svoj radni model i tako utiče na stvaranje obrasca vezanosti. Zato vaspitač lakše uspostavlja bliži odnos sa detetom koje ima sigurnu vezu sa primarnom figurom, dok je za takav odnos sa decom koja izbegavaju kontakt ili su, kako vaspitači kažu „lepljiva”, potrebno uložiti mnogo više napora. Vaspitači se razlikuju u pogledu postupanja sa decom koja iniciraju složene, teške interakcije vaspitač-dete. Dok će neki „teško” dete izolovati ili zanemariti, neki vaspitači pokrenuće planirano interaktivno ponašanje usmereno na promenu prirode interakcije vaspitač-dete i ostvarivanje pozitivnijeg odnosa (Howes et al., 2000).

Vaspitača koji je sposoban za ovakvo postupanje odlikuju toplota i osećajnost, senzitivnost (prepoznavanje signala koje dete upućuje), responsivnost (adekvatno i uvremenjeno odgovaranje na potrebe izražene signalima deteta), konzistentnost (stalnost ponašanja i ponavljanje istih radnji) i podsticanje samostalnosti deteta (Marty et al., 2005). Takav vaspitač je podrška i roditelju u ostvarivanju njegove uloge primarnog i predstavlja sigurnu bazu i za roditelja i za dete.

Načini rada na jačanju senzitivnosti vaspitača. Senzitivnost vaspitača može se povećati primenom odgovarajućeg programa obuke (Elicker et al., 2008). Jedan od programa koji se uspešno primenjuje u svetu je „*Tuning In*” program, koji se bazira na video-fidbeku. To je četvoronedeljni program za vaspitače u kome važnu ulogu imaju video-snimci njihovog rada u grupi, čijom analizom se pruža mogućnost za bolje opažanje i pažljivije tumačenje dečjih signala, sagledavanje sopstvenih postupaka i unošenje i praćenje izmena u ponašanju prema deci. Ovaj program uključuje angažovanje konsultanta koji snima video-materijal, vodi sastanke sa vaspitačima i usmerava njihovo napredovanje i međusobno povezivanje, ali ne predstavlja deo tima koji obučava. Po tome se značajno razlikuje od programa primenjenog kod nas (koji će dalje u radu biti detaljnije prikazan), a koji podrazumeva uspostavljanje sigurne veze između vaspitača, čiji rad na povećanju sopstvene senzitivnosti i responzivnosti i saradnja sa roditeljima u novom kontekstu zahtevaju pomoć i podršku, i stručnog saradnika, koji tu pomoć, podršku i znanje pruža, ali kao deo tima, grupe podrške.

Zadatak razvoja sigurne baze u relaciji sa vaspitačem predstavlja promenu uloge stručnog saradnika u vaspitnoj ustanovi jer menja način individualne saradnje stručnog saradnika sa vaspitačima. Vaspitači, istražujući svoju senzitivnost, lične obrasce brige i sopstveni unutrašnji radni model afektivne vezanosti, međusobnom razmenom, uspostavljaju bliži odnos sa drugim članovima grupe podrške, pa tako i sa stručnim saradnikom. Stručni saradnik jasnije uviđa potrebe vaspitača za podrškom i može adekvatnije da tu podršku pruži.

Sigurnu bazu u relaciji sa vaspitačem stručni saradnik razvija, prevashodno, kao član tima, grupe za podršku. Rad grupe podrazumeva međusobnu razmenu vaspitača uključenih u ovakav način rada, čime im se otvara još jedan krug sigurnosti, za njih od neprocenjivog značaja. Na taj način vaspitači imaju sigurnu bazu i u krugu kolega i u stručnom saradniku, pa, tako osnaženi, postaju baza sigurnosti i deci i roditeljima.

PRIMER GRUPE PODRŠKE ZA JAČANJE SENZITIVNOSTI VASPITAČA

Tokom prethodne školske godine nastala je grupa podrške u PU „Vlada Obradović Kamenj” u Pećincima. Ovu grupu činili su vaspitači 4 mešovite jaslne grupe: 5 medicinskih sestara-vaspitača sa preko 20 godina iskustva, 2 vaspitača sa manje od 3 godine iskustva i autor ovog teksta kao stručni saradnik, pedagog, sa 10 godina iskustva u predškolskom. Superviziju rada ove grupe radili su psiholozi doc. dr Ivana Mihić (Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu) i Olgica Stojić (DU „Dečja radost”, Irig).

Članovi grupe većinom su imali prethodno iskustvo u primeni baterije instrumenata¹ kojom je procenjivan kvalitet veze deteta sa majkom sa ciljem rane procene dece kojoj je neophodno pružiti pomoć za uspostavljanje kvalitetnijih značajnih bliskih relacija i lakšu adaptaciju na jaslice.

Većina vaspitača u jaslenim grupama ima dugogodišnje iskustvo u adaptaciji dece uz prisustvo roditelja, ali stavljanje ovog procesa u kontekst afektivne vezanosti je za njih otvorilo novu perspektivu u vaspitnom radu i predstavljalo velik izazov. Grupa podrške nastala je iz potrebe vaspitača za jasnijim smernicama u procesu primene teorije afektivne vezanosti u jaslicama. Sastanci su u prvim mesecima rada grupe podrške održavani u razmacima od 15 dana, da bi se vremenom proređivali, pa se danas održavaju po potrebi, jer vaspitači su, kako sami kažu, sada mnogo sigurniji i slobodniji u radu nego ranije.

Rad ove grupe bio je usmeren na :

- 1) Povećanje kapaciteta članova grupe za uspostavljanje sigurnih veza sa decom (vaspitač kao sigurna baza za decu)

---

¹ Radi se o bateriji instrumenata predstavljenom u delu uvodnog teksta o programu „Vrtić sigurna baza“. Učešće u ovom programu dovelo je do uvođenja teorije afektivne vezanosti kao konteksta u procesu adaptacije dece na jaslice u našoj ustanovi.

- 2) Povećanje kapaciteta članova grupe za pružanje pomoći roditeljima u uspostavljanju i održavanju sigurnih veza sa decom (vaspitač i stručni saradnik kao sigurna baza za roditelje)
- 3) Stvaranje kruga sigurnosti za članove grupe (grupa podrške i stručni saradnik kao baza sigurnosti za vaspitača)

Povećanje kapaciteta za uspostavljanje sigurnih veza sa decom podrazumeva, pre svega, povećanje senzitivnosti vaspitača. Senzitivni vaspitač zna da tačno interpretira signale deteta, da prati i prepozna njegove potrebe i emocije i na njih prikladno i uvremeno odgovori.

Pokazalo se da već sama primena baterije instrumenata za procenu kvaliteta vezanosti majke i deteta tokom prve nedelje adaptacije doprinosi povećanju senzitivnosti vaspitača. Naime, ponuđene skale procene vaspitača usmeravaju na detetove signale i načine na koje majka na njih odgovara. Takođe se stimulišu veštine opažanja vaspitača i empatiju. Članovi grupe podrške su istakli kako im primena ovih instrumenata ne oduzima previše vremena, niti ometa redovan rad, a daje im fokus u posmatranju i dragocene podatke i o detetu i o roditeljima. Posebno im se dragoceno činilo što su, u pokušaju da bolje upoznaju dete, bolje upoznali i roditelje, što je važno za planiranje dalje saradnje sa porodicom.

Takođe, veoma je pozitivno ocenjen takav način primene baterije instrumenata u kome svaki vaspitač procenjuje zasebno, a zatim vaspitači koji rade u istoj vaspitnoj grupi međusobno razmenjuju i dolaze do zajedničke procene tipa vezanosti za svako dete. To je doprinelo objektivnosti u interpretaciji dobijenih podataka i usklađivanju pristupa detetu i roditeljima, a time i povećanju profesionalne sigurnosti vaspitača.

Članovi grupe su razmenjivali i iskustva o roditeljima koji su, po njima, svojim ponašanjem olakšali adaptaciju deteta. Usaglasili su se da su to, pre svega, roditelji koji su se bavili i drugom decom, igrali se sa svom decom, uključivali se u aktivnosti i podsticali svoje dete da uspostavlja kontakt sa drugom decom i vaspitačima. Ispostavilo se da su to istovremeno i pokazatelji sigurne veze ovih roditelja sa svojom decom koja doprinosi i uspostavljanju sigurne veze sa vaspitačem, ali i spremnosti deteta da istražuje svoje fizičko i socijalno okruženje. Roditelji, davanjem tačnih i korisnih informacija o detetu, olakšavaju vaspitaču da pravilno interpretira njegove signale. Vaspitači su, takođe, istakli da poštovanje dogovora o vremenu dolaska u vrtić i odlaska iz njega doprinosi i razvoju sigurne baze u relaciji dete-vaspitač, ali i dete-roditelj i roditelj-vaspitač.

Povećanje kapaciteta za pružanje pomoći roditeljima u uspostavljanju i održavanju sigurnih veza sa decom. Deca koja imaju nesigurne obrasce veza sa roditeljima, donose ih u jasleni grupu i u relaciju sa vaspitačem. Veliki izazov koji se tako pred vaspitača postavlja jeste uspostavljanje sigurne baze dete-vaspitač u situaciji kada to otežavaju nesigurni obrasci vezanosti u prethodnom iskustvu deteta. Vaspitači su u grupi podrške uočili sopstvenu težnju da posvete više vremena i pažnje „lepljivom” detetu, kao i da za pseudosamostalno dete prerano procene kao

adaptirano na jasllice. Bila im je veoma značajna podrška grupe u promeni sopstvenih obrazaca ponašanja sa nesigurno vezanom decom. Rad u grupi usmeren na interpretaciju signala i razumevanju potreba dece, kao i razmena o adekvatnom i uvremenjenom odgovaranju na ove potrebe, jačajući senzitivnost i responzivnost vaspitača, olakšali su uspostavljanje sigurne veze dete-vaspitač i u slučajevima gde nije prethodno ostvarena sigurna veza dete-roditelj.

Roditeljima koji ne ostvaruju sigurnu vezu sa svojim detetom, senzitivan vaspitač može da posluži kao model ponašanja, nudeći mu drugačije obrasce u relacijama sa detetom. Ulogu modela vaspitač najbolje može ostvariti tokom boravka roditelja u vaspitnoj grupi, na samom početku adaptacije, a kasnije, organizovanjem brojnih zajedničkih aktivnosti sa roditeljima. Ovako osmišljen vaspitno-obrazovni proces u kome su i roditelji aktivni učesnici značajno povećava poverenje roditelja u vaspitače i samu predškolsku ustanovu.

Tokom procesa adaptacije roditelji prolaze kroz niz emotivnih stanja, koja vaspitač relativno lako može da uoči. Roditelji, posebno majke, često osećaju krivicu zbog ostavljanja deteta vaspitaču, kao i bespomoćnost, frustriranost, a javlja se i ljubomora na odnos dete - vaspitač. Ova emotivna stanja postavljaju pred vaspitača i stručnog saradnika izazov da razumeju potrebe roditelja koje iza njih stoje. Znanje o samoj roditeljskoj ulozi i izazovima u njenom ostvarivanju (otvaranje porodice prema vaspitnom sistemu, podela brige o detetu,...) znatno doprinosi senzitivnosti vaspitača za potrebe roditelja. Članovi grupe podrške su, u zajedničkom radu, iznašli niz načina kojima vaspitač može roditelju da ponudi potrebna znanja i podršku u ostvarivanju roditeljske uloge, u procesu adaptacije. Tu pre svega spadaju postupci kojima vaspitač povezuje vrtić sa porodicom: dete u grupu unosi njemu važne stvari koje donosi od kuće (omiljenu igračku, neku sitnicu koja pripada roditeljima, zajedničke fotografije); dete se podstiče na razgovor o roditeljima njihovim svakodnevnim pominjanjem tokom boravka u grupi; sa roditeljima se, takođe svakodnevno razgovara o detetu (ne daju se samo uobičajene informacije, već i razna zapažanja o ponašanju deteta, pa i anegdote).

Izazov balansiranja ulogama i podele brige o detetu koji se pred roditelja postavlja zato što, kasnijim celodnevnim boravkom deteta u jasllicama, propušta bitne trenutke u njegovom razvoju (prvi koraci, prva reč,...), može negativno uticati na saradnju sa vaspitačima. Vaspitači su, u okviru grupe podrške, otkrili i primenili niz načina kojima su pokušali da izađu u susret boljoj adaptaciji roditelja na ovu razvojnu krizu: video-snimci i fotografije bitnih trenutaka za roditelje, osmišljavanje postupaka kojima bi, tokom dolaska po dete, omogućili roditelju da „prvi otkrije” nove sposobnosti svog deteta, telefonske pozive kojima roditelj čuje pomake u dečjem fondu reči...

Sve ove i niz drugih strategija koje su članovi grupe podrške primenili u saradnji sa roditeljima, doprinele su povezivanju jasllica i porodice i doživljavanju vaspitača kao sigurne baze od strane roditelja.

Grupa podrške je, kao jedan od zadataka, postavila i **formiranje kruga sigurnosti za vaspitače**. Ovaj zadatak grupa svojim radom ispunjava time što svaki od njenih članova može dobiti potrebna znanja, pomoć i podršku bilo od strane kolega, bilo od strane stručnog saradnika. Posebno se to ističe u situacijama gde vaspitač ne može jasno da prepozna tip afektivne vezanosti majke i deteta, pa su mu potrebna dodatna znanja ili sugestije. Grupa se bavila primerima senzitivnih ali, znatno više, primerima i pojedinačnim slučajevima nesenzitivnih roditelja, kako bi pomogla vaspitaču da osmisli svoj rad. Takođe, neophodno je pružiti podršku vaspitaču prilikom izbora i osmišljavanja načina postupanja sa detetom i planiranja saradnje sa roditeljima, tokom primene planiranih aktivnosti i praćenja celog procesa. Grupa se bavila pojedinom decom, pratila napredovanje vaspitača u odnosu sa njima, kao i njihove reakcije na ponašanje vaspitača. Vaspitači su smatrali posebno dragocenom pomoć u tumačenju dečjih reakcija kroz potrebe dece i u ostvarivanju balansa bazičnih potreba za sigurnošću i za istraživanjem kod dece. Tu je posebno dolazi do izražaja uloga stručnog saradnika koji predstavlja izvor stručnih znanja i podrške za svakog člana grupe, njihovu bazu sigurnosti.

Da bi stručni saradnik mogao da odgovori ovako složenom zadatku, potrebno je da sam ima potrebna znanja o teoriji afektivne vezanosti, ali i da poznaje nivo znanja koji o tome imaju drugi članovi grupe. Upoznavanje sa programom obuke vaspitača u ovoj oblasti omogućava stručnom saradniku da znanje, pomoć i podrška koju pruža budu odgovor na potrebe ostalih članova grupe. Takođe, fleksibilnost u pristupu organizaciji vremena i prostora u jaslicama kao odlika cele grupe, a naročito stručnog saradnika kao njenog člana, omogućava značajno bogaćenje repertoara strategija koje se mogu primeniti u saradnji sa porodicom. Otvorenost i spremnost za promene, istraživanje sopstvene prakse i praćenje i vrednovanje svog rada, takođe su od neprocenjive vrednosti za postizanje postavljenih zadataka.

Rad u okviru grupe podrške, kakva je naša, dovodi do promena u odnosu stručnog saradnika i vaspitača koje su članovima grupe bile jasno uočljive već prvih meseci od njenog nastanka. Svakim sastankom grupe povećava se kvalitet interakcija i međusobnog razumevanja stručnog saradnika i vaspitača („govorimo istim jezikom”, kažu vaspitači) i postiže veća bliskost u odnosima između njih. Vaspitači znatno radije i sa jasnim obrazloženjem upućuju roditelje na savetodavni razgovor sa stručnim saradnikom, omogućujući tako stvaranje sigurne veze između njih. Takođe, oni češće izražavaju potrebu za boravkom stručnog saradnika u vaspitnoj grupi, kako bi im pomogao u posmatranju i praćenju kvaliteta veze dete-roditelj, ali i kvaliteta veze dete-vaspitač i tako pomogao u planiranju rada. Takvim načinima sticanja uvida u rad u vaspitnim grupama, kao i postizanjem dvosmerne komunikacije sa vaspitačima i kvalitetnije saradnje sa roditeljima, stručni saradnik takođe stiče profesionalnu sigurnost i značajnije doprinosi radu grupe.

Grupa podrške, pokazalo se, pruža neophodnu sigurnost u primeni teorije afektivne vezanosti svim akterima ovog procesa, neposredno- vaspitačima i stručnom saradniku kao njenim

članovima, a posredno- deci koja borave u jaslenim grupama uključenim u ovaj projekat i njihovim roditeljima.

Konsultovana literatura:

- Elicker, J., Georgescu, O., Bartsch, E. (2008). Increasing the sensitivity of childcare providers. in: F. Juffer, M. J. Bakermans-Kranenburg, M. H. van IJzendoorn (eds). *Promoting positive parenting: an attachment-based intervention*. New York, Lawrence Erlbaum Associates (str. 155-170).
- Howes, C., Hamilton, C.E. (1992). Children's relationships with Caregivers: Mothers and Child Care Teachers. *Child Development*, 63, 859-866.
- Howes, C., Hamilton, C.E., Matheson, C.C. (1994). Children's relationships with Peers: Differential Associations with Aspects of the Teacher-Child Relationship. *Child Development*, 65, 253-263.
- Howes, C., Phillipsen, L.C., Peisner-Feinberg, E. (2000). The Consistency of Perceived Teacher-Child Relationships Between Preschool and Kindergarten. *Journal of School Psychology*, 38(2), 113-132.
- Marty, A.H., Readdick, C.A., Walters, C.M. (2005). Supporting secure parent-child attachments: the role of the non-parental caregiver. *Early Child Development and Care*, 175(3), 271-283.
- Mihić, I., Divljan, S., Stojić, O., Avramov, N. (2011.) *Vrtić kao baza emocionalne sigurnosti-jačanje kapaciteta za socio-emocionalni razvoj*. Beograd, Publik praktikum.
- Prosen, S., Pergar Kuščer, M. (2007). The Preschool Teacher as an Object of Attachment. *Proceedings of the 9th Conference of the Children's Identity and Citizenship in Europe Thematic Network*, CiCe, London, 111-120.

JAČANJE SENZITIVNOSTI RODITELJA - PODRŠKA ZA UKLJUČIVANJE OCA I FUNKCIONALNOST RODITELJSKOG SAVEZA

Olgica Stojić

DU "Dečija radost" Irig

Rođenje deteta predstavlja razvojnu krizu porodice, jer zahteva promenu u funkcionisanju porodice, definisanje uloge oca i majke, i readaptaciju. Na nivou relacija redefiniše se i uspostavlja način funkcionisanja roditeljskog saveza kao tela unutar porodičnog sistema odgovornog za definisanje roditeljske funkcije oca i majke, vaspitnih načela i vrednosti i oblika zajedničkog staranja o detetu (Mihić, 2010). Roditelji sada treba da razviju nove kapacitete za prepoznavanje potreba deteta, odnosno da senzitivnost usklade sa rastućim detetovim mogućnostima i razvojnim zahtevima. Dete raspolaže kontrolnim sistemom, odnosno jasnim i urođenim repertoarom ponašanja kojim obezbeđuje blizinu odrasle osobe kako bi zadovoljilo potrebe. Senzitivnost roditelja se razvija u relaciji sa detetom, ali tu je i drugi roditelj na čije potrebe treba razviti senzitivnost, odnosno koga treba podržati, dogovoriti se o vaspitanju, razmeniti strategije, jednom rečju razviti senzitivnost roditeljskog para. I dok dete šalje jednostavnih pet signala, koje senzitivni roditelj nedvosmisleno tumači i pruža adekvatan i uviđen odgovor, isti signali kod odrasle osobe često se ne koriste na isti način, i nemaju isto značenje (o razvoju afektivne vezanosti u odraslom dobu, pogledati u uvodu). Roditelj će zato, neretko, lakše interpretirati signale deteta, nego svog koroditelja. Naime, više kognitivne sposobnosti, mentalne predstave i druge sposobnosti kojima odrasli raspolažu čine senzitivnost roditeljskog para kompleksnijom, a time i potrebu savetodavnog rada sa roditeljima u vrtiću značajnijom. U ovom poglavlju biće posmatrana senzitivnost para kao karakteristika relacije među roditeljima na kojoj se temelji ravnopravna uključenost oba roditelja u brigu o detetu, te kao takva čini važan segment konteksta za uključivanje očeva. Jednako tako, senzitivnost roditeljskog para pozitivno korelira sa senzitivnošću roditelja ka detetu, stvarajući optimalne uslove za razvoj deteta, koje odlikuje doslednost i dostupnost u brizi, sigurna baza za eksploraciju i socioemocionalni razvoj.

Roditeljski savez. Roditeljski savez podrazumeva način na koji roditelji sarađuju u brizi o detetu. Kao izvršni organ ima ulogu da organizuje celu porodicu da prođe kroz razvojne faze, senzitivno, prepoznajući razvojne od nerazvojnih potreba. Pritom je nužno da menja senzitivnost uvažavajući uzrastne promene deteta. Prema Vajsmanu i Koenu (Weisman i Cohen, 1985) roditeljski savez je priznavanje i odavanje poštovanja roditeljskim kompetencijama partnera koju

on demonstrira u stresnim i kontinuirano napetim situacijama u mnogobrojnim oblastima roditeljstva. Roditeljski savez je veoma značajan činilac psihofizičkog razvoja dece, utiče na mentalno zdravlje, ostvarivanje socijalnih uloga zavisno od emotivnog stanja, samopoštovanje, blagostanje, probleme u učenju i ponašanju, fizičko zdravlje u smislu prisustva hroničnih zdravstvenih problema (Erdeš-Kavečan, 2009). Roditeljski savez utiče i na sam kvalitet roditeljstva, sa jedne, i prilagođavanje deteta sa druge strane (Abidin, 1992) te na kvalitet i funkcionalnost saradnje između dve odrasle osobe koje brinu o detetu i koji ga vaspitavaju. Fejnberg (Feinberg, 2003) je dao model sledećih komponenti kojima se definišu funkcije roditeljskog saveza: zajedničko rukovođenje porodicom, podrška uloge drugog roditelja, podela poslova u kući i oko dece, dogovori u vezi sa odgajanjem dece. Model ne podrazumeva slaganje u svakoj komponenti da bi roditeljski savez bio funkcionalan: bitna je percepcija pravednosti podele poslova u kući i brige oko dece.

Na funkcionalnost roditeljskog saveza utiču: kvalitet komunikacije i raspodele moći među partnerima (Hughes et al., 2004; Talbot i McHale, 2004); iskustva iz primarnih porodica (Stright i Bales, 2003); balans u nivou obrazovanja roditelja (Gable et al., 1994). Sigurna afektivna vezanost je značajna za ostvarivanje funkcionalnog roditeljskog saveza (Mihčić, 2007), jer daje sigurnu bazu za istraživanje uloge roditelja. Sigurna baza je imperativ u dijadi na nivou dete-roditelj kako bi eksploracija deteta vodila ka višim nivoima razvoja. Slično tome sigurna baza u relaciji roditelj-roditelj, daje kontekst za istraživanje partnerove uloge roditelja i takođe vodi razvoju u ovom slučaju odrasle osobe.

Prema sistemskoj porodičnoj teoriji roditelji predstavljaju izvršni sistem u okviru porodice u kontekstu roditeljskih uloga i saradnje, zajedničkog i deljenog upravljanja pravilima, interakcijom i odnosima u porodici (Minuchin, 1985). Funkcije roditeljskog saveza kao izvršnog organa su: uspostavljanje odnosa ka detetu, menadžment porodicom, menadžment sibling relacijom, određenje granica bračnog saveza, stvaranje konteksta za pripadanje i podršku i održavanje funkcionalnosti porodice.

Prema teoriji objektnih odnosa (Weisman i Cohen, 1985) roditeljski savez se formira ukoliko su oba partnera zainteresovana za dete i interakciju sa njim i ako oba partnera imaju potrebu za komunikacijom u vezi sa temama koje se tiču roditeljstva i deteta i upravo to su indikatori funkcionalnog roditeljskog saveza. Iako prvenstveno uključuje oca i majku, roditeljski savez nije samo dijadne, već je primarno trijadne prirode, odnosno uvek uključuje i dete.

Roditeljski savez posmatra se kao relacija drugačija od bračnih odnosa, a koja, kao i roditeljstvo zavisi od partnerskih odnosa. Jak roditeljski savez nakon razvoda, vodi razdvajanju bračne od roditeljske uloge, te takvi roditelji nastavljaju da zajednički vaspitavaju dete, i kada više nisu u braku. Niska funkcionalnost granica ovog subsistema i kada su u braku, može da dovede do inverzija uloga sa detetom, čije su posledice adultifikacija (kada dete se angažuje kao roditeljev prijatelj koji treba da ga razume, vrednuje i afirmiše); parentifikacija (kada jedno od dece

preuzima ulogu roditelja). Na nivou relacija kod nefunkcionalnog roditeljskog saveza mogu se uočiti koalicije (npr. majka-ćerka protiv tate), psihosomatske smetnje, problemi u ponašanju deteta i triangulacija (kada je dete triangulirano u konflikt svojih roditelja), kao načini zaobilazjenja problema.

Izazovi roditeljskog saveza: uključenost oca i regulatorsko ponašanje majke. Dobar roditeljski savez uključuje oba roditelja ravnopravno u brigu o detetu, te je rad na jačanju saveza zapravo rad na obezbeđivanju uslova za uključivanje oca.

Predškolski uzrast je razvojna faza porodice koja kao zadatak postavlja upravo definisanje roditeljskih uloga i formiranje principa roditeljske saradnje u brizi o detetu. U tom smislu uključenost oca se definiše u ovoj razvojnoj fazi porodice (Mihić, 2010). Time je značaj edukacija i programa kojima se jača senzitivnost roditelja u vrtićima još veći.

Uključenost oca u brigu o detetu vodi zbližavanju i produbljivanju emotivnih veza među članovima porodice i doprinosi razvoju deteta. Na predškolskom uzrastu, uključenost oca značajno korelira sa sigurnom afektivnom vezom u odnosu otac-dete, ali se naglasak stavlja i na efekte kvaliteta relacije otac-dete na kognitivni i socijalni razvoj dece pre svega unutar porodice (Mihić, 2010). Uključenost oca na ovom uzrastu tako doprinosi boljim odnosima u sibling sistemu (Volling i Belsky, 1992). Rezultati studija ukazuju na pravilnost da su kvalitativni aspekti uključenosti poput senzitivnosti, očevih uverenja o značaju uključivanja u brigu o detetu i slično, značajniji od kvantitativnih parametara, odnosno količine vremena provedenog sa detetom (Easterbrooks i Goldberg, 1984). Efekti uključenosti oca na predškolskom uzrastu, vidljivi su kasnije tokom razvoja. Longitudinalna studija koja je pratila efekte veće uključenosti oca u brigu o detetu na predškolskom uzrastu ukazala je na pravilnost da čak i na uzorku dece procenjenog teškog temperamenta, uključenost oca doprinosi smanjenju broja problema u ponašanju na osnovnoškolskom uzrastu dece. Ova pravilnost je uočena isključivo za odnos otac-dete, dok relacija sa majkom nema efekata na pojavu i učestalost problema u ponašanju dece (Aldous i Mulligan, 2002). Gledano dugoročno, postoje pozitivni efekti uključenosti očeva u predškolskom periodu za dalji razvoj kapaciteta za prilagođavanje deteta u adolescenciji, dok uključenost u adolescenciji, smanjuje izraženost distresa i diže kvalitet strategija prevladavanja u odrasloj dobi, naročito kod žena (Fluori i Buchanan, 2003).

Činioci uključenosti oca su brojni: lične karakteristike oca, vreme preuzimanja roditeljske uloge, identitet oca (vrednovanje roditeljske uloge, očekivanja vezana za ulogu oca, model iz porodice porekla, unutrašnji radni model roditeljske uloge (introjektovana predstava oca); uzrast, pol, temperament deteta i zaposlenost oca/majke; društveni kontekst (kroz socijalizaciju uloga i društveno normiranje i vrednovanje uloge oca); samoprocena zadovoljstva u ulozi oca; uverenja i stavovi vezani za ulogu oca. Pored navedenih činioca, novija istraživanja ukazuju da uključenost očeva često limitira majka kroz specifičan oblik interakcije između roditelja, koji se naziva *regulatorsko ponašanje*. Majke nesvesno, daju dozvolu da otac funkcioniše nezavisno kao roditelj

ili dozvolu da modeluje svoju roditeljsku ulogu u odnosu na majku, samim tim određujući i mogućnosti učenja i razvoja očevo. Alen i Houkins (Allen i Hawkins, 1999) navode tri dimenzije regulatorskog ponašanja majke: standardi i odgovornosti, eksterna validacija identiteta majke i dihotomija uloga oca i majke. Ambivalentnost je u osnovi dinamike regulatorskog ponašanja majke (Walker i McBraw, 2000). Ambivalentnošću u stavovima, one štite porodicu od redefinisavanja roditeljskih uloga, pravila, odgovornosti koje bi vodile stresu i zahtevale ponovnu adaptaciju. Nasuprot tome, senzitivna majka osim što može da prepozna signale deteta, da ih adekvatno interpretira i da odgovori, ona je senzitivna i prema ocu, stvarajući tako povoljan kontekst za njegovu uključenost u brigu o detetu i jačajući senzitivnost roditeljskog saveza. „Kako ti je bilo danas na koncertu deteta?“, „Kako si se osećao?“ „Ja se strašno bojim da se Ivona penje na tobogan. Kako ti to vidiš?“ „Šta misliš o tome da Anja ide sama u vrtić?“, i slična pitanja jasno i otvoreno uključuju oca u brigu o detetu, vode dogovoru, razmeni, istraživanju uloge oca i umanjuju regulatorsko ponašanje majke. Takva komunikacija je istovremeno signal ocu da je i majci potrebna potvrda i podrška u roditeljstvu, koju senzitivni i dostupan otac i pruža. Iz navedenog proističe da će se u brizi o detetu kod niže senzitivnog para manifestovati mnogi oblici nedoslednosti kako u odnosu sa detetom (neujednačeni vaspitni stilovi i stavovi), tako i u odnosu sa koroditeljem (ambivalentnost u uključivanju tate, regulatorsko ponašanje majki), što onemogućava stvaranje sigurne baze, u kojoj dete i otac mogu da istražuju. Nemogućnost istraživanja uloge oca i sticanje iskustava u brizi o detetu svakako da utiče i na doživljaj kompetentnosti, i izvor je stresa u roditeljstvu. Zato je važno jačati senzitivnost para i osetljivost na potrebe koroditelja kroz savetodavni rad. To može biti jedan od načina da se postigne veća uključenost oca, doslednost brige o detetu, usaglašenost vaspitnih stavova, ali i da se prevenira regulatorsko ponašanje majke.

PRINCIPI I POTENCIJALNI OBLICI RADA ZA JAČANJE RODITELJSKOG SAVEZA

Stvaranje povoljnog konteksta za uključenost oca predstavlja izazov za vrtić kao instituciju. Evaluacije (Prilog 1.) često ukazuju da su očevi slabije uključeni u oblike saradnje koje vrtić pruža, što nije ni začuđujuće ako se uzme u obzir da većina aktivnosti koje vrtić nudi, više odgovaraju majkama. Očevi najčešće ujutro dovode decu u vrtić i dolaze po njih, a retki su oni koji posećuju radionice, igraonice, kreativne aktivnosti za decu i roditelje, roditeljske sastanke i dr. Ponudom oblika saradnje koji odgovaraju afinitetima očeva (sportske aktivnosti, motorne igre, igre koje stimulišu kogniciju) stvorili bi se uslovi za veću uključenost očeva. Osim nedostataka adekvatnih programa, veću uključenost očeva onemogućava i regulatorsko ponašanje majki. Stoga je posebno važno istovremeno jačati senzitivnost majki na potrebe očeva, kroz podršku kompetencijama supruge u ulozi oca; usmeravanje na dogovor o vaspitnim stavovima; jednakost u brizi za finansijsku stabilnost porodice, razumevanje konflikta uloge oca i uloga vezanih za

karijeru; potrebe za podelu poslova oko brige o deci; jačanje saradnje (opadanje kompeticije) u razvoju kompetencija za ulogu tate; jačanje osećanja predanosti i poštovanja; jačanje direktne, jasne komunikacije; normalizaciju razvojnih promena; jačanje i fokusiranje na snage porodice kao pripremu za redefinisane uloga, pravila i adaptaciju. Navedene teme jačaju senzitivnost na potrebe oca u ulozi roditelja i senzitivnost roditeljskog para, što sve doprinosi stvaranju funkcionalnog roditeljskog saveza u kome dominira podrška kao povoljan kontekst za uključenost oca.

Forma u kojoj se to može raditi je savetodavni rad sa roditeljskim parom zasnovan na temeljima teorije afektivne vezanosti (jačanje senzitivnosti) i sistemskog pristupa (rad sa parom, cirkularnim relacijama), a ima za cilj jačanje senzitivnosti para kroz fokusiranje na snage para. Ovakav rad je ličan, zahtevan i intenzivan, bazira se na procesima unutar para, a ne na sadržaju koji o ponašanju deteta roditelji iznose. Usmeravajući par na relaciju i snage u njima roditeljski par se pokreće da sam iznese i stvori promenu, a uz zadatke kod kuće, te promene se integrišu u svakodnevnicu i postaju trajne u porodici.

Rad na funkcionalnosti roditeljskog para u vrtiću je višestruko značajan jer vodi osnaživanju kompetencija roditelja i stvara optimalne uslove za razvoj deteta i saradnju i partnerstvo sa porodicom. Niska funkcionalnost roditeljskog para vidljiva je ne samo kroz stalno učešće jednog roditelja u oblicima saradnje, već i u neusaglašenosti stavova po pitanjima roditeljstva: adaptacije deteta, vaspitanja, samostalnosti, podele brige o detetu i sl., a neretko se dešava da kroz ponašanja deteta majka zapravo šalje signal i poziv ocu da se uključi u brigu o detetu. U daljem tekstu biće prikazan način savetodavnog rada sa parom.

Primer. Porodica Lukić² upisuje ćerku (5 god 6 mes) u vrtić, koja je jedino dete u porodici. Majka je nezaposlena, a otac ima privatnu firmu i tek uveče dolazi kući. Kada dođe kući majka iznosi loša ponašanja devojčice tokom dana (nije slušala, „kmezila“ se, neće da spava, potukla se u vrtiću) i tata tada rešava sve teškoće, odnosno stavlja je „u kaznu“. Mama naglašava njene intelektualne sposobnosti, zbog čega želi da se u vrtiću radi intenzivnije sa devojčicom, jer ona već zna slova i brojeve, iako ne negira da je devojčica nesamostalna. Devojčica se igra uglavnom sama u vrtiću, odbija naloge vaspitača, na zabranu se duri, često je agresivna i prema deci i odraslima, nespremna je za razmenu sa drugarima, zbog čega je neintegrisana u grupi vršnjaka. Na pozive na razgovor uvek dolazi majka, ona je uvek dovodi i odvodi iz vrtića. Kada je tata doveo, devojčica još u garderobi plače, jer otac insistira da se sama preobuje i ide u grupu. Nakon učestalih poziva od strane vaspitačice, i otac i majka pristaju na individualni rad sa njima kao roditeljskim parom. U razgovoru sa roditeljima vidljivo je da su teškoće u ponašanju koje ispoljava devojčica način zaobilaženja problema, roditelji nemaju dogovor o vaspitanju deteta, niti o podeli posla u kući i brizi o detetu, otac je nisko uključen u vaspitanje, izražena je dominantnost majke u pitanjima vaspitanja deteta: majka insistira na akademskim veštinama

² Za potrebe prikaza, prezime je promenjeno.

deteta, dok otac ističe potrebu da devojčica treba da bude samostalnija, što čini da je i očekivani ishod vaspitanja različit. Otac je niže senzitivan na potrebe majke: majka je nesigurna da li ispravno postupa, traži podršku, brine se kada je devojčica agresivna u vrtiću, vidi njenu nesamostalnost, ne zna kako da to promeni. Otac se uključuje u vaspitanje samo kada se majka požali na devojčicu i to tako da preuzima ulogu spasioca koji kažnjava devojčicu i uspostavlja red. Jedno drugo uglavnom optužuju: „Ti si je razmazila! Radiš umesto nje“, „Ti nikad nisi kući“, i vidljiv je nizak kapacitet za dogovor, podelu sopstvenih dilema i usaglašavanje brige o detetu. Majka nesvesno limitira očevu uključenost i daje mu dozvolu samo kao pomagaču. Deluje umorno i iscrpljeno i nemoćno, govori da je devojčica nemoguća.

Niska funkcionalnost roditeljskog saveza postala je vidljiva sada, odnosno pred promenom u koju porodica ulazi, a to je polazak deteta u školu, koji predstavlja razvojnu krizu karakterističnu za sve porodice sa detetom predškolskog uzrasta. Plan rada sa parom je stoga podrazumevao normalizaciju razvojnih promena i usmeravanje rada na razvojne potrebe deteta. Polazak u školu je situacija koja zahteva takve sposobnosti i veštine koje su izvan domena deteta, te fokus para treba premestiti na podršku detetu u razvoju veština, jer roditeljski savez u ovom slučaju akcentuira nebitne stvari. Posebno je rađeno na jačanju senzitivnosti para kroz usmeravanje na ravnopravno učešće mame i tate u brizi o detetu, podeli posla, na kompromis, dogovor, podršku koroditelju, prepoznavanje potreba i signala i stvaranje povoljnog konteksta za uključenost tate.

Savetodavni rad sa parom je koncipiran na sledeći način: roditelji dolaze zajedno na sastanak na kome im se ponudi struktura rada, dogovara dinamika rada (vreme, mesto, trajanje) i pruža im se mogućnost izbora za rad u grupi parova ili pojedinačno. Tokom savetodavnog rada par prolazi kroz dve grupe vežbi: edukativne i razvojne. Edukativne vežbe su usmerene na elemente koje jačaju vaspitnu funkciju, bazirane su na teorijskim znanjima, daju „psihoedukativnu“ poziciju odnosno korpus znanja i veština usmerenih na temu. Teme se odnose najčešće na razvoj dece (npr. autonomija deteta) ili šire (stres, uključenost očeva, uloge majke) zavisno od toga šta je procenjeno da je za par važno. U primeru koji sledi, aktivnosti u prvom delu sastanka su imale za cilj da par stekne uvid u tatine veštine i uspešnost u igri sa devojčicom, što jača spremnost para na međusobno otvaranje i motivisanost za rad. Razvojne vežbe su polustruktuirane i usmerene se na elemente koji jačaju procese unutar para na način da se sada vežba edukativan deo odnosno „stečena znanja i veštine“.

Inicijalni sastanak je zapravo priprema para za savetodavni rad, na kome se procenjuje i analizira problem na kome će se raditi. Roditelji su zainteresovani da unaprede roditeljstvo i da pomognu detetu pri polasku u školu. U navedenom slučaju se opredelili su se za individualan rad sa parom, te će biti prikazan prvi od pet sastanaka koji je realizovan.

Sastanak sa parom je započet vežbom u kojoj je zatraženo od mame da navede sve aktivnosti i igre u kojima je tata uspešan sa devojčicom, i isto to da navede mama. Svako je navodio za sebe. Nakon toga su dobili instrukciju da razmene međusobno zapisano, da se

usresrede na razlike u zapisima i da osmisle načine kako da podrže jedno drugo. Postavljena su sledeća pitanja: Kako vam je bilo da ovako razgovarate? Šta je novo što ste otkrili o suprugu/supruzi? Kako sada vidite svoju koroditeljsku ulogu? Kako možete da ga/je podržite u roditeljstvu? Kako će to videti vaša ćerka? Pitanjima je fokus pomeren sa njihovih zabeleški na procese koji pomažu da par čuje važna iskustva i usmeri se na to šta treba da se promeni u relaciji pa da budu otvoreni i osetljivi na potrebe jedno drugog u formiranju odnosa sa detetom.

Kroz razgovor i postavljena pitanja, par je usmeravan da se dogovori, razmeni i sam iznađe načine za međusobnu podršku u roditeljstvu, koja afirmišu uključenost oba roditelja u brigu o detetu, sa fokusom na dete. Paru je dat i zadatak da do naredne nedelje majka posmatra igru tate i devojčice i da razmene kasnije kako ga je ona videla, u čemu je bio uspešan, a onda isto to i tata da uradi dok se majka i devojčica igraju. Na sastanku par je stekao prijatna iskustvo međusobne podrške, razmene i uvid da je tata prilično vešt u igri sa devojčicom, a domaćim zadacima im je data mogućnost da nov način komunikacije i promenu integrišu u svoj svakodnevni život. Par je uradio domaći zadatak i izneo minimalnu, realno dostižnu promenu: da razgovaraju o zajedničkim igrama sa devojčicom, kao jednom od aspekata roditeljstva. Kroz razgovor oni su dobili priliku da prepoznaju potrebe jedno drugog i odgovore na iste, što je doprinelo jačanju senzitivnosti na nivou para i senzitivnosti u odnosu sa devojčicom.

Sa parom je na sličan način kasnije rađeno na dogovoru o razvoju i podržavanju samostalnosti deteta, na sporazumu o vaspitanju deteta, konfliktu porodica-posao, organizaciji pri polasku deteta u školu i očekivanjima roditelja kao temama koje su doprinele povećanju funkcionalnosti roditeljskog saveza i jačanju senzitivnosti roditelja na potrebe koroditelja. Par je savetovanjem fokus premestio na dete odnosno njen polazak u školu i potrebu da joj pomognu u ovladavanju veština kojima se kriza prevazilazi. Bez obostranih optužbi, par je sada mogao da stečenim načinima podržavajuće komunikacije postigne promenu, oslonivši se na snage koje su u paru. Majka je, kako kaže videla mnoge stvari u kojima je tata uspešan, shvatila da može da se „osloni“ na njega, čime je „dovolila“ uključenost oca. Tata je uvideo da je uspešan sa devojčicom i da njegovo roditeljstvo ne treba da podrazumeva samo kaznu. Njihov dalji napredak se manifestovao kroz veštinu da su o svemu sada mogli da razgovaraju jasno i otvoreno i da se dogovore. Majka je prepoznala potrebu da se tata uključi i da istražuje svoju ulogu, te je postepeno, uz manje regulatorskog ponašanja, postajala spremnija da brigu o detetu podeli. Naglašavajući zadovoljstvo ćerke, njeno osamostaljivanje, polazak u školu, par je tokom savetovanja fokus potpuno izmestio na potrebe deteta i potrebe jedno drugog, što govori o jačanju senzitivnosti para, te stvaranju optimalnih uslova za uključivanje tate i stvaranje atmosfere deljene brige.

Sa stanovišta dosadašnjih načina razgovora sa roditeljima koji se obavljaju u vrtiću, vođenje razgovora cirkularnim pitanjima usmerava par na relaciju između njih. Cilj rada je da se vrati kontrola u par odnosno tamo gde i kontrola i treba da bude. Psiholog sada ne uzima poziciju

eksperta koji treba da da rešenje, već usmerava roditelje na jasnu i direktnu komunikaciju i dogovor, jača senzitivnost, saradnju i poštovanje, bavi se procesom, a ne sadržajem. Fokusira se na snage porodice i pokreće promenu, koja je „u paru za par“, kako je nazvan ovaj oblik saradnje sa porodicom.

Zaključak. Stvaranje optimalnih uslova za razvoj deteta kroz organizovanje raznih aktivnosti kojima se jačaju vaspitne kompetencije roditelja i kapacitet za saradnju roditelja u vaspitanju i brizi o detetu, jedan je od zadataka kako stručne službe, tako i vrtića kao institucije. Postoje brojni činioci koji utiču na kvalitet roditeljstva, jedan od svakako najznačajnijih je funkcionalnost roditeljskog saveza. Roditeljski savez bi trebalo posmatrati ne samo kao relaciju koja uključuje i dete, već i kao relaciju značajno utiče na razvoj deteta, na roditeljsko ponašanje i odnos roditelja i deteta (McHale i sar, 2000) i činioc je vaspitnih procesa i porodične funkcionalnosti. Procena roditeljskog saveza je time još značajnija jer omogućava predikciju roditeljstva i ima važne pedagoške implikacije dajući odgovor na pitanje: "Gde je potrebno usmeriti stručni rad?". Jačati funkcionalnost roditeljskog saveza kroz brojne aktivnosti u okviru saradnje sa porodicom, znači pružiti optimum uslova detetu za zdrav razvoj dece i odraslih u porodici. Savetodavni rad sa roditeljima na temu podrške, kompromisa, pravednosti podela poslova i brige o deci, predstavlja zapravo jačanje funkcija roditeljskog saveza, čime se stvara povoljan kontekst za definisanje i uključivanje oca u brigu o detetu predškolskog uzrasta i rešava razvojni zadatak porodice.

Konsultovana literatura:

- Abidin, R. (1992). Determinants of parenting behavior. *Journal of Clinical Child Psychology*, 21(4), 407-412.
- Aldous J., & Mulligan, G. (2002). Father's child care and children's behavior problems: a longitudinal study. *Journal of Family Issues*, 23, 624-647.
- Allen, S.M. & D. Hawkins (1999): Maternal gate-keeping: mothers' beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work, *Journal of Marriage and the Family*, 61, 199-217.
- Easterbrooks, M. A., Goldberg, W. (1984). Toddler development in the family: impact of father involvement and parenting characteristics. *Child Development*, 55, 740-752.
- Erdeš Kavečan, Đ., (2009): Roditeljski savez i njegove realacije sa komponentama psihofizičkog zdravlja deteta, *Primenjena psihologija*, 2 (3), 287-302.
- Feinberg, M. (2003): The internal structure and ecological context of coparenting: a framework for research and intervention, *Parenting: Science and Practice*, 3(2), 95-131.
- Fluori, E. & A. Buchanan (2003): The role of father involvement in children later mental health, *Journal of Adolescence*, 26 (1), 63-78.
- Gable, S., K. Crnic & J. Belsky (1994): Coparenting within family system: influences on children's development, *Family Relations*, 43, 380-386.
- Hughes, F., K. Gordon & L. Gaertner (2004): Predicting spouses' perceptions of their parenting alliance, *Journal of Marriage and Family*, 66(2), 506-514.
- Mc Hale, J., Kuersten-Hogan, R., Lauretti, A., & Rasmussen, J. (2000). Parental reports of coparenting and observed coparenting behavior during the toddler period. *Journal of Family Psychology*, 14, 220-236.
- Mihic, I. (2007): Značaj afektivne vezanosti roditelja za funkcionalnost roditeljskog saveza. u N. Hanak i A. Dimitrijević (ur.): *Afektivno vezivanje: teorija, istraživanja, psihoterapija*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Mihic, I., (2010): Uključenost oca u brigu o detetu: efekti očevih iskustava iz porodice porekla i kvaliteta relacija u porodici prokreacije, *Primenjena psihologija*, 3, str. 197-222
- Mihic I. (2012). *Činioci uključivanja oca u brigu o detetu*. Odbranjena doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

- Minuchin, P. (1985): Families and individual development: provocations from the field of family therapy, *Child Development*, 56, 289-302.
- Stright, A.D. & S.S. Bales (2003): Coparenting quality: contribution of child and parent characteristics, *Family Relations*, 52(3), 232-240.
- Talbot, J. & J. Mc Hale (2004): Individual parenting adjustment moderates the relationship between marital and coparenting quality, *Journal of Adult Development*, 11(3), 191- 205.
- Volling, B., & Belsky, J. (1992). The contribution of mother-child and fatherchild relationships to the quality of sibling interaction: a longitudinal study. *Child Development*, 63, 1209-1222.
- Walker, A. & L. Mc Graw (2000): Who is responsible for responsible fathering? *Journal of Marriage and the Family*, 62(2), 563-569.
- Weissman, S.H. & R.S. Cohen (1985): The parenting alliance and adolescence, *Adolescent Psychiatry*, 12, 24-45.

Prilog 1.

UPITNIK ZA PROCENU UKLJUČENOSI OČEVA U ŽIVOT VRTIĆA

- ❖ Od 1 do 5 ocenite generalno učešće roditelja u životu vrtića?
- ❖ Koliko roditelja koje smatrate uključenim su očevi (procentualno)?

Koje su mogućnosti za uključivanje? Šta vrtić radi pa da ih privuče?

- ❖ Koliko očeva iz vaše grupe aktivno učestvuje i u kojim aktivnostima?
- ❖ Šta ih „privlači“ da se uključe? Šta ih onemogućuje?
- ❖ Šta očeve iz vaše grupa „ometa“ u ispunjavanju roditeljske uloge? Kako vi o tome razgovarate sa njima?
- ❖ Kad dete ulazi u vaš vrtić koliko aspekata programa, ili programa u celini, je u potpunosti/ delimično

namenjeno očevima i razvoju saradnje očeva i vrtića?

JACANJE SENZITIVNOSTI RODITELJA- SAVETOVANJE ZA DISCIPLINOVANJE IZ UGLA TEORIJE AFEKTIVNE VEZANOSTI

Spomenka Divljan

PU „Radost“, Novi Banovci

Teorijski osnov. Prema teoriji afektivne vezanosti možemo na vrlo jednostavan način sažeti uslove za zdrav psihički razvoj deteta: detetu je potrebno da u svom iskustvu ima topao i trajan odnos s odraslom osobom koja se o njemu brine, odnos poverenja i sigurnosti koji za dete predstavljaju osnov za istraživanje, učenje i dalji razvoj. U situacijama koje kod deteta izazivaju nemir, nesigurnost, strah, dete se vraća osobi sa kojom je izgradilo afektivnu vezu, uspostavlja sa njom fizički ili drugačiji kontakt koji mu je potreban, pronalazi utehu i podršku i dobija doživljaj sigurnosti koji je osnova daljeg istraživanja i zdravog razvoja deteta.

Senzitivnost majki (staratelja) je sposobnost da primete minimalne signala kod deteta kojima dete izražava određenu svoju potrebu te da pravilno interpretira uočene signale i adekvatno odgovori na signale koje dete pokazuje (Ainsworth i sar, 1978).

Kako se senzitivnost može naučiti to daje prostor za primenu mnogih modela i metoda u preveniranju i intervenciji kada je reč o primeni teorije afektivne vezanosti u podizanju nivoa senzitivnosti majke (staratelja).

U kontaktu deteta sa odraslom osobom niže senzitivnosti postoji opasnost po optimalan razvoj deteta. Ukoliko je roditelj fizički ili mentalno nedostupan ili nedovoljno često dostupan, ako reaguje nepredvidivo i ne omogućuje detetu da reguliše neprijatne i bolne emocije, ako napusti dete ili preti napuštanjem („ako me ne poslušas neću te više voleti“, „ako to još jednom uradiš odevšće te policija“ i sl.) detetu može biti uskraćena primarna potreba za sigurnošću i narušice se okolnosti podsticajnog razvoja deteta. Razvojno je još štetnija situacija u kojoj je roditelj istovremeno za dete izvor straha i osoba koja ga štiti i teši. Senzitivne reakcije roditelja naročito su pred izazovom u situacijama reagovanja na neželjena ponašanja ili negativne emocije deteta.

Pojam disciplina izveden je iz latinskog korena iste reči „discipile“, a ima značenje „onaj kojeg se uči“. Mogli bismo disciplinu shvatiti kao promenu neprihvatljivog ponašanja u prihvatljivo ponašanje, postavljanje granica i uspostavljanje pravila. Cilj discipline nije kontrola dece i zahtev za njihovom poslušnošću već intencija da u procesu disciplinovanja podstaknemo takve procese u porodici i obrazovnim ustanovama da se kod dece potaknu pozitivna ponašanja. Načini na koje to postizemo mogu se bazirati na primeni pozitivnih aktivnosti, dovođenju u logičku vezu posledica i pogrešnog ponašanja, bavljenju isključivo prisutnim problemom i pogrešnim ponašanjem, izostajanju pretnji po dobrobit deteta uz fer postupke prema detetu, odražavanju ljubavi,

privrženosti i poštovanja spram detetove ličnosti. Dakle, disciplina je proces učenja dece prihvatljivom ponašanju unutar određenih granica (Miler, 2001).

Programi za jačanje senzitivnosti roditelja- ka senzitivnoj disciplini. Aktivnosti kojima se jača roditeljska senzitivnost u značajnoj meri uključuju i one aktivnosti koje se odnose na učenje kvalitetnijim oblicima disciplinovanja. Prostor za ovakvo viđenje nalazimo u istraživanjima gde su se teme pozitivne discipline pokazale kao dobra osnova da se na kvalitetan i dugoročan način deluje na jačanju roditeljske senzitivnosti. U okviru savladavanja veština pozitivne discipline i učenjem prakse kako se ona primenjuje od roditelja se zahteva jasno usmerena pažnja na dete, sagledavanje interakcije dete- roditelj s pozicije prepoznavanja potreba deteta koje stoje iza detetovih ponašanja, kao i usvajanje veštine empatije, kvalitetne komunikacije, samokontrole što paralelno dovodi do jačanja roditeljskih kapaciteta za adekvatnu brigu za dete, jasnijim uvidom o potrebama deteta, načinima kako ih interpretira i zadovoljava.

Imajući u vidu sva dosadašnja iskustva po pitanju primene različitih programa koji se primenjuju sa ciljem da se postignu već ranije naznačena tri cilja: omogućavanje roditeljima da steknu uvid u lične radne modele sebe i drugih i prepoznavanje uticaja ličnih prošlih iskustava u aktuelnom odnosu sa detetom, senzitivnije prepoznavanje detetovih potreba i formiranje sigurne baze na relaciji stručnjak - roditelj, ovom prilikom predstavljamo program koji predstavlja jedan od načina rada na razvoju senzitivne discipline. Program VIPP temelji se na povratnoj informaciji na osnovu analize video snimka. Program se odnosi na prezentovanje brošura i knjiga o senzitivnosti i na analizi snimaka interakcije majka- dete. Program koji je nastao u okviru VIPP, kao posebna verzija rada VIIP je VIIP SD, a odnosi se na disciplinovanje deteta i to kod one dece koja imaju rane znake eksternalizujućih problema. Ovaj program zagovara potrebu podrške roditeljima da budu osnaženi da se umeju nositi sa izazovnim i teškim ponašanjima njihove dece. Kao model intervencije on promoviše primenu pozitivne discipline u roditeljskom ponašanju. Dakle, ovaj program možemo sagledati kao proizašao iz VIPP sa tendencijom da obuhvati one komponente koje bi se odnosile na poboljšanje roditeljskih strategija disciplinovanja dece. Program VIPP SD se pokazao se kao posebno efikasan u porodicama gde deca ispoljavaju prema proceni roditelja neprihvatljiva i „teška“ ponašanja i gde je jasno izražen zahtev za strukturom ponašanja i postavljanjem granica u toploj i podržavajućoj atmosferi.

VIPP SD je program do sada testiran u Holandiji na deci tri uzrasta: jednogodišnjacima, dvogodišnjacima i trogodišnjacima i to na način da se videofidbekom ciljano utiče na smanjenje opozicionog i eksternalizujućeg ponašanja kod dece. Program se pokazao uspešnim nezavisno od starosti deteta.

Dosadašnja istraživanja su ukazala da su rano uočeni negativni obrasci interakcije na relaciji dete-roditelj značajan prediktor eksternalizujućih ponašanja kod deteta (Belsky i sar, 1996; Ovens Show i sar, 2001; Olson i sar, 2000, prema Juffer, Bakermans- Kranenburg, van Ijzendoorn, 2008) u kasnijem detinjstvu i adolescenciji. Naravno, da iz ovog proizilazi da su učinjeni naponi po

pitanju preventivnog delovanja najefikasniji ako su usmereni na interakciju roditelj- dete u periodu ranog detinjstva.

Predstavljanje modela VIPP SD (VIPP senzitivna disciplina). VIPP SD intervencija ima za cilj da poboljša senzitivnost majke i unapredi strategije pozitivne discipline i razvije veštine posmatranja deteta i uočavanja njegovih potreba, razvije empatiju u odnosu na dete i da se proširi znanje o razvoju male dece. Krajnji cilj je smanjenje problema u ponašanju dece. Program se odvijao u tri faze: 1). izgradnja pozitivnog odnosa sa majkom od strane stručnjaka, prikazivanje video snimka gde se ističe pozitivna interakcija dete- roditelj; 2). savetnik aktivno radi na poboljšanju negativnih ponašanja majki i na temelju snimaka zajedno sa majkom analizira koliko su pozitivna ponašanja majki uspešna i kako mogu biti sprovedena i u drugim situacijama; 3). u trećoj fazi se ponavljaju aktivnosti iz prve faze, prve četiri sesije od kojih svaka ima svoju temu u vezi sa osetljivošću i disciplinom, a tema sa prethodne sesije se integriše u narednu. Sve teme su sa fokusom na traženje i učenje alternativa u odnosu na prinudnu disciplinu u konfliktnim situacijama.

Kako izgleda konkretna interventna aktivnost u okviru četiri sesije? U prvoj sesiji se predstavlja video koji je nastao u situaciji kada je majci i detetu data mogućnost da manipulišu u prvom vremenski određenom intervalu samo sa manje atraktivnim igračkama, a nakon toga majci i detetu se da dozvola za igru sa svim igračkama. Savetnik pre prikazivanja video materijala ukazuje na važnost aktivnog ometanja, jer se na taj način pomaže detetu da se fokusira na nešto drugo osim na zabranjenu radnju. Video snimak se posmatra sa majkom kojoj je pojašnjen koncept induktivne discipline, a odnosi se na tehnike koje objašnjavaju značenje pravila i posledica dečjeg ponašanja. „Induktivna disciplina se odnosi na tehnike koje pojašnjavaju pravila i posledice dečjeg ponašanja za druge. Ovaj oblik discipline promoviše moralnu internalizaciju kod dece, za razliku od disciplinskih tehnika koje se oslanjaju na snagu tvrdnji i kazne“ (Hofman, 1970., prema Juffer, Bakermans- Kranenburg, van Ijzendoorn, 2008).

Ako majka koristi u „ne“ zadatku tehnike ometanja ili induktivne discipline savetnik to podcrtava i sa njom analizira, objašnjava joj koncept indukcije i radi sa njom na procesu ojačavanja.

Centralna tema u drugoj sesiji je pozitivno pojačanje, a video koji se analizira snimljen je u toku prve kućne posete i prikazuje kako se dete igra samo, zatim sa majkom, imaju zadatak da čiste i majka detetu čita. Savetnik ohrabruje majke da pohvale dete kada urade nešto dobro i da tako izbegnu fokusiranje na neželjeno detetovo ponašanje. Većina majki, u okviru istraživanja, smatra da u dovoljnoj meri pohvaljuje svoje dete, ali su rezultati analize video snimka pokazali da to nije tačno. Ono što je još isplivalo na površinu jeste podatak da je većina majki nakon izveštaja veoma brzo povećala broj pohvala koje usmerava na svoje dete.

U okviru teme spremanje igračaka uvedena je tehnika odlaganja. Majke su ohrabrivane da kažu svojoj deci da se mogu igrati tek nakon što pokupe igračke.

Na trećoj sesiji tema pozitivne discipline je metod „tima out“ i video koji se gleda i analizira predstavlja situaciju obavljanja obroka, dete jede i ovaj materijal je snimljen u toku druge kućne posete. Za mnoge porodice ovo zna biti izazovna situacija jer mnoga deca ne jedu kako to roditelji od njih očekuju. „Time out“ metod nije kazna već način da situacija deeskalira i vodi se računa da je dete bezbedno, u vidnom polju i boravak u tajmoutu se odmerava spram uzrasta deteta.

Četvrta tema je empatija za dete. U okviru ovog koncepta majka se ojačava da za dete iskaže razumevanje njegovih osećanja, motiva, načina razmišljanja. U toku sadržaja ove sesije majka i dete prave kulu i često se dešava da dete, jer je malo, bude isfrustrirano u toj aktivnosti. Majke sklone da kažnjavaju ovu situaciju vide kao dečje nestašno ponašanje i imaju tendenciju da disciplinuju dete, dok bi u ovoj situaciji bilo odmerenije iskazati empatiju spram detetovih osećanja. Razumevanje deteta i empatija u odnosu na ponašanja i osećanja deteta jesu bitne, ali se ne treba ograničiti samo u toj oblasti, razumevanje kognitivne strane deteta je takođe veoma važno.

Efekti programa na roditeljstvo i dečje ponašanje. VIPP SD se pokazala kao efikasna u jačanju majčinih stavova prema senzitivnosti i pozitivnoj disciplini, ali je uočen i trend da majke iz interventne grupe, u odnosu na kontrolnu, povećano koriste pozitivnu disciplinu u interakciji sa svojim detetom (Van Zeijl, Mesman i sar, 2006. prema Juffer, Bakermans- Kranenburg, van Ijzendoorn, 2008).

Dakle, predstavljeni VIIP SD program ima u osnovi tendenciju da podrži majku da razume dete i detetove potrebe na bolji, osetljiviji i adekvatniji način. Izbori majki, koje imaju razvijenu empatiju u odnosu na dete, aktivnu pažnju spram deteta, jasan uvid o potrebama deteta i načinu vođenja deteta kroz proces realizacije razvojnih potreba deteta, a na čemu ovaj program aktivno radi, biće usmereni na biranje onih načina disciplinovanja koji su pozitivniji i usmereniji na razvoj deteta i pohvalu, a ne na restrikcije i kazne.

Mogućnosti primene programa VIIP SD u predškolskoj ustanovi. Način kako je program predstavljen u autentičnoj formi kako se primenjuje u svetu, smatramo da bi teško mogla zaživeti njegova originalna verzija u našim vrtićima. U pitanju su usvojene navike po kojima funkcionišu vrtići i porodica- nije izgrađena u dovoljnoj meri ta relacija vrtić- porodica koja bi podrazumevala kućne posete porodici, ulazak u porodično okruženje. S druge strane imamo prisutnu i sve izraženiju pojavu- produžavanje boravka dece u vrtiću zbog zaposlenosti roditelja i time manje vremena i prostora gde bi se mogla uklopiti ovakva jedna aktivnost.

S druge strane mogućnost primene ovog programa uz manje modifikacije u odnosu na originalnu verziju bila bi aktivnost organizovanja malih grupa roditelja, motivisanih za učenje senzitivnosti na ovaj način, koji bi putem analize video snimka dečje igre i različitih životnih situacija u kojima se deca svakodnevno nalaze (ishrana, toalet, skupljanje igračaka...) bila osnova za rad na jačanju i potkrepljivanju senzitivnosti kod roditelja. Snimak bi predstavljao realne životne situacije deteta u vrtiću, a roditelji bi mogli raditi na dva nivoa analizu: kako oni reaguju u tim situacijama, što bi

bila osnova za zajedničku analizu i učenje, a drugi način bi mogao biti da gledajući kako senzitivni profesionalac (vaspitač) reaguje u radu sa decom da to bude osnova za analizu i učenje. Ono što srećemo i u originalnoj verziji programa i ovde bismo mogli primeniti- definisati teme disciplinovanja deteta. Negde smo mišljenja da bi ovaj pristup u primeni jačanja senzitivnosti u našim predškolskim ustanovama bio izvodljiviji i primereniji načinu rada vrtića i stilu funkcionisanja porodica u našim sredinama.

Mogućnosti jačanja senzitivnosti roditelja putem primene različitih metoda- promovisanje pozitivne discipline u vrtiću

Ovde ćemo prikazati dosadašnja iskustva u radu i saradnji sa roditeljima u vrtiću koji su primer programa sa različitim intenzitetom i nivoom ulazjenja u prostor „ličnog“ za roditelje.

U vrtićima se praktikuju različiti modeli objedinjeni u okviru iste teme da bi se obezbedilo učešće većine roditelja- i onih koji mogu i žele biti učesnici intenzivnijih i manje intenzivnih programa, a sve sa ciljem da svako na svom nivou prihvatanja ima priliku da se bavi temom pozitivne discipline, a paralelno jača kapacitete za osetljivost za dečje potrebe.

Konkretno, u dosadašnjem radu u vrtiću primenjivala se brošura, liflet, pano i interaktivni pano kao vid programa sa niskim intenzitetom i sa niskim nivoom zadiranja u „lični“ prostor roditelja. Ovde ćemo navesti nekoliko primera:

Brošura

Vodič za primenu pozitivne discipline

- *Dogovorite se oko toga koje ponašanje deteta je poželjno, a koje nije. Roditelji ne treba da pokazuju neslaganje oko načina discipline pred decom. Dogovorite se kako da reagujete na nepoželjno ponašanje.*
- *Davanje naredbi, zahteva ili komandi nije poželjno ukoliko se ne može primeniti odmah.*
- *Budite dosledni. To znači da trebate nagraditi ili reagovati na isto ponašanje na isti način što je moguće češće.*
- *Neka detetu bude potpuno jasno koje je to nepoželjno ponašanje. Nije dovoljno reći, “Soba ti je u neredu.” Pojam nered treba konkretizovati, što znači: “Ostavio si prljavu odeću na podu, prljave patike na krevetu, a krevet ti nije namešten.”*
- *Kada jednom iznesete vaše gledište i dete napadne to gledište, nemojte se upuštati u raspravu ili odbranu. Samo preformulišite svoja uputstva i zahteve i prestanite da reagujete na napade.*
- *Neka bude što jasnije utvrđeno šta dete može da očekuje ukoliko ispolji nepoželjno ponašanje.*
- *Zapamtite da vaše ponašanje služi kao model ponašanja vašoj deci.*
- *Ukoliko jedan roditelj primenjuje neki disciplinski postupak prema detetu, drugi roditelj ne bi trebao da se uključuje i interveniše dok traje davanje i sprovođenje uputstva, osim ukoliko se ne radi o upotrebi fizičke sile ili emocionalnog zlostavljanja.*
- *Nagradite poželjno ponašanje koliko god možete usmenom pohvalom, zagrljajem ili nekim poklonom kao što je igračka, hrana ili povećanje džeparca.*

- Oba roditelja bi trebala imati jednaku podelu odgovornosti za disciplinovanje deteta. Pristup primene dogovorenih pravila treba biti istovetan od strane oba roditelja.
- Ukoliko ste neefikasni, uzmite "time out" da bi se podsetili ovih upustava.

Disciplina treba biti:

- **Čvrsta:** Uputstva data detetu trebaju biti jasno i nedvosmisleno izrečena. Posledice neprikladnog ponašanja trebaju biti, takođe, jasne i treba ih se držati kada god se pojavi neprikladno ponašanje.
- **Pravedna:** Ukidanje privilegija i eventualna primena kazne treba da odgovara počinjenom prekršaju. Takođe u slučaju ponovljenog kršenja dogovorenih pravila, posledice trebaju biti ranije utvrđene tako da dete zna šta ga očekuje. Gruba kazna nije neophodna. Korišćenje "time out-a" može biti efikasno kada se dosledno koristi svaki put kada se neželjeno ponašanje dogodi. Treba koristiti nagradu kada celog dana ili deo dana nije bilo "time out-a" ili možda kada je bio samo jedan "time out".
- **Prijateljska:** Primenjajte prijateljski, ali čvrst pristup kada detetu stavljate do znanja da se ponaša neprikladno i da će snositi posledice. Podstaknite ga da pokuša da zapamti šta treba da uradi umesto da izbegava buduće posledice. Radite na tome da dete "uhvati
- te kad je dobro" i pohvalite ga zbog prikladnog ponašanja.

Funkcija ovakve jedne brošure za roditelje jeste uvođenje roditelja u određenu temu (u ovom slučaju je to tema pozitivna disciplina u kontekstu sagledavanja dečjih potreba, roditeljskih stavova i učešća oba roditelja u toj aktivnosti), ukazivanje i informisanje o različitim pristupima u načinu disciplinovanja, a sa pozicije adekvatnijeg odgovora na dečje potrebe.

Način distribucije je uobičajen- podela od strane vaspitača svakom roditelju prilikom prijema i otpusta dece, podela na roditeljskim sastancima, podela na predavanjima kao rezime teme ili ponuda na oglasnoj tabli na glavnom ulazu u vrtić.

Očekivani pozitivni efekti: roditelji upoznati i informisani sa predloženim načinom disciplinovanja, sa više razumevanja prilaze pitanju određenih dečjih ponašanja, motivisani da saznaju još o predstavljenoj temi, iniciraju dodatne aktivnosti (traže dodatnu literaturu, istražuju internet, predlažu tribine, radionice).

Očekivani negativni efekti: nedovoljno razumevanje predstavljenog sadržaja što može naneti određenu štetu na relaciji dete- roditelj, nisu obuhvaćeni roditelji kojima treba izraženija podrška.

Liflet

Kreiranje discipline u kući

- Zajedno sa detetom izgradite jasna, konkretna pravila u kući
- Ponudite deci da preduzmu prihvatljive korake umesto problematičnog ponašanja
- Koristite metodu „Time out“ kada dete počinje gubiti kontrolu
- Koristite metodu promene ponašanja- nagrađujte rad i poželjna ponašanja

- *Koristite metodu logičkih posledica- posledice za neprihvatljivo ponašanje odgovaraju vrsti ponašanja po intenzitetu i vrsti*
- *Preduzimajte konkretne stvari, nije poželjno samo pričati*
- *Kritikujte u direktnom kontaktu sa detetom, ne pred drugima*
- *Umesto da primenite kaznu pitajte dete „kako ćemo rešiti ovaj problem?“*
- *Nakon primene posledica obratite pažnju na pozitivno ponašanje deteta*
- *Ako vaše disciplinske mere nemaju efekta budite kreativni u osmišljavanju nekih drugih disciplinskih mera*
- *Detetu se obraćajte mirnim tonom, bez ljutnje, ali budite dosledni*

Funkcija lifleta, poput ovde predstavljenog, je davanje podrške roditeljima da sagledavaju konkretnih postupaka u procesu disciplinovanja deteta omogući zadovoljenje autentičnih dečjih potreba i da relacija dete- roditelj jača uz pojačanu senzitivnost roditelja. Teme se mogu dopunjavati, menjati, postavljati kao podteme jedne teme- jačanje senzitivnosti roditelja.

Način distribucije je isti kao kod brošure.

Očekivani pozitivni efekti: roditelji koji priemenjuju pozitivnu disciplinu da potvrde svoj pristup, ali i da se osnaže za dalje, a za ostale roditelje bi bio osnov za promišljanje i preduzimanje konkretnih aktivnosti u pravcu promene dotadašnjih vaspitnih postupaka.

Očekivani negativni efekti: mogu se očekivati od strane roditelja koji imaju nižu senzitivnost da se još više udalje od mogućnosti da naprave neku promenu, da odbiju predloženu saradnju kada prepoznaju svoje stilove disciplinovanja u odnosu na predloženi.

Interaktivni pano

Sledeći predlog praktičnog rada u vrtiću s pozicije ove teorije jeste postavljanje interaktivnog panoa gde bi roditelji imali priliku da u vidu pitanja na ceduljicama postave neki svoj problem ili goruće pitanje, a da stručni saradnici u vidu preporuke, informacije, jasnog odgovora ili predloga za nastavak rada ponude adekvatnu saradnju.

Funkcija ovog panoa bi bila da se odgovori potrebi roditelja da na najbrži način: pitanje-odgovor, dobije stručnu preporuku čime se ide u susret onim roditeljima koji nemaju vremena ili iz drugih razloga ne bi bili učesnici npr. radionica i sl., a pri tome su motivisani da naprave promenu i prepoznaju za to priliku.

Očekivani pozitivni efekti: kod jednog broja roditelja pojačana motivacija za nastavkom još konkretnije saradnje, a kod manjeg broja uključivanje i u druge oblike rada kao što su modeli koji spadaju u intenzivnije i ličnije programe.

Očekivani negativni efekti: da se jedan broj roditelja zadrži samo na ovom nivou učešća, da nema dovoljnu jasnoću o narednim koracima, da ne prepozna je dovoljno jasno kontekst relacije dete- roditelj te stručni saradnik bez žive komunikacije daje nedovoljno adekvatna uputstva i savete.

Vođenje beležnice-

Model vođenja beležnice kao nešto ličniji, ali srednje intenzivan, prikazaćemo ovde.

U praksi, u radu sa roditeljima vođenje beležaka/dnevnika takođe ima značajno mesto te se s vremena na vreme koristi kao način rada sa roditeljima u okviru savetodavnog rada. Roditelji se pripreme putem jasnih instrukcija da koriste notese, radne sveske gde se sa stručnim saradnikom dogovaraju šta će biti tema opservacije, dinamika beleženja i način beleženja. U toku savetodavnog rada beležnica posluži za analizu i osveščivanje sopstvenih ponašanja, uočavanje tipičnih situacija reagovanja deteta i roditelja, odnosno predstavlja veoma dobru osnovu za usmereno vođenje savetodavnog rada i postizanja željenih promena u radu sa roditeljima (Asen E. and Tomson P., 2001). Često se daje zadatak da oba roditelja vode beleške u dnevniku, odvojeno i da te beleške budu osnov novog rada sa stručnim saradnikom u vrtiću ili prilika za razmenu između supružnika. Nekada se daje zadatak svim članovima porodice da vode beleške ako to ima značenje za savetodavni rad. („Možete li u toku sledeće nedelje da posmatrate i vodite beleške u vezi sa ponašanjem vašeg deteta, koji je deo dana kada se dete ponaša uznemireno, da li tome nešto prethodi, koliko puta se dešava u toku dana i sl.“)

Očekivani pozitivni efekti: da se saradnja sa roditeljima intenzivira kada i ako steknu iskustvo o značaju ovoga rada i imaju pozitivna iskustva u toku procesa koja se odnose na konkretne promene u porodičnom kontekstu, a posebno na relaciji dete- roditelj.

Očekivani negativni efekti: da roditelji beležnicu dožive kao još jednu obavezu, da je formalno vode, da ne sagledaju dobre strane ovog modela u načinu rada na temi i time da se uloženo vreme meri kao nedovoljno efektivno.

Intenzivni programi koji su i više lični, a primenjuju se često u vrtiću su radionice za roditelje. Dajemo primer jednog modela:

Radionica za roditelje

Praktične implikacije prikazane teme u vrtićima srećemo i u pripremi i realizaciji radionica za roditelje i vaspitno osoblje na temu pozitivne discipline. Jedna od mogućih bi bila nešto modifikovana radionica autorke N.I.Savić, *Alternative kažnjavanju*, radionica za sve odrasle u vrtiću koja ima za cilj da se osveste posledice kazne i da se upozna razvojno podsticajni način

vaspitanja. Radionica koju smo modifikovali za potrebe rada na jačanju senzitivnosti kod roditelja a sa osvrtnom na pozitivnu disciplinu ima sledeći sadržaj:

Uvod- razgovor o tome šta je uloga roditelja u odnosu na svoje dete, čemu sve treba da ga nauči i šta da mu pruži.

Na ovaj način roditeljima približavamo temu kojom ćemo se baviti i stavljamo ih u poziciju da promišljaju o svojim ulogama što ćemo kasnije dovesti u vezu sa načinima kako stižu do realizacije zadataka koje uloga roditelja pretpostavlja

1. Roditelji se prisećaju svog detinjstva i sete se ponašanja koje je uznemiravalo njihove roditelje. Sete se svih kazni koje su sprovedene nad njima od strane roditelja i odrede najteže i najlakše kazne s pozicije kako su ih podnosili, a na ceduljicu napišu najtežu kaznu.

U ovoj vežbi roditeljima se putem vraćanja na sopstveno iskustvo pojačava senzitivnost za potrebe svog deteta.

2. Na drugu ceduljicu napišu ponašanje svoje zbog koga su kažnjeni

Roditelji sada prave vezu sa dečjim ponašanjem i ponašanjem koji su oni prezentovali.

3. Napišu kako su se osećali- na sledeću ceduljicu

Roditelji povezuju kaznu, ponašanje i vlastita osećanja, čime ih uvodimo u stanje pojačanog razumevanja, empatije i sagledavanja dečjeg ponašanja i njegovih potreba iz jednog drugog i jasnijeg ugla.

4. Napišu koje im potrebe nisu tada bile zadovoljene

Uvodimo ih u sagledavanje veze potreba- ponašanje.

5. Iz koje potrebe su odrasli tako postupili

Na ovom mestu dajemo priliku roditeljima da normalizuju svoje postupanje prema svome detetu, da osete empatiju prema svojim roditeljima i da jasno vide tu vezu potreba- ponašanje deteta.

6. Šta sam naučio iz te situacije

- podela učesnika u 6 grupa od kojih se svaka bavi analizom jedne grupe ceduljica, izveštavaju i sledi komentar voditelja radionice o tome šta i kako kazna deluje na nas, šta koristimo, iz koje potrebe, a šta dobijemo kao posledično.

Naglasak je na prednostima pozitivne discipline sa posebnim osvrtnom na značaj sagledavanja dečjih potreba i načina kako ih manifestuju kroz ponašanje čime uvodimo pojam roditeljske senzitivnosti.

U ovakvoj jednoj radionici učestvovali bi svi roditelji jedne vaspitne grupe ili roditelji na nivou objekta na osnovu opšteg poziva i objave o održavanju radionice sa ovom temom. Dakle, imali bismo situaciju da u jednoj grupi budu i nezainteresovani i nedovoljno motivisani roditelji što bi moglo imati loše efekte za uspešnost postavljenog cilja, posebno ako bi se u vaspitnoj grupi našao veći broj takvih roditelja.

U drugom slučaju imali bismo motivisanu grupu roditelja što bi podržalo i naša očekivanja za uspešnijim postizanjem cilja radionice i za eventualni nastavak saradnje.

Realizacija mini projekata na nivou vrtića

Još jedna mogućnost jeste realizacija mini projekata na nivou jednog objekta, a tema bi u ovom slučaju bila pozitivna disciplina kao osnov zdravog razvoja deteta. To bi podrazumevalo da se u realizaciju teme uključe svi relevantni akteri u vrtiću (med.sestre, vaspitači, stručni saradnici, med. sestre na PZZ, osnovna škola, pomoćno osoblje, osoblje kuhinje, roditelji, porodica deteta i deca) putem osmišljanja različitih aktivnosti na ovu temu, sa trajanjem na duži vremenski period i bavljenjem ovom temom iz različitih uglova i primene.

Svaki od navedenih aktera bi iz svoje uloge prošao kroz obuku u vezi sa potrebama deteta čime bi se radilo na jačanju senzitivnosti svih zaposlenih i roditelja, a tema pozitivna disciplina bi bila okvir koji bi dao realan prostor za tako nešto.

Aktivnosti koje bi bile planirane bi bile usklađene sa različitim ulogama odraslih u odnosu na dete, a rezultovale bi značajnim promenama koje bi se odrazile na ritam, organizaciju, planiranje VOR-a i način saradnje sa porodicom. Ovo bi ujedno bili pozitivni efekti, a u negativnim se sagledavaju dugoročni procesi koji bi mogli da neke druge aktivnosti gurnu u drugi plan.

Ovakav jedan mini projekat bi dao, uz navedene korake, priliku da vrtić postane sigurna baza za sve korisnike i zaposlene u vrtiću. U procesu dok vrtić postaje sigurna baza paralelno se može sagledati nivo jačanja senzitivnosti kod roditelja, jer bi to bio proces koji bi zahvatao sve elemente funkcionisanja vrtića, a koji bi se odnosio na realciju vrtić- dete – roditelj.

Konsultovana literatura:

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment. A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Asen E. i Tomson P.(2001). *Porodična rešenja u praksi*, Beograd, Unicef .
- Juffer F., Bakermans- Kranenburg M.J., H. van IJzendoorn M. (2008). *Promoting Positive Parenting an attachment-based intervention*, New York, Lawrence Erlbaum Associates.
- Miler B. (2001). *Kako ostvariti uspešan kontakt sa učenicima*, Sarajevo, Sarajevska tribina.

JACANJE SENZITIVNOSTI RODITELJA- PODRŠKA ZA KOOPERATIVNU IGRU RODITELJ-DETE

Živka Komlenac

PU „Jelica Stanivuković Šilja“

Šid

Da bi istakao značaj čovekove sposobnosti da se igra, Johan Huizinga igri daje vrednost osobine koja određuje ljudsku vrstu, nazvavši čoveka upravo po ovoj sposobnosti, *homo ludens*. On igru određuje kao “dobrovoljnu radnju ili delatnost... koja se odvija unutar nekih utvrđenih vremenskih ili prostornih granica prema dobrovoljno prihvaćenim pravilima, kojoj je cilj u njoj samoj, a prati je osećaj napetosti i radosti, te svest da je ona nešto drugo, nego ‘običan život’... ”

Prema navedenoj kulturološkoj definiciji igre jasno je da se ona, u određenim svojim oblicima, manifestuje tokom celog čovekovog života i kao takva čini supstrat kulture koji individua nasleđuje i varira na sebi svojstven, originalan način.. Ona nastaje u interakciji subjekta sa svojom sredinom, što znači da je socijalna pojava.

Dete je primarno socijalno biće, ono se od rođenja razvija i raste na slojevima kulture. Okruženo je predmetima koji su oblikovani kulturom, sistemom znakova i simbola koji je rezultat kulturno-istorijskog razvoja, specifičnom ljudskom interakcijom... Sve to određuje i njegovu igru. Postoji velika igrovna raznolikost u detinjstvu, mnogostranost i složenost igre, međudnos i preklapanja... Sveukupna igrovna raznolikost detinjstva najčešće se u literaturi razvrstava u tri kategorije:

- funkcionalna igra
- simbolička igra
- igre s pravilima (Duran, 2003, str, 16)

Bitna karakteristika dečje igre je i njena razvojnost i transformacija, što znači da se uporedo s detetovim rastom i razvojem, do određenog stepena njena struktura i igrovni sadržaj obogaćuje, da bi se nakon svog vrhunca počela transformisati, preoblikovati u drugačiju formu. Igrovnu strukturu čine semiotička sredstva koja dete koristi u igri, način izgradnje igrovnih jedinica, kao i način njihove međusobne povezanosti. Sadržaj igre čine različite socijalne situacije i određene funkcije razvoja, koje detetu u igri omogućuju iskorak iz svog razvojnog stadijuma u naredni stadijum.

Poznavanje uzroka nastanka igre u individualnom razvoju deteta važno je prevashodno zbog toga da bi smo bili svesni koje sve probleme individualnog razvoja dete rešava kroz igru. Oslanjajući se na različite teorije Duran (1987. 29-31) navodi sledeće uzroke javljanja igre :

1. Ona je posledica detetovih. neostvarenih potreba (Vigotski),
2. Uzrokuje je radost u uspešnom oprobavanju svojih sposobnosti (Pijaže i Vudvort),

3. Javlja se u želji da se ožive već proživljene prijatne situacije i podele sa grupom (Eljkonjin) i
4. Nastaje kao izraz sublimacije, odbrambenog mehanizma kojim se transformiše i kanališe energija sirovih i neprihvatljivih nagona (psihoanalitičari).

“Generalizirane afektivne tendencije, želja za prizivanjem određenih događaja, sublimacija, katarza, odgovorniji su za sadržaj igre, dok je korištenje igre kao poligona za isprobavanje sposobnosti vezano više za strukturu (...) igre.” (1987. 33) Igra ima jedinstveno svojstvo da aktivira sve čovekove psiho fizičke funkcije, i da ih razvija oprobavanjem različitih mogućnosti njihove upotrebe, bez osećanja neuspeha, i bez spoljašnjih razloga.

Igra je nespecijalizirana aktivnost, nediferencirana, i kao takva ima specifičnu ulogu u humanoj ontogenezi. Ona kao da je najpogodniji poligon za razvoj i iskušavanje najraznovrsnijih psihičkih procesa i ljudskih osobina. „U igri se odražava zona detetovog aktuelnog razvoja, ali ona je područje zone idućeg razvoja za mnoge psihične funkcije. U njoj se, kao u fokusu povećala, nalaze sve tendencije razvoja. Naime, igra je ekspresivna, autotelična, samostalna, divergentna aktivnost. Za razliku ostalih praktičnih radnji u detinjstvu, odrasli detetu daje najveću samostalnost upravo u igri, te se u njoj lako iskazuje zona slobodnog kretanja, zona aktuelnog razvoja, zona stvaralačke samostalnosti. Dakle, u igri dete demonstrira svoje kompetencije. Za igru je karakteristično izostajanje cilja, te je ona pogodna za divergentno ponašanje, istraživanje, eksperimentisanje, iskušavanje. Tako se dete iskušava i u onim aktivnostima i procesima kojima još nije doraslo. U igrovnoj komunikaciji dete se može naći u zoni idućeg razvoja svog partnera, ili pak partner može biti u zoni njegovog (detetovog) idućeg razvoja.“ Duran (2003. str.30)

„U igrovnoj aktivnosti dete preuzima samo obe uloge – ulogu drugog prema sebi i obrnuto, i kroz to postupno stiče kontrolu nad onim što je moglo izreći jedino uz pomoć odraslog. Međutim, igrovna situacija pruža veliki stepen slobode detetu, ono spontano evocira nešto od onog što se stvarno dogodilo u interakciji s odraslim, i to više nije jednostavno ponavljanje, nego slobodna rekonstrukcija u skladu sa njegovim aktuelnim htenjima. Igra je, dakle, prelazni stepen u interiorizaciji socijalnog odnosa (kao što je egocentričan govor prelazni stepen od socijalnog govora ka unutrašnjem). Kroz igru se prvobitna zajednička aktivnost podčinjava kontroli subjekta i potom internalizuje postojeći pravi psihički proces.“ (N. Ignjatović-Savić i drugi, str. 95.)

Dakle, igra je prevashodno način življenja deteta. “Interakcija s odraslima je konstruktivan i formativan faktor koji oblikuje psihički razvoj, pa i nastanak igre... Postoji fiksiran, društveno izgrađen način igrovnog prikazivanja stvarnosti. Taj način je deo kulture. Prema tome i igra svakog individualnog deteta je vlastita, neponovljiva varijacija igrovnog načina prikazivanja stvarnosti njegove kulture.” (Duran: 1987. 39, 42)

Igra – produžena komunikacija. Duran (2003.) navodi da “...interakciju bebe s odraslim smatramo kolevkom svih čoveku svojstvenih igara”, jer se tu (kako ona kaže) prvi put javlja **igrovni okvir** koji razgraničava igrovno i neigrovno polje. Interakcija se u igrama (kao u autonomnoj dečjoj aktivnosti) javlja na tri nivoa: interakcija i komunikacija na realnom planu (za

vreme i u vezi s igrom), igrovna interakcija i komunikacija propisana zadatom interakcijskom matricom, te iskazivanje stvarnih socijalnih odnosa koji su postali predmet igre, a priroda izvedbe zahteva da se unutar igrovne interakcijske matrice ispolje. (Na pr.da se poljubi onaj koji ti je drag.)

Uzimajući u obzir tri osnovna načina igrovnog interakcijskog strukturisanja, Duran razlikuje tri grupe igara:

1. Igre u kojima je igrovna interakcija uređena odnosom među pojedincima (**Ja i Ti**);
2. Igre u kojima je igrovna interakcija uređena odnosom između izdvojenog centralnog igrača i ostalih (**Ja i Drugi** ili obrnuto **Mi i On**);
3. Igre u kojima je igrovna interakcija uređena odnosom izađu igrovnih grupa (**Mi i Oni**).

“Poštovanje pravila, podređivanje grupi, koordinacija individualnih akcija itd. podrazumeva saradnju. No ako se pitamo o prirodi uređenog igrovnog odnosa zadanom interakcijom, onda vidimo da on može biti odnos suprotstavljanja i odnos saradnje (a ponekad i njihova kombinacija). Na osnovi toga svaka od ovih grupa može se podeliti na dve ili tri podgrupe, zavisno od toga da li se igrovna interakcija realizuje odnosom saradnje, suprotstavljanja ili njihovom kombinacijom.” (Duran, 2003. Str.114)

U kontekstu teorije afektivne vezanosti nama je ovde dragocena njena komunikacijska karakteristika: „Igra je u suštini komunikacija, socijalna interakcija. Čak i onda kad se odvija u usamljeničkoj formi, ona je, kako kaže Sutton –Smith, „produžena komunikacija“.

Kooperativna igra deteta i roditelja-saradnja ili ometanje detetovih aktivnosti? Članom 31 u Konvenciji o pravima deteta deci je zagarantovano pravo na igru, odmor i slobodno vreme. Među principima UN za odrasle nalazi se i mogućnost odraslog da se zabavi i odmori. Spajanjem ova dva dobija se “pravni” osnov za igru između roditelja i deteta.

Navode se i neke razvojne karakteristike koje tu igru čine mogućom:

- odraslima je potrebno da podučavaju, a decu treba podučavati,
- odrasli žele da podele kulturno i socijalno iskustvo, a deca tek stvaraju socijalni identitet,
- odrasli imaju potrebu da se brinu o nekom, a o deci je potrebno brinuti,
- odrasli se trude da budu pozitivan model, a deci je takav model potreban.” (Davis prema Lisul, 2002.)

Kod odraslih osoba igra kao multifunkcionalna aktivnost gubi neke funkcije, a druge bivaju naglašene. Eugen Fink (1984.) pišući o igri odraslih, kaže: “Sigurno je da se dete igra otvorenije, nepatvorenije i manje maskirano nego odrasli, ali igra nije samo mogućnost deteta nego i čoveka ... uvek bivamo proterani iz svake sadašnjosti, vučeni napred silom unutrašnjeg nacrtu života ... žrtvujemo svaku dobru sadašnjost nekoj ‘boljoj’ budućnosti. Igra nema ciljeve kojima služi, ona svoje ciljeve i svoj smisao ima u samoj sebi. Igra nije radi nekog budućeg blaženstva, ona je u sebi već ‘sreća’ (str. 297, 298).

Igra između roditelja i deteta je oblik interakcije kroz koji se kao i kroz druge interaktivne aktivnosti, ostvaruje dvosmeran odnos, prenos misli, afekta. Prethodno je već naznačeno koliko funkcija detetova igra krije u sebi. Učestvujući u njoj roditelj bolje upoznaje svoje dete, više saznaje o svom detetu, i dozvoljavajući detetu da utiče na njega jednako kao i sebi da utiče na dete, stvara dublji i temeljniji kontakt sa njim. (Lisul, 2002.) Kooperativna igra podrazumeva partnerski odnos između roditelja i deteta u igrovnoj strukturi. Saradnja pretpostavlja shvatanje roditelja o autonomiji deteta i detetovih aktivnosti i odnosi se na način na koji majka implementira svoje intervencije ili započinje interakciju sa detetom u igri.

Aspekti kooperativnosti u ovoj interakciji između deteta i roditelja su:

- autonomija (odvojenost, zasebnost) deteta i njegovih potreba i aktivnosti;
- usklađenost majčinih obaveza i aktivnosti sa detetovim;
- prekidanje detetovih aktivnosti, tj realno fizičko uključivanje roditelja u aktivnost, kao i učestalost tih prekida...

Odlike dobre kooperativne igre roditelja i deteta. “Da bi igra detetu omogućila istraživanje, ali i roditelju informacije o tome šta dete misli, kako misli, kako opaža, šta ga zanima i zašto, šta oseća, potrebno je da roditelj:

- prati vođstvo deteta – detetovu inicijativu za početak igre, uloge koje dete daje, promenu igre;
- prilagođava igru razvojnem periodu deteta, tako da ona bude izazov a ne frustracija (oblici, jezik, odnosi koje roditelj upotrebljava u igri);
- podržava detetovu igru povezujući njegove ideje u okvir, a ne namećući svoje ideje koje dete ne prihvata;
- daje detetu vremena da osmisli igru, ne požuruje ga;
- daje ideje koje će proširiti postojeću igru, ali ne izvan onog što dete može da razume i onoga na šta dete pristaje;
- prati interesovanja deteta – igračke koje bira, uloge koje daje i proctor koji odabira za igru.” (Van Lue, 2001.)

Iz navedenih karakteristika jasno je da roditelj u kooperativnoj igri može da omogući i podrži detetovu autonomiju. Često postoji raskorak između onoga što odrasli žele ili misle da čine – i onoga što stvarno čine. Npr. Kad je roditelju hladno najčešće će insistirati da dete obuče džemper, pa i ako to dete odbija... Ako pitate odraslog čak i u tom trenutku da li želi da podstiče detetovu samostalnost, reći će vam potvrdno, iako mu opisanim postupkom ukida mogućnost da veruje svojim čulima... Nada Ignjatović Savić u “Čuvarima osmeha” navodi nekoliko sugestija odraslima kako bi omogućili dečju autonomiju:

- Dozvoli detetu da ima izbor.

- Pokaži poštovanje za njegove napore.
- Ne zapitkuj mnogo.
- Ne žuri sa davanjem gotovih odgovora.
- Podstakni dete da i samo traži odgovore .
- Ne ukidaj nadu.
- Pusti ga da samo brine o svom telu.
- Nemoj kontrolisati svaki pokret deteta (sedi pravo itd).
- Ne govori o detetu pred njim.
- Pusti dete da odgovori samo.
- Daj empatiju kad dete kaže ne (najčešće je reč o potrebi za slobodom izbora ili samostalnošću).

Kad prevedemo ove sugestije u kontekst kooperativne igre, dobijamo još jedan ugao gledanja na saradnju i partnerski odnos između roditelja i deteta.

Razvojne dobiti od kooperativne igre i za dete i za roditelja. U svom istraživanju o *karakteristikama igre roditelja i dece predškolskog uzrasta*, Lisul (2002) je ustanovila da se roditelji sa decom najčešće igraju onih igara u kojima najviše uživaju i u kojima su najopušteniji, jer se u igri sa svojom decom oslobađaju napetosti izazvane svakodnevnim problemima. Takođe je uočila da igri sa svojom decom češće pribegavaju roditelji koji imaju problem sa zdravljem, bračnim odnosima i osujećenjem roditeljske uloge, iz čega je izveden zaključak da je igra ovim roditeljima poslužila kao beg od problema i omogućila im da stvore prostor za jedan kratki predah od poteškoća. “Takođe, igra je način da se pokažu ili potrude i nauče da budu dobri i uspešni roditelji.” (Lisul, 2002.) Iz ovog roditeljskog motiva se kasnije može graditi preventivni rad sa roditeljima u vrtiću, na jačanju njihove senzitivnosti...

“U partnerskom odnosu roditelja sa detetom, koji se podrazumeva u kooperativnoj igri, jednako su značajne dobiti koja imaju deca. “Pokazalo se da je igra u različitim oblicima i sa različitim temama, najčešći oblik prevladavanja straha na predškolskom uzrastu. Deca tog uzrasta sposobna su da procene kvalitet te igre i koristi koje od nje imaju, Poražavajući podatak u ovim istraživanjima je taj da se ni u jednu od ovih igara roditelji nisu uključivali, niti su o događajima koja su deca proživljavala kroz igru, razgovarali sa njima” – (Lisul, 2002). Ovo je veoma važno, jer o stvarima koje se dešavaju oko njega dete ima drugačiju sliku od odraslog. Međutim, ni u ovom istraživanju nije se pokazalo da roditelji koriste igru kako bi dečju sliku stvarno uočili i razumeli. (2002.)

“Deca predškolskog uzrasta nemaju dovoljno razvijen rečnik da opišu sve što osećaju ili misle, ali se do podataka o tome može doći kroz igru sa detetom, pružajući mu šansu da u zamišljenoj situaciji opiše svoje stanje, svoju viziju, situacije, pa time i izrazi mišljenje koje ima,

a roditelju da šansu da prepozna osećanja, koja dete vezuje za datu situaciju ili osobe, a koje dete samo ne može da izrazi.” (Lisul, 2002.)

Iz ovoga je vidljivo da se u kooperativnoj igri sa detetom otvoreno i jasno ogleda senzitivnost roditelja, zbog čega kooperativna igra može da bude odgovarajuće sredstvo, ili poligon za jačanje senzitivnosti roditelja u uslovima vrtića. Preventivno unapređivanje kvaliteta interakcije između deteta i roditelja koju kooperativna igra pretpostavlja, jeste dobra prilika za jačanje roditeljske senzitivnosti.

KOOPERATIVNA IGRA DETE – RODITELJ U VRTIĆU

U vrtiću svakodnevno prisustvujemo različitim kontaktima - komunikaciji između deteta i roditelja, pa samim tim imamo mogućnost da ovu interakciju, osmišljeno i planski posmatramo u različitom kontekstu.

Predmet našeg interesovanja u okviru saradnje sa porodicom u ovoj godini - jeste zajednička igra između roditelja i deteta, kako bismo posredstvom njihove kooperativne igre pokušali preventivno da podržavamo i jačamo senzitivnost roditelja za dečje signale u međusobnoj komunikaciji koja se u toku igre ostvaruje.

Korak 1. Pripreme za primenu teorije afektivne vezanosti u kontekstu predškolske ustanove

Da bismo mogli da primenjujemo TAV bilo je neophodno učiniti određene aktivnosti u pravcu razvoja profesionalnih kompetencija – kako medicinskih sestara i vaspitača, tako i stručnih saradnika. Ovom aspektu pripreme pristupili smo kroz sledeće korake:

- Obuka za zaposlene u vaspitanju i obrazovanju u PU “*Vrtić kao sigurna baza*”.
- Trening namenjen isključivo stručnim saradnicima, kako bi se profesionalno osnažili za savetodavni rad sa roditeljima: *Rad sa grupama parova roditelja na jačanju porodične senzitivnosti* – FF Novi Sad, prof. Ivana Mihić (Mihić, 2012 a,b,c)
- Istraživanje koje je deo dva projekta Filozofskog fakulteta:
  - *Iskustvo profesionalnog stresa vaspitača pri adaptaciji – specifičnosti adaptacije dece u inkluziji i*
  - *Činioci roditeljskog stresa pri adaptaciji dece na PU – specifičnosti procesa u porodicama dece na inkluziji*

Tabela 1. Prikaz analize stručnog usavršavanja kao pripreme za rad u okviru jačanja senzitivnosti roditelja.

Aktivnost		Faze	Kome je namenjeno - učesnici	Cilj Svrha	Potrebna sredstva	Odgovorne osobe	Tim podrške	Mesto Vrem e
bu ke	<i>Vrtić kao baza sigurnosti</i>	I	Vaspitači Med.sest.	Upoznavanje TAV i	Literatura, video-	Lično	Stručna služba	PU Šid

			Psiholog Pedagog					IX 2011.
	Trening: <i>Rad sa grupama parova roditelja na jačanju porodične senzitivnosti</i>	II	Psiholog Pedagog	otkrivanje načina njene primene	prezentacije		Direktor	Toko m 2012. 8 dana (1 nedeljno) po 6 sati
Proširivanje znanja	Teorije afektivne vezanosti Senzitivnost roditelja Partnerski odnosi u porodici Međugeneracijski odnosi u porodici	I		Osnazivanje profesionalnih kompetencija	Literatura		Odsek za psihologiju i Aktiv Srema	2011/ 12
	Igra i njen značaj za dete Kooperativna igra i detetova samostalnost	II	Pedagog				Odsek za psihologiju	IX, X 2012.
	Konsultacije	III						FF N.S.
Adaptacija	Tribina: <i>Priprema roditelja za polazak deteta u vrtić</i>	I	Roditelji dece do 4 god.	Priprema deteta	Flajer Pano	Pedagog	Medicinske sestre,	VI VIII 2012
	Praćenje i posmatranje odnosa roditelj dete u situaciji odvajanja	II	Deca Roditelji	Olakšava-nje adaptacije	Priručnik Ček-liste	Medicinske sestre	Pedagog i psiholog	IX 2012
	Analiza podataka i rad sa fokus-grupama vaspitača i med.sestara	III	Medicinske sestre, vaspitači	Upoznav. roditelja za jačanje senzitivn.	Ček-liste			X i XI 2012.
	Istraživanje: <i>Izvori stresa pri polasku deteta u vrtić-intervju</i>	IV	Medicinske sestre, vaspitači	Podrška roditeljima i vaspitačima	Protokol intervju	Mihić, I. Studenti psihologije		XII 2011

Korak 2. Omogućavanje zajedničke igre deteta i roditelja u vrtiću- stvaranje prilike za jačanje roditeljske senzitivnosti

Mnogi su putevi koji omogućuju kreiranje *podrške roditeljstvu tako da roditelji budu partneri vaspitaču u vaspitno-obrazovnom procesu*, kako bi vrtić na jednoj strani i porodica na drugoj, bili za dete *mesta prihvatanja, razumevanja i sigurnosti*. Pošto je igra prirodan način da se postigne interakcija između deteta i roditelja u uslovima vrtića, mi smo odabrali *jačanje roditeljske osetljivosti na detetove signale i uvremenjeno i prihvatljivo davanje odgovora na njih u kooperativnoj igri* – kao jedan od puteva za dostizanje navedenog cilja saradnje sa porodicom (prilog 1). Ovde ćemo prikazati jednu akciju koju smo u tom pravcu započeli:

Izložba igračaka za decu i roditelje u vrtiću povodom Dečje nedelje

Plan akcije:

Svaka aktivnost u vrtiću, pa tako i ona koja je upućena na roditelje treba biti pažljivo isplanirana, tako da roditelji vide njenu svrhu, zainteresuju se za nju i prihvate učestvovanje. *Izložba igračaka* koju smo mi zamislili, je jedna od aktivnosti u okviru Dečje nedelje, koja

omogućuje i najmlađoj deci – do 4 godine starosti, da učestvuju u programu namenjenom deci; osim toga izložene igračke mogu da budu prirodan okvir i sredstvo za igru između dece i roditelja.

Pozivnica:

Mnogo je načina da obavestimo roditelje o nekom događaju – putem plakata, usmeno pojedinačno kad dođu po dete, na roditeljskom sastanku... i sl. Način koji smo mi odabrali da ih obavestimo i pozovemo na izložbu igračaka i tribinu, sa željom da ih istovremeno motivišemo za dolazak i učestvovanje – jeste pozivnica. Poželjno je da pozivnica, osim informacija o događaju, ima autentičnost svakog pojedinog deteta. To je najčešće detetov likovni rad, a za uzrast deteta do 4 godine može da bude njegov otisak dlana... stopala... (prilog 2)

Priprema aktivnosti – postavljanje izložbe:

Bitan je cilj, na osnovu kojega se onda postavljaju kriterijumi za kreiranje prostora u kojem će se aktivnost odvijati. Ovde je cilj *omogućavanje zajedničke igre deteta i roditelja u vrtiću*, tako da ona bude koliko je moguće neometana. Zato smo pozvali manji broj roditelja – dvadesetak, kako u izložbenom prostoru ne bi bilo gužve. Izabrali smo igračke koje odgovaraju deci do 4 godine starosti, ili im omogućuju igru u narednoj zoni razvoja. Vodili smo računa da budu zastupljene igračke koje omogućuju angažovanje različitih detetovih sposobnosti i dopuštaju igru u paru. (Prilog 5)

Materijal za roditelje:

Dobro je kad god je moguće da neku aktivnost koja se organizuje za roditelje, prati određeni materijal. U tu smo svrhu izradili smo brošuricu za roditelje “Podrška roditeljstvu” (prilog 3) kao zbirku igrica za odrasle i decu – koje mogu da se igraju na vazduhu, u prirodi... Brošura je podsetnik roditeljima o pravilima igre odraslih sa decom, tako da se deci omogući autonomija.

Tribina za roditelje:

Cilj je da se roditeljima daje podrška za zajedničku igru sa detetom, ako je u toj igri interakcija između roditelja i deteta partnerska, tj. da roditelji razumeju koliko je važno da je njihova igra sa detetom kooperativna. Kako može da izgleda kooperativnost koja podržava senzitivnost, u toku tribine prikazali smo im u2 kratka insertića iz arhive vrtićkih filmića (prilog 4), u kojima je prikazan nedirektivan odnos odraslog prema detetu u toku igre u vrtiću...

(U prilogu 4B uz ovaj tekst smo dali i instrument za analizu video-materijala, koji smo koristili na fokus grupi medicinskih sestara, kad smo sve snimljene aktivnosti (pa i ovde korištene) analizirali kroz 4 kriterijuma: 1. direktivnost / nedirektivnost vaspitača; 2. smer komunikacije; 3. strpljenje (da se sačekaju odgovori dece); 4. detetove reakcije kao davanje inicijative ili kao odgovor na inicijativu vaspitača. Postupak analize smo prikazali u prilogu 4A.)

Zajednička igra dece i roditelja:

Prvo smo pozvali roditelje da sami razgledaju izložbu, da prouče pojedine igračke (prilog 5) i način njihove primene, a potom smo u prostor sa mamama i izloženim igračkama doveli njihovu decu. Vreme za ovu aktivnost nismo ograničili, i snimali smo je kamerom i fotoaparatom. Bilo je interesantno pratiti kontakt koji se ostvarivao između dece i roditelja (prilog 6), iako je bila poprilična gužva, što je u izvesnom smislu nedostatak ove aktivnosti. Naime, zahtevno je pratiti trajanje igre u više parova roditelj-dete, a s druge strane veći broj parova roditelja i dece je omogućio atmosferu opuštenosti, kao i uvide roditelja u način igre drugih sa svojom decom...

Tok aktivnosti:

- 17.00 h – vaspitači preuzimaju decu i uvode ih u sobu
  - za to vreme traje tribina za roditelje: *Dete i roditelj u zajedničkoj igri*
- 17.20 h – roditelji razgledaju igračke na izložbi i proučavaju pravila njihove primene
- 17.30 h – vaspitači uvode decu u izložbeni prostor i počinje zajednička igra dece i roditelja izloženim igračkama

Drugi dan – evaluacija

Evaluacija aktivnosti:

Evaluacione listiće (prilog 7) smo podelili roditeljima drugog dana. Na osnovu evaluacije se može zaključiti da se najvećem broju roditelja najviše svidelo izlaganje pedagoga o igri deteta i roditelja (64,71%), kao i igranje sa svojim detetom u izložbenom prostoru (58,82%) igračkama koje su izabrane za izložbu. U sugestijama za poboljšanje našeg rada samo je jedan roditelj (5,88%) predložio da se bavimo i drugim temama (roditelj je predložio-la teme *osćanja* i *poslušnoast*), što možemo da shvatimo i kao potrebu roditelja da se i dalje bave temom svoje komunikacije sa detetom u kontekstu igre. Više od $\frac{3}{4}$ roditelja (76,47%) su izrazili želju da bude više sličnih aktivnosti za roditelje i decu.

Tabela 2. Pregled plana akcije za izložbu igračaka i tribinu za roditelje “Dete i roditelj u zajedničkoj igri”

Aktivnost		Faze	Kome je namenjeno - učesnici	Cilj i svrha aktivnosti	Potrebna sredstva	Odgovorne osobe	Tim podrške	Mesto Vreme
Kooperativne igre deteta i roditelja	Dogovor sa medicinskim sestrama, vaspitačima i stručnom službom	I	Aktiv Vaspitno-obrazovno veće PU	Planiranje aktivnosti	GP PU (Prilog 1) i Program Dečje nedelje	Pedagog	Vaspitači, medicinske sestre logoped, psiholog, direktor	PU Šid IX 2012
	Izrada pozivnice za Izložbu i Tribinu (Prilog 2)	II	Roditelji dece do 4 g.	Motivisanje roditelja za učešće na tribini i izložbi.	Dečji rad ili otisak stopala			
	Izrada brošurice: <i>Podrška roditeljstvu</i> (Prilog 3)	III		Podsetnik za roditelje zbirka igara	Internet			
	Izbor inserata iz 2 filmića za prezentaciju	IV		Prikaz nedirektivnog pristupa odraslog u zajedničkoj igri	Pedagoška dokumentacija (Prilog 4) (Prilog 4A)			
	Izbor igračaka i priprema Izložbe (Prilog 5)	V	Deca do 4 g. i roditelji	Igračke za 4g. uzrast i narednu zonu	Stolovi, tepih, igračke, kestenje...			PU Šid 6.X 2012.
	Vođenje tribine: <i>Dete i roditelj u zajedničkoj igri</i>	VI	Roditelji dece do 4 g.	Osveščivanje značaja zajedničke igre roditelja i deteta	Lap-top, video-bim			PU Šid 7.X 2012.
	Zajednička igra deteta i roditelja u izložbenom prostoru (Prilog 6)	VII	Deca i roditelji		Igračke, kamera			
	Evaluacija	VIII	Roditelji koji su bili na Tribini	Uvid u zainteresovanost roditelja	Evaluacioni list (Prilog 7)			PU Šid 7.X 2012.
Osmišljavanje daljih razvojnih aktivnosti	Kreiranje skale sudova	I	Roditelji	Interesovanje za razvoj roditeljskih veština	Skala sudova, njeno tumačenje i pedagoške implikacije	Pedagog/ psiholog		PU Šid
	Igre u paru: <i>dete - roditelj</i>	II	Dete i roditelj	Jačanje senzitivnosti roditelja u tumačenju dečjih signala i u odgovarajućoj i uvrnjenjenoj reakciji roditelja na njih	Igračke			Drugo polugo dište

PEDAGOŠKE IMPLIKACIJE

Od načina na koji planiramo, osmišljavamo i tumačimo aktivnosti koje organizujemo kako sa vaspitačima, tako i sa roditeljima i decom – zavisi kako ćemo dalje da koristimo informacije koje tako dobijamo. U vezi sa idejom *jačanja roditeljske senzitivnosti kroz kooperativnu igru roditelja i deteta*, u našoj Ustanovi smo tek na početku puta, a namera nam je da naše aktivnosti uglavnom budu preventivne.

Prikazana aktivnost može da bude primer za ostvarivanje istih ili sličnih akcija sa drugim grupama roditelja i dece, u skladu sa različitim potrebama dece različitog uzrasta; a može da bude i podsticaj za nastavak bavljenja ovom temom sa istim roditeljima i njihovom decom kroz savetovališni rad... U svakom slučaju naše dalje aktivnosti biće promišljane u saradnji sa roditeljima, s obzirom da su to aktivnosti koje se samih roditelja tiču.

PRILOZI

Prilog 1: Izvod iz Godišnjeg plana Predškolske ustanove za 2012/13. godinu:

SARADNJA SA PORODICOM

Cilj: Podrška roditeljstvu tako da roditelji budu partneri vrtiću u vaspitno-obrazovnom procesu, i da porodica za dete bude mesto ljubavi, razumevanja i sigurnosti.

Zadaci i aktivnosti		Nosioci zadataka	Vreme
Individualni razgovori		Med.sestre, vaspitači, pedagog, psiholog, logoped, direktor	Po potrebi
Roditeljski sastanci: <i>Zaštita dece od nasilja</i> – Upoznavanje roditelja sa Protokolom, Procedurama, Pravilima ponašanja, Preventivnim merama...		Vaspitači po grupama i Tim za zaštitu dece od nasilja	Oktobar
Pedagoška tribina za roditelje novoupisane dece do 4 god: • <i>Kako da pripremite dete za vrtić?</i>		Pedagog	Jun/Avgust
Pedagoške radionice i tribine “ <i>Da li čujete svoje dete?</i> ” sa različitim temama: • <i>Dete i roditelj u igri</i> • <i>Da li je moguće vaspitanje bez kazne?</i> • <i>Poruke koje nam šalju pogrešni odgovori – priprema roditelja za polazak deteta u školu</i> • <i>Put do detetove samostalnosti</i>		Pedagog	Po pozivu vaspitača
Rad sa roditeljskim parovima		Pedagog / Psiholog	Drugo polugodište
Rad u malim projektima	<i>Povratna informacija roditeljima</i>	18 vaspitača iz 9 v.o. grupa i pedagog	Tokom godine
	<i>Podrška dečjem samopoštovanju -prema programu: “Podsticanje dečjeg samopoštovanja” - I i II matrica</i>	4 vaspitača u 4 v.o. grupe i pedagog	Tokom godine
Individualni kontakti		Vaspitači i medicinske sestre	Kontinuirano, svakodnevno
Informativni roditeljski sastanci		Vaspitači i medicinske sestre	Najmanje jedan u svakom polugod.
Priredbe za roditelje		Vaspitači	

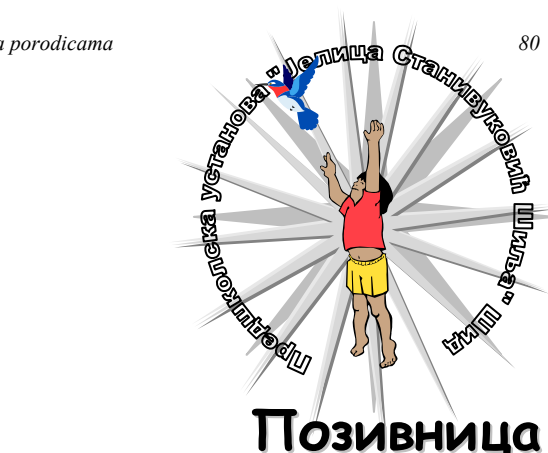
- Sunčana jesen života - 8. Mart - Dani vrtića u Šidu - Igre bez granica			Novembar Mart April Maj
Uvid u dečji portfolio		Vaspitači A modela i jaslica	Periodično, tokom godine
Prezentacija projekata u radu sa decom u grupama		Vaspitači i medic. sestre	Kraj svakog polug.
Zajedničke akcije roditelja i vaspitača	Izrada kostima i scene za dečje scenske igre		Po potrebi i prema želji roditelja
	Nabavka reprodukcija i drugog did.mat. za decu		
	Izrada didaktičkog materijala		
	Nabavka igračaka i sredstava za decu		
	Roditeljske donacije u opremanju grupa		
Anketiranje roditelja o njihovom zadovoljstvu radom PU i sugestijama za poboljšanje		Tim za samovrednovanje/ Pedagog / Psiholog	Jun
Predlaganje ideja za obogaćivanje kvaliteta rada Ustanove putem svojih predstavnika u Savetu roditelja,		Direktor, pedagog, psiholog, sekretar	Po potrebi tokom godine
Odlučivanje o životu i radu Ustanove putem svojih predstavnika u Upravnom odboru		Direktor, sekretar	

Prilog 2: Pozivnica

“Шта треба да учиним?” – запита Мали Принц.

“Потреба да будеш веома стрпљив” – одговори лисица.

Антоан де Сент Егзипери:
„Мали Принц“

Родитељима детета:

Дечја недеља у Вртићу
Изложба играчака:
4. X 2012. у 17 сати

Драги родитељи,
Позивамо вас да заједно са својим
дететом дођете у Вртић, у
четвртак, 4. X 2012. у 17.00 h.
Припремили смо за вас поводом
Дечје недеље
трибину и изложбу играчака:

„Дете и родитељ
у заједничкој игри“

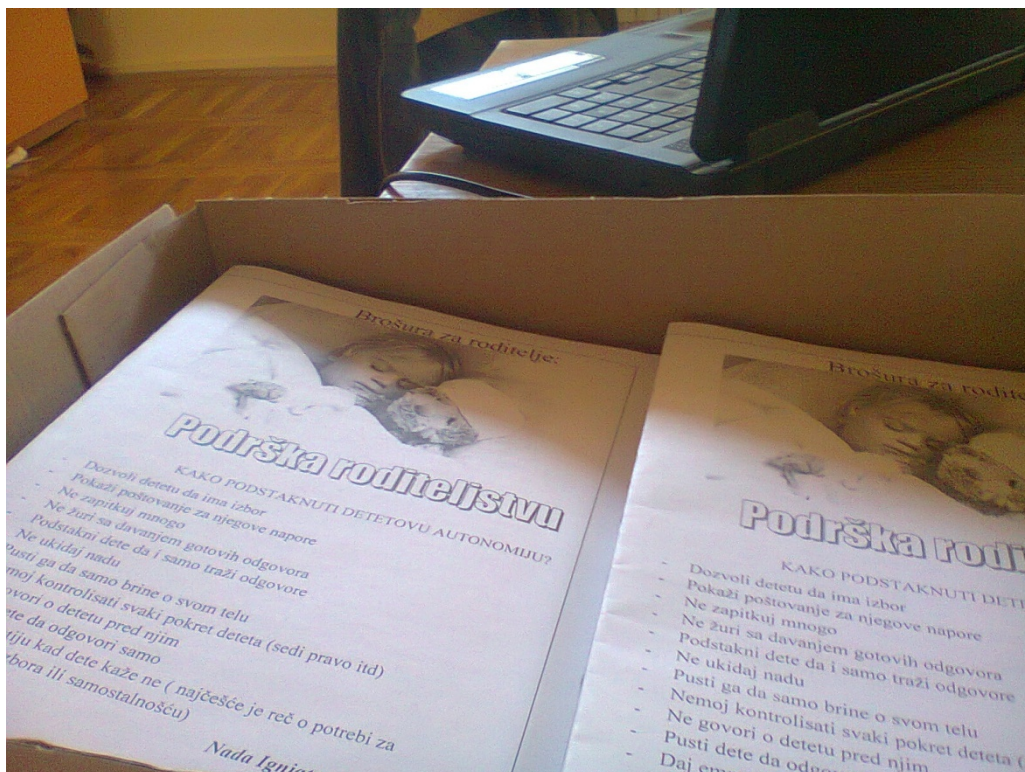
Док траје трибина - децу ће
преузети васпитачице у њиховој
соби. Након тога моћи ћете да се
заједно са дететом поиграте
играчкама у нашој сали, која ће
бити изложбени простор...

Васпитачи
и стручна служба Вртића

Prilog 3: Brošurica za roditelje

Podsetnik za roditelje na igre u prirodi, kao mala zbirka igara koje mogu da igraju zajedno dete i odrasli...

Prilog 4: Prikaz dve kooperativne igrice između odraslog i deteta

Kontekst: Jaslena vaspitno-obrazovna grupa dece od oko 2 godine starosti. Deca sede za stolovima. Ispred svakog deteta na stolu je tacna sa dve šake usutog kukuruznog griza. Sa decom su u komunikaciji 2 odrasle osobe – medicinska sestra Nada i medicinska sestra Goca. Devojčica, čija nam je igra u obe aktivnosti u fokusu, zove se Iva.

Igrica hvatanja griza:

Nada: *(Sedi na stolici blizu Ive i u krilu joj je drugo dete kojemu pokazuje kako kukuruzni griz može da se uhvati u šaku, a potom se iz podignute ruke lagano pušta da iscure iz šake.)*

Iva: *(Pružajući pogled i desnu ruku prema Nadi, pri tome otvarajući i zatvarajući šaku. Za to vreme izgovara):* - Iva... Iva...

Nada: *(Skida drugo dete sa krila, staje iza Ive drmajući tacnu sa grizom koja je na stolu pred Ivom, govoreći):* - Šta, mico, šta da radimo Ivka?

Iva: *(Kratko pokaže sa oba kažiprsta na svoj griz u tacni, a potom naglo sklanja obe ruke iza leđa.)*

Nada: *(Hvata svojom šakom griz i pred Ivom podiže ruku malo iznad tacne):* - Šta želiš? Ovako da curi? *(Demonstrira isticanje griza iz šake):* - Ovako, je li? Evo, curi.

Iva: *(Kad je griz počeo da curi, pruža desnu ruku ispod mlaza da ga oseti. Pri tome ponovo govori):* - Iva...

Nada: Pa izvoli, uzmi sama... Evo, uzmi...
Iva: *(Odlučno šakom hvata griz.)*
Nada: - Taako. *(Uzima Ivinu ručicu i malo je podiže iznad tacne):* - Puštaj polako... Pusti da curi...
Iva: *(Dopušta da griz koji je uhvatila šakom, lagano iscuri... Sa osmehom na licu diže obe ručice uvis.)*

Igrica čišćenja griza

Goca: *(Ostavlja na stolu široku malu četku, koju je pripremila za čišćenje prosutog griza sa stola u tacnu, nakon što je aktivnost manipulacije grizom – završila.)*
Iva: *(Bez reči uzima četku sa stola i počinje da "čisti" griz.)*
Goca: *(Prihvata Ivinu inicijativu, obraćajući joj se nežno):* - Sačekaj tren... *(Uzima tacnu sa grizom, podmeće je malo ispod stola, tako da Iva može da ščisti prosuti griz u nju.)*
Iva: *(Četkom počinje da maše po tacni.)*
Goca: *(Uzima Ivinu ručicu sa četkom, namešta je tako da četkom dete čisti griz sa stola u tacnu, ohrabrujući je.):* - Ajde, ajde tako... Tako... Taako...
Iva: *(Polako sama čisti griz sa stola.)*
Goca: *(Strpljivo pridržava tacnu u koju Iva čisti griz.)*

***

U nekom daljem radu sa roditeljima, ukoliko oni za to pokažu interesovanje, mogli bismo zajedno analizirati video snimke igre odraslih sa decom, fokusirajući tu analizu na načine odgovaranja odraslih na detetove signale, sa ciljem preventivnog jačanja roditeljske senzitivnosti.

Prilog 4A: Postupak analize video-materijala

Ove smo snimke, između ostalih, koristili na fokus grupi medicinskih sestara, kad smo sve ponuđene aktivnosti (pa i ove) analizirali kroz 4 kriterijuma: 1. direktivnost / nedirektivnost vaspitača; 2. smer komunikacije; 3. strpljenje (da se sačekaju odgovori dece); 4. detetove reakcije kao davanje inicijative ili kao odgovor na inicijativu vaspitača. U tu smo svrhu koristili za to pripremljen instrument, čiju sažetu formu dajemo u **prilogu 4B.**

- Grupa 1 je imala zadatak da za svaku od posmatranih aktivnosti, u za to predviđenom instrumentu, registruju svaki direktivan govor vaspitača;
- Grupa 2 je imala zadatak da za svaku od posmatranih aktivnosti, u za to predviđenom instrumentu, registruju svako pitanje vaspitača na koje je vaspitač strpljivo čekao odgovor deteta ili dece;
- Grupa 3 je imala zadatak da za svaku od posmatranih aktivnosti, u za to predviđenom instrumentu, registruju svaki nedirektivan govor vaspitača;
- Grupa 4 je imala zadatak da za svaku od posmatranih aktivnosti, u za to predviđenom instrumentu, registruju svaku detetovu reakciju u kojoj ono prihvata inicijativu vaspitača.
- Grupa 5 je imala zadatak da za svaku od posmatranih aktivnosti, u za to predviđenom instrumentu, registruju svaku detetovu reakciju u kojoj ono daje inicijativu.
- Grupa 6 je imala zadatak da za svaku od posmatranih aktivnosti, u za to predviđenom instrumentu, registruju svaki smer komunikacije: vaspitač prema detetu; dete prema detetu; dete prema vaspitaču....

Prilog 4B: Instrument za praćenje i beleženje zadatih parametara na video snimcima različitih aktivnosti

ПУ «Ј.С.Шиља» Шид
Педагог: Живка Комленац

Ваш је задатак да у свакој активности пратите следеће параметре: ГОВОР ВАСПИТАЧА, ДЕТЕТОВУ РЕАКЦИЈУ на то и СМЕР КОМУНИКАЦИЈЕ. У колони за одрђени параметар ставите знак + сваки пут кад се тај параметар појави у активности коју пратите.						
АКТИВНОСТИ	ПАРАМЕТРИ					
	Говор васпитача			Дететова реакција		Смер комуникације
	<u>Директиван говор васпитача:</u> Нпр. -Сва наређења типа: узми, донеси, немој, остави... и сл. -Такође и свако давање готовог решења детету... -Васпитач и пита и одговара на питање које је сам поставио...	<u>Васпитач поставља питања једном детету или целој групи и чека да дете само одговори.</u>	<u>Недирективан говор васпитача</u> Нпр: -Хоћеш ли? Да ли желиш? Могу ли ја да ти помогнем?.. -Васпитач даје средства, материјале, играчке... и сл. као подстицај без речи, или уз најаву типа: «Видите шта сам донела» а потом пусти да деца одреагују сама...	<u>Прихвата васпитачеву иницијативу:</u> Нпр. -Ради по налогу васпитача, -Одговара на питања васпитача...	<u>Дете даје иницијативу:</u> Нпр. -Истражује, решава «проблем», предлаже, -Поставља питања, .Прикључује се игри друге деце, започиње нову игру... и сл.	Васпитач-дете Дете-дете Дете-васпитач
Украшавање папирних јаја						
Украшавање ускршњих јаја						
Гледање сликовница о дом.животињ						
Храњење домаћих животиња						
Игре брашнастим материјалима						
Лепљење зрнаца На папир						
Приповедање Гињол – луткицама						
Покретна игра с певањем						

Prilog 5: Izložba igračaka različitih vrsta i različite namene - za decu do 4 god. starosti

Prilog 6: Zajednička igra dece i roditelja u izložbenom prostoru

Prilog 7: Evaluacioni listić

PU "J.S.Šilja" Šid

"Dete i roditelj u zajedničkoj igri"

Evaluacija Tribine i Izložbe igračaka

Molimo Vas da na ovom listu zaokružite sve one tvrdnje koje su u skladu sa Vašim mišljenjem o Tribini i Izložbi igračaka koje smo za Vas i Vaše dete organizovali u Dečjoj nedelji.

1. Naročito mi se svidelo:

- a. Brošura za roditelje
- b. Filmici u toku Tribine
- c. Izlaganje pedagoga o igri deteta i roditelja
- d. Igranje sa mojim detetom
- e. Izbor izloženih igračaka

2. Napišite šta biste voleli da drugi put bude drugačije i ukratko obrazložite ?

- a. Materijal za roditelje:_____
- b. Druga tema:_____
- c. Način izlaganja:_____
- d. Trajanje aktivnosti:_____
- e. Vreme održavanja:_____
- f. Uslovi u kojima se aktivnost odvijala:_____
- g. Nešto drugo. Šta?_____

3. Zaokružite1 odgovor:

- a. Voleo-la bih da bude više sličnih aktivnosti za roditelje i decu.
- b. Nije potrebno da bilo šta organizujete. Sasvim su mi dovoljni roditeljski sastanci.

4. Ovde napišite ako želite još nešto što Vas nismo pitali.

Konsultovana literatura:

- Duran M. (2003). *Dijete i igra*. Osijek, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, 3. izdanje
- Duran M. i dr. (1987) Simbolička igra djece u različitim socio-kulturnim uslovima. U: T, Popović (ur). *Simbolička igra i stvaralaštvo*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 11 –124.
- Fink E. (1984). *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Beograd, Nolit
- Ignjatović-Savić N. (1993) *Čuvari osmeha – psihološke radionice za podsticanje razvoja dece i odraslih*. Beograd, UNICEF
- Ignjatović-Savić N., Kovač-Cerović T., Plut D. & Pešikan A. (1989). Social Interaction in early childhood and its effects U: J. Valsiner (Ed) . *Child development within culturally structured environments*. Norwood, NJ, itd: Ablex, Vol. I, str. 95
- Lisul I. (2002). *Karakteristike igre roditelja i dece predškolskog uzrasta*. Novi Sad, Filozofski fakultet.
- Mihić I. (2012a). Trijada kao jedinica afektivne vezanosti: partnerski odnosi među roditeljima i afektivna vezanost deteta. U: Stefanović-Stanojević T. i Hanak N.(ur). *Afektivna vezanost i porodični odnosi: razvoj i značaj* Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.
- Mihić I. (2012b). Porodica kao baza sigurnosti u razvoju afektivne vezanosti. U: Stefanović-Stanojević T. i Hanak N.(ur). *Afektivna vezanost i porodični odnosi: razvoj i značaj* Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.
- Mihić I. (2012c). Afektivna vezanost i psihoterapijski rad sa parovima i porodicama. U: Stefanović-Stanojević T. i Hanak N.(ur). *Afektivna vezanost i porodični odnosi: razvoj i značaj* Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.
- Van Lue, E.M. (2001): Preserving our cultural heritage through play and games, oral presentation, *The child's right to play, a global approach conference*, New York

JACANJE SENZITIVNOSTI RODITELJA- PRIMENA TAV U SAVETOVANJU RODITELJA DECE SA SMETNJAMA U RAZVOJU

Nataša Lukić

PU „Detinjstvo“

Žabalj

Saznanje da dete ima smetnje u razvoju je najčešće traumatično za roditelje koji na različite načine prihvataju stanje svog deteta pokušavajući da se kognitivno i emocionalno nose sa neželjenom i stresnom situacijom. Dijagnoza kod deteta može biti okidač za različite emocionalne reakcije roditelja i porodičnog sistema, uopšte. Ove reakcije kreću se od izuzetno pozitivnih do izuzetno negativnih reakcija (Damjanović et al., 2012). Od tih reakcija zavisi svakodnevno funkcionisanje porodice. Za neke roditelje dijagnoza invaliditeta predstavlja značajnu teškoću, gubitak ili slabost, osećaju se bespomoćno i obeshrabreno. U tim momentima, ono što im je najpotrebnije je pružanje podrške, osnaživanje roditelja u momentima prihvatanja i suočavanja sa bolom i patnjama.

Kako ojačati senzitivnost i mame i tate kako bi umeli da prihvate svoju i situaciju svog deteta?

Seminar i ideja o afektivnoj vezanosti je podstakla razmišljanje o jačanju senzitivnosti roditelja i posebnog entiteta roditeljskog para, čime bi se indirektno jačali kapaciteti za socio-emocionalni razvoj deteta. Jačanjem kapaciteta za funkcionalno i kvalitetnije roditeljstvo prevenira se (ili doprinosi zaustavljanju) transgeneracijski prenos niskofunkcionalnog roditeljskog ponašanja (kažnjavanje, odbacivanje, nasilje nad detetom), ali i ponašanja u drugim važnim relacijama (Mihic et al., 2011)

Kvalitet roditeljstva. Kvalitet roditeljstva se različito definiše kroz različite teorije. U kontekstu teorije afektivne vezanosti on bi podrazumevao senzitivno roditeljstvo, usmereno na potrebe deteta, uz adekvatno balansiranje detetovim rastućim kapacitetima. U principu, to bi značilo da je dobar roditelj usmeren na odgovaranje na detetove razvojne potrebe uz praćenje njegovih sposobnosti čime omogućuje optimalni nivo autonomije i aktivnosti u „zoni narednog razvoja“. Kvalitet roditeljstva pod dejstvom je velikog broja činilaca. Sumirano, ti efekti mogu imati poreklo u bar dva domena: domen roditelja (afektivan vezanost, razvojna istorija i iskustva, depresivnost, odnos sa partnerom i slično) i domen deteta (adaptabilnost, prihvatljivost, zahtevnost, preovlađujuće raspoloženje deteta, karakteristike temperamenta –

hiperaktivnost, distraktibilnost i mogućnosti koje dete ima da motiviše roditelja) (Mihić, 2007). Ipak, veliki deo činilaca kvaliteta roditeljstva pripada i socijalnoj sredini- socijalnoj podršci, institucijama, profesionalnom razvoju i generalnoj kulturnoj klimi vezanoj za roditeljstvo i porodicu uopšte.

Stres i uticaj stresa na kvalitet roditeljstva. Kao značajan činilac, ili preciznije-ometać, kvaliteta roditeljstva, ma kako on bio definisan, javlja se stres roditeljstva. Činioci iz prethodno opisanih domena mogu generisati određenu dozu stresa koji se, budući da je vezan za roditeljsku ulogu stoga i naziva stresom roditeljstva. Iako je neretko u potpunosti definisan razvojnim, očekivanim promenama, kakve su definisanje roditeljske uloge, prelaz u roditeljstvo, rođenje drugog deteta, detetov polazak u vrtić ili školu, stres roditeljstva ostvaruje značajne efekte i na roditeljevo lično funkcionisanje, ali i na odnos roditelj-dete. Istraživanja su pokazala da i nizak stres roditeljstva može da izazove promene u kvalitetu roditeljstva, pre svega, dejstvom na slabiju uključenost roditelja. Takođe, i teorijom se očekuje da je u situacijama stresa, pa i roditeljskog stresa, senzitivnost roditelja niža.

Stres u roditeljstvu ima direktan uticaj na ponašanje roditelja, ali i indirektan preko medijatora: *procenjene roditeljske veštine, socijalna podrška, snaga roditeljskog saveza, materijalni uslovi i strategije prevladavanja*. Neke teorije (poput Abidinove) pretpostavljaju da stres u roditeljstvu ima izvor (ili „sedište“) u posebnom domenu uticaja – roditeljska uloga, odnosno setu uverenja i očekivanja od sopstvene uloge roditelja. Ovakav *model roditeljske uloge* ima dve komponente: lična očekivanja i očekivanja od strane drugih. Kroz model roditeljske uloge svaki roditelj procenjuje dobitke i gubitke od roditeljstva, a rezultat ove procene je **stres u roditeljstvu**. Na taj način, stres u roditeljstvu se može videti i kao motivaciona varijabla koja pokreće roditelja da koristi resurse koje ima, kako bi dobio podršku u procesu roditeljstva (Mihić, 2007).

Po definiciji stres u roditeljstvu je odgovor na zahteve prilagođavanja na novu ulogu (npr. nakon rođenja prvog deteta) i na promene u toj ulozi (prateći razvoj deteta). Intenzitet stresa, broj stresora i kapacitet za prevladavanje koji roditelji imaju igraju značajnu ulogu u dejstvu stresa roditeljstva na pojavu disfunkcionalnih oblika ponašanja kod očeva i majki. Izvori stresa se menjaju sa razvojem roditeljstva. Neka istraživanja su pokazala da porodični rizici (roditelji bez završene škole, zdravstveni problemi, razvod u proteklih godinu dana, beskućništvo, dete sa razvojnim teškoćama, prisustvo psihičkih problema u porodici) imaju snažnije negativno dejstvo na intenzitet roditeljskog stresa nego što ima ekonomski status porodice.

Imati dete sa razvojnim teškoćama, porodici donosi brojne zadatke koji mogu da remete svakodnevno funkcionisanje porodice. Ipak, doživljaj stresa u porodicama je različit i zavisi od

brojnih činilaca: veličine, strukture porodice, karakteristika porodice i samog deteta, društva u kojem se porodica nalazi i zabrinutosti roditelja za dete i njegovu budućnost (Damjanović et al., 2012). Svakodnevno se pred roditelje deteta sa razvojnim smetnjama postavljaju brojni zahtevi i izazovi, a pretpostavlja se da oni imaju ključnu ulogu u razvoju roditeljstva, a indirektno i važan efekat na psiho-socijalni razvoj deteta.

Jedno od najizazovnijih iskustava za roditelje dece sa smetnjama u razvoju je period dobijanja dijagnoze i uviđanje da će se njihovo dete, možda, uvek razlikovati od ostale dece. To je period krize za roditelje dece sa smetnjama u razvoju, a literatura kaže da je to period tugovanja i prilagođavanja (ili šoka, negiranja, besa i prihvatanja) (Sheeran, Marvin i Pianta, 1997). Ova kriza može da dovede do teškoća u roditeljstvu i snažno je povezana sa stvaranjem nesigurne veze između deteta i roditelja. Sa ovim događajem je povezan i proces žalovanja i često se opisuje kao „žalovanje zbog gubitka savršenog deteta“, a podrazumeva promenu mentalizacija o detetu od onih koji predstavljaju „savršeno“, zdravo dete u one koji predstavljaju dete sa teškoćama. Očekuje se da porodice u kojima roditelji (pre svega majke) prihvate i razreše dijagnozu deteta izveštavaju više o socijalnoj podršci (pre svega od supružnika, roditelja, prijatelja...) i imaju niži ukupan stres vezan za roditeljstvo. Roditelji koji nisu prihvatili saznanja i uznemirujuće emocije u vezi sa dijagnozom deteta teže mogu da prepoznaju i adekvatno odgovore na signale deteta (Marvin i Pianta, 1996).

Veza i kvalitet veze između majke i deteta je pod uticaje ranih karakteristika i ponašanja bebe i majčine interpretacije i mišljenja, straha i zabrinutosti za detetovo zdravlje. To može da izazove nastajanje „sindroma vulnerabilnog deteta“, tj. uslova u kojima roditelji brinu o detetu koje je krhko i bolesno, iako takvi uslovi više ne postoje (npr. u odgajanju prevremeno rođenog deteta) (Cassibba et al., 2007). U takvim situacijama roditelji više štite dete i vezuju ga za sebe, ispoljavaju prezaštićujuću ulogu prema detetu, a te reakcije su niže senzitivne jer ne prate adekvatno potrebe deteta i ne balansiraju detetovom razvojnom potrebom za istraživanjem i autonomijom. Roditelji bi trebalo da *regulišu* i *redefinišu* očekivanja od deteta kako bi pravilno interpretirali i razumeli detetove signale i dali adekvatan odgovor. Samim tim će graditi sigurniju afektivnu vezu sa svojim detetom, tj. biće senzitivniji na potrebe deteta i daće više prostora za izgradnju autonomije deteta.

Sa rođenjem deteta sa posebnim potrebama, pored suočavanja sa dijagnozom, porodica se suočava sa novom organizacijom aktivnosti i raspodelom vremena. Porodična mreža očekivanih socijalnih odnosa je u riziku (odnosi sa rodbinom, prijateljima, institucijama), kao i izgradnja i održavanje intimnih veza (Cassibba et al., 2007). Zabrinutost za detetovo zdravlje, teškoće u organizovanju porodičnog života ne dozvoljavaju roditeljima da se opuste, druže,

imaju slobodno vreme. Narušena je porodična svakodnevica i organizacija, roditelji mogu da se osećaju krivim ili lično odgovornim za trenutno stanje, a menja se i doživljaj kompetentnosti u vršenju roditeljske uloge (Pianta i Marvin, 1992). Pored stresa nakon saznanja dijagnoze deteta i samo prilagođavanje na nju, ove porodice se suočavaju i sa povećanim zahtevima u vaspitanju i obrazovanju dece, sa većim finansijskim zahtevima i različitim stavovima društva prema detetu, mogućnosti dobijanja mreže socijalne podrške, ali i ponašanjima stručnih radnika u institucijama koje su od važnosti za razvoj deteta. U karakteristike deteta, koje dodatno doprinose kvalitetu adaptacije, ubrajaju se i zavisnost od drugih, kognitivni i razvojni nivo, učestalost i ozbiljnost maladaptivnog ponašanja deteta, dijagnoza, uzrast, pol deteta.

Interakcija i veza sa detetom može biti limitirana i obeležena bolešću deteta i roditeljskom preokupacijom u tim uslovima, a što može da se pomeša sa stvaranjem sigurne afektivne veze. Problemi sa zdravljem deteta utiču na roditelje tako da menjaju svoja očekivanja od dece, a to sve utiče da se deca ponašaju i razvijaju na način koji odstupa od optimalnog. Na primer, u slučajevima kada deca boluju od otitisa (oštećenje u srednjem uhu) kod dece preovlađuju sledeća ponašanja: loše raspoloženje, poremećaj spavanja kod dece, iritabilnost. To sve može da prouzrokuje da se roditelji, pre svega majka, oseća frustrirano i nekompetentno jer su „nesposobne“ da umire dete i omoguće interakciju sa detetom u kojoj uživaju. Ova stresna situacija može uticati na to da se roditelj udalji od deteta, snižava se senzitivnost na dečije signale i smanjuju šanse za adekvatan emotivan i afektivan odgovor, a što je osnova sigurnog vezivanja. (Ijzendoorn et al., 2007). U takvim situacijama je neophodna, ili bar lekovita, pomoć i podrška partnera i aktivacija adekvatno formiranog roditeljskog saveza (Primer: beba plače noću – mama ustaje – dete se ne smiruje – mama se okreće tati, traži pomoć – tata ustaje, mama se smiruje- mama nastavlja da bude dobar roditelj – tata odgovara na potrebe partnera – oseća se kompetentno). Budući da roditelji treba da reaguju u situaciji koja je nepoznata, da se umiruju i rešenje nalaze kroz kontakt sa osobom koja brine i može da pruži kontekst u kom je rešenje dostupno, ovakav aspekt funkcionisanja roditelja predstavlja zapravo potrebu za aktivacijom kontrolnih sistema afektivne vezanosti između partnera, te traži senzitivnost unutar partnerskog (koroditeljskog) sistema. Procesi senzitivnosti i formiranja sigurne baze među roditeljima su takođe razvojno očekivani, i mogu biti protektivan faktor i u porodicama sa decom optimalnog razvoja. U porodicama dece sa posebnim potrebama, senzitivnost i sigurna baza među roditeljima je, možda, još potrebnija, ali istovremeno i zahtevnija za održavanje, zbog izraženije usmerenosti, često majki, na dijadu sa detetom, što može rezultirati udaljavanjem od partnera, ili pojavom različitih formi kompeticije za ulogu „boljeg“ roditelja (npr. regulatorsko ponašanje majke) te udaljavanjem iz roditeljske pozicije (npr. niska

uključenost oca). Istraživanja pokazuju da kada su majke suočene sa problemima ponašanja kod dece, ispoljavaju manje podrške preme suprugu (Watchel i Carter, 2008).

Visok stepen stresa kod roditelja dece sa teškoćama u razvoju utiče na pojavu usamljenosti i depresije kod roditelja. To može da umanja kvalitet percipirane roditeljske kompetentnosti- roditelji ne znaju da li to što rade, rade dobro. Upravo u tim momentima im je potrebna podrška sa ciljem podizanja osećaja kompetencije za brigu o detetu i suočavanje i razrešavanje ideja o razvojnim mogućnostima deteta. Zbog toga bi u savetovanju ovih porodica bilo korisno uključiti oba roditelja, te uz posebne metode rada, a u skladu sa teorijom afektivne vezanosti, jačati senzitivnost i sigurnu bazu među njima (Mihić, 2012).

Roditeljski par, tako, u okviru svoje sigurne baze bi trebalo da primeti, prepozna, adekvatno interpretira i odgovori kako na signale deteta, tako i na signale partnera. Dakle, roditeljski par treba da bude osetljiv na potrebe deteta i na potrebe partnera.. Roditelji dece sa smetnjama u razvoju su opterećeni brojnim zadacima, od kojih su neki razvojni i očekivani, ali neki veoma izazovni i specifični za porodice u kojima je dete sa smetnjama, a koji mogu da remete svakodnevno funkcionisanje porodice. Otuda ideja o jačanju senzitivnosti roditelja dece sa smetnjama u razvoju, a u cilju adekvatnog psihosocijalnog razvoja deteta, u kontekstu primene teorije afektivne vezanosti u savetodavnom radu sa roditeljima. Naime, roditelji su pred brojnim dogovorima počev od organizacije obaveza i vremena, suočavanja sa bolešću ili smetnjom u razvoju, izbora metoda lečenja, lekara, institucija, terapija, što sve zahteva povećane kapacitete za prevladavanje i prilagođavanje. Nedostatak kapaciteta i sigurne baze u paru može proizvesti teškoće u prevladavanju specifičnih kriza i negativno uticati na funkcionalnost roditeljskog para i senzitivnost para i roditelja pojedinačno u intereakciji sa detetom.

PRIMER OBLIKA RADA NA JAČANJU SENZITIVNOSTI PARA U PORODICAMA DECE SA POSEBNIM POTREBAMA

Na osnovu znanja dobijenog na seminaru „Vrtić kao baza emocionalne sigurnosti“ i teorije o afektivnoj vezanosti, a iz pozicije rada stručnog saradnika, te prepoznatih potreba roditelja dece sa smetnjama u razvoju, organizovan je rad na jačanju senzitivnosti roditelja u porodicama dece sa posebnim potrebama.

Odabrana forma rada bila je grupa parova roditelja. Prednosti rada sa grupom parova roditelja su: konstantan rad na procesu i uviđanje značaja procesa za par u odnosu na sadržaj;

psihoedukativan pristup sa šansom za dublju proradu tema; šansa za par da dobije nadu, podršku, ohrabrenje, modele za učenje druge perspektive (Coche i Coche, 1990; Mihić, 2012) Šta grupu čini efikasnom za rad na ovoj temi? Grupa parova roditelja daje mogućnost socijalne podrške unutar zajednice ljudi koji imaju sličan kontekst života-npr decu sa smetnjama u razvoju. U grupi se razmenjuju ideje i iskustva i tako se daje šansa za normalizaciju odnosa i osećanja unutar porodice (univerzalnost iskustava), učenje jednih od drugih, uviđanje unutar para, učenje unutar para, davanje povratnih informacija od strane savetnika kroz tehnike redefinisanja, cirkularnih pitanja... Doprinosi se razvoju unutar grupe kroz negovanje humora, grupnih aktivnosti u savetodavnom kontekstu, svima se deli pažnja, pojačava i podržava otkrivanje procesa, a sve to doprinosi izgradnji sigurne baze između supružnika kroz prihvatanje i smeštanje promena u par, a čime se jača senzitivnost para.

Grupa parova ovog, savetodavnog tipa funkcioniše na sledeći način:

- grupe se formiraju od najviše 3-4 para roditelja, koji su prethodno procenjeni i motivisani za rad u grupi parova
- sastanci se organizuju tematski. Iako postoji jedna „krovna“ tema, svaki sastanak je posvećen jednoj podtemi, odnosno aspektu koji se razrađuje i povezuje sa prethodnim i narednim, kako bi grupa dobila osećaj celine.
- Sastanke vodi par voditelja, kako bi svojom interakcijom pravili balans parovima i pružali model sigurne baze
- svaki sastanak se sastoji iz dva dela. Sastanak počinje takozvanim edukativnim delom u kom se iznosi šta svaki roditelj treba da zna na određenu temu. Vežbe i materijali su u ovom delu isti za sve, a psihoedukativni sadržaj se iznosi tako da svi roditelji slušaju i rade zajedno. U nastavku, međutim, voditelji pozivaju parove na vežbe koje se rade, unutar roditeljskog para. Ovaj, razvojni deo, se sastoji iz vežbi na kojima se prorađuje iskustvo roditelja ponaosob, zatim razmenjuju u paru osećanja i iskustvo, a zatim se na nivou grupe razmenjuje kako je tekao proces (a ne sadržaj vežbi ili razmenjena iskustva), kako im je izgledalo da na taj način razgovaraju. Parovi se usmeravaju da prepoznaju, pravilno interpretiraju i odgovore na potrebe drugog, u kontekstu roditeljstva i izazova pred kojima se suočavaju. Traga se za adaptibilnim načinom prilagođavanja na novonastale promene (polazak u vrtić, interakcija sa vršnjacima, učešće u oblicima saradnje sa porodicom koje organizuje vrtić) i na jačanju senzitivnosti roditeljskog para.

Ovako koncipiran rad je primer intenzivnog, fokusiranog, kratkotrajnog i individualno dosta zahtevnog rada. Ovim zadnjim aspektom, odnosno spremnošću na lično intimno angažovanje,

se balansira na dva načina. Pre svega organizacijom edukativnog dela, koji traži minimum ličnog angažovanja istovremeno nudeći informacije koje su koristan korpus znanja na kom se može temeljiti senzitivnije roditeljstvo. Zatim, lično angažovanje roditelja i para, moguće je i „odložiti“ davanjem struktuiranih domaćih zadataka, koji imaju za cilj integraciju iskustva sa grupe u svakodnevno funkcionisanje porodice, ali i omogućavaju da roditelji iskustva razmene u ambijentu, kontekstu i vremenu koje im je možda prihvatljivije, od onog na grupi. Kako jača kohezivnost grupe, međutim, potrebe za odlaganjem ličnog angažovanja roditelja i roditeljskog para, uglavnom je sve manje.

U slučaju prikazanog primera grupa je sastavljena od tri para roditelja dece sa smetnjama u razvoju: Daunov sindrom, smetnje iz spektra autizma i smetnje u socijalnom i emocionalnom reagovanju. Centralna tema sastanaka ticala se „Stresa roditeljstva u porodicama gde postoji dete sa smetnjama u razvoju“. Unutar ove teme održana su četiri susreta sa sledećim temama:

- Izvori stresa roditeljstva

Cilj ovog sastanka je bio da zajedno sa roditeljima osvestimo situacije koje su izazovi, tj. krizne situacije koje negativno utiču na roditeljstvo i stvaranje sigurne veze roditelj-dete, kao i na senzitivnost roditeljskog para

U edukativnom delu se svim roditeljima iznose informacije o tome šta je stres, koji su činioci stresa, kao i na koji način stres utiče na ponašanje roditelja i na kvalitet roditeljstva. Prepoznaju se stresne situacije, razvrstavaju na tri domena (domen roditelja, domen deteta i životni stresori) i procenjuje intenzitet stresa. U razvojnom delu, na nivou para se razmenjuje kako i kada partneri mogu da razgovaraju o stresu, na koji način to rade, šta čine kada saznaju da je partner uplašen i bespomoćan u situaciji stresa. Prisećaju se neke stresne situacije (svako za sebe), a zatim u paru razmenjuju kako su se osećali, šta im je prijalo (ili bi prijalo) što je partner činio kada su se tako osećali. Zatim se grupa vraća u krug i razgovara se o procesu toka razgovora, kako su se osećali kada su na ovaj način razgovarali i koliko se ovaj način komunikacije razlikuje od uobičajenog, kao i šta bi trebalo da se promeni u komunikaciji da bi se više pričalo o stresu. Zatim im se iznesu i pravila dobre komunikacije.

Na kraju se preporučuje domaći zadatak u kojem će partneri navesti stresnu situaciju (svako za sebe), kako su se tada osećali, šta im je prijalo što je partner učinio, kao i šta bi voleli da bude drugačije.

- Izazovi za senzitivnost roditeljskog para

Cilj ovog susreta da je da se roditelji upoznaju sa pojmom i elementima senzitivnosti između roditeljskog para, tj. kako partneri primećuju, razumeju i reaguju na signale jedno drugog kako bi se partneri osećali bolje i kompetentnije u brizi o detetu.

- Strategije prevladavanja stresa

Sastanak se usmerava na sledeća pitanja: Šta je to porodično prevladavanje stresa, kojim mehanizmima za prevladavanje stresa porodica raspolaže, ko sve može da spada u mrežu socijalne podrške, kao i slaganje partnera u proceni potrebe i vrste podrške su teme trećeg sastanka.

- Rezilijentnost – veština suočavanja sa životnim nedaćama.

Na četvrtom sastanku se osvešćuju snage partnera ponaosob kako bi prevazišli stres. Cilj je da se uvide načini prepoznavanja potreba i signala kako bi jedno drugom dali podršku i pomogli razumevanje situacije stresa

Evaluacija je urađena na kraju četvrte radionice. Roditelji su procenili da im je rad u parovima pomogao da budu kompetentniji, sigurniji u sopstvena znanja i veštine u odgajanju deteta, uvide u čemu greše, ovladaju načinima za prevazilaženje teškoća u vaspitanju deteta, jačaju osetljivosti na potrebe partnera, signale i da se bolje razumeju i dogovore. Rezultati evaluacija grupe parova ukazuju da roditeljima prija da „razmišljaju na ovaj način“, što su „saznali potrebe partnera“, te da kako postoji senzitivnost na relaciji roditelj – dete, tako postoji senzitivnost između roditelja, koja pomaže da se i otac i majka bolje osećaju u relaciji sa detetom (kompetentnije, smirenije, zadovoljnije).

Zaključak. Teorija afektivne vezanosti može puno da doprinese radu stručnog saradnika, psihologa u vrtiću, kroz primenu u savetodavnom radu sa roditeljima dece sa smetnjama. Upućujući na senzitivnost roditelja, kao karakteristiku koja doprinosi optimumu razvoja unutar svih porodica, ona unosi značajnu dozu normalizacije roditeljske uloge i u situacijama izraženijeg stresa. Ona takođe pažnju značajno usmerava na kvalitet interakcija nudeći nepatologizirajući kontekst ponašanjima i obrascima interakcija unutar porodice.

Jačajući senzitivnost roditeljskog para jačamo i senzitivnost na relaciji roditelj – dete, tj. sposobnost da se primeti, razume i adekvatno odgovori na signale deteta, partnera, što je veoma važno u ovom momentu kada porodica ima potrebu za uslugama vrtića počev od najranijeg uzrasta deteta. Time doprinosimo jačanju kapaciteta za socioemocionalni razvoj deteta, daje se podrška roditeljima da na kvalitetniji način ostvare svoju roditeljsku ulogu, olakšava se odvajanje deteta od porodice i čini da izazovi porodice budu manje stresniji i kvalitetnije prevladani.

Konsultovana literatura:

- Cassiba, R., Ijzendoorn, M., Coppola, G., Bruno, S., Costantini, A., Gatto, S., Elia, L., Tota A. (2007): Supporting families with preterm children and children suffering from dermatitis, In Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J., Ijzendoorn, M.H. (Eds.): *Promoting Positive Parenting*, Lawrence Erlbaum Associate, Amsterdam, 91-110.
- Damjanović, D., Brkić, N., Mihić, I., Jerković, I. (2012): Porodični kontekst roditeljstva: Izvori stresa u porodicama dece sa invaliditetom. Izlaganje na III međunarono naučno-stručna konferencija ''Unapređenje kvaliteta života djece i mladih'', 23-24.6.2012. Zlatibor, tematski zbornik, rad u celini, 423.
- Hua-Huei C. ,Liang-Po H. (2008): Parenting Stress in Parents of Children With Epilepsy and Asthma, *Journal of Child Neurology*, 23(3), 301-306.
- Marvin, R., Pianta, R. (1996): Mothers' Reactions to Their Child's Diagnosis: Relations With Security of Attachment, *Journal of Clinical Psychology*, 25(4), 436-445.
- Mihić, I. (2012). *Rad sa grupama parova roditelja: jačanje porodične senzitivnosti*. Autorizovana skripta za polaznike seminara.
- Mihić, I., Divljan, S., Stojić, O., Avramov N. (2011). *Vrtić kao baza emocionalne sigurnosti – jačanje kapaciteta za socioemocionalni razvoj deteta*, Publik praktikum, Zemun
- Sheeran, T., Marvin, R., Pianta, R. (1996): Mothers' Resolution of Their Child's Diagnosis and Self-Reported Measures of Parenting Stress, Marital Relations and Social Support, *Journal of Pediatric Psichology*, 22(2), 197-212.
- Watchel, K., Carter, A. (2008): Reaction to diagnosis and parenting styles among mothers of young children with ASDs, *SAGE Publications and The National Autistic Society*, 12 (5), 575-594.

ISBN: 987-86-6065-129-9

CIP- Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

159. 942. 2-053. 4:316. 356. 2 (082)
373. 2. 064. 1 (082)

MOGUĆNOST primene teorije afektivne vezanosti u savetodavnom radu sa porodicama
(Elektronski izvor): zbirka tekstova sa Savetovanja za stručne saradnike. – Novi Sad: Filozofski
fakultet, Odsek za psihologiju, 2012. -1 elektronski optički disk (CD-ROM): tekst ; 12 cm
ISBN 987- 86- 6065-129-9

а) Дечји вртићи- Сарадња са родитељима- Зборници б)
Предшколска деца- Адаптација- Афективна везаност- Зборници
COBISS:SR-ID 274853383

Izdavač:
Filozofski fakultet, Novi Sad
dr Zorana Đinđića 2

Dizajn naslovne strane: Olgica Stojić